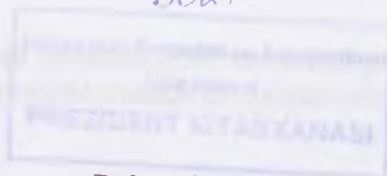

Azərbaycanın Neft Sənayesi üzrə
İnformasiya və Resurs Mərkəzi

NEFT HAQQINDA

*"100 sual – 100 cavab"
seriyasından*

- 8521 -

Bakı – 2003

26.343/1 + 33.242/1001
N34

Bu kitabda Himayədar Humanitar Təşkilatının nəzdindəki Azərbaycanın Neft Sənayesi üzrə İnformasiya və Resurs Mərkəzinin neft haqqında əhalinin suallarına hazırladığı cavablar toplanıb

Baş redaktor - Himayət Rizvanqızı
Redaktor - Müsəllim Həsənov
Korrektor - İlham Məmmədli
Kompüter tərtibatçısı - Elşən Şıxlı

Azərbaycanın Neft Sənayesi üzrə
İnformasiya və Resurs Mərkəzi

Kitabın içindəkilər

Ön söz	5
Dünya neft tarixindən	7
Səudiyyə Ərəbistanı	19
ABŞ	20
Rusiya	20
Küveyt Neft Fondu	23
Alyaska ştatının (ABŞ) neft fondları	24
Norveç Dövlət Neft Fondu	26
Azərbaycan nefti	30
ARDNF	115
BTC	132
ABOŞ	148

Ön söz

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etməsindən ötən 10 ildən sonra keçilmiş yola, görülmüş işlərə nəzər salarkən ən çox yadda qalan hadisə 1994-cü ilin 20 sentyabr tarixində imzalanmış «Əsrin müqaviləsi» olur. Başlanğıcı bu tarixə təsadüf edən neft siyasəti sonradan müxtəlif kontekstdə, fərqli prizmalardan qiymətləndirilsə də, bir növ müstəqilliyimizin qarantına çevrilib. Artıq 1999-cu ilin dekabrında Azərbaycan ilk mənfəət neftini dünya bazarına çıxarıb. Elə o dövrdən də ölkəyə neft dollarının daxil olması yalnız bir qrup neftçinin deyil, ümumilikdə cəmiyyətin marağ dairəsində özünə yer tapıb.

On illər boyu neft Azərbaycan iqtisadiyyatının aparıcı qolu olsa da bütövlükdə o heç də bütün cəmiyyət üçün şəffaf sahə olmayıb. Eyni zamanda neft ümümmilli sərvət sayılsa da illər uzununu ondan bütün cəmiyyət deyil, bir ovuc insan yararlanıb. Azərbaycan demokratik dünyaya inteqrasiya olunduqca milli sərvətlərdən bütün cəmiyyətin bərabər faydalanması, gəlirlərin şəffaflığı və s. kimi demokratik dəyərlərə əməl etməsi bir tələb olaraq onun qarşısına qoyulub. Bu zərurətdən qeyri-hökumət təşkilatları, kütləvi informasiya vasitələri də neft gəlirlərinin şəffaflığını diqqət mərkəzinə gətirib. Hazırda bu istiqamətlər üzrə ixtisaslaşmış bir sıra QHT-lər olsa da bütövlükdə cəmiyyətin neftlə bağlı bilgisini yetərli saymaq olmaz.

Azərbaycanın Neft Sənayesi üzrə İnformasiya və Resurs Mərkəzi neftdən gələn gəlirlərdən xalqın bütün təbəqələrinin yararlanma bilməsi istiqamətində çoxşaxəli layihə həyata keçirir. «100 sual və 100 cavab» məlumat kitabı da Mərkəzin bu yöndə gördüyü işlərdən biridir. Sırf oxucuların sualları əsasında hazırlanmış kitabda cəmiyyətin neftlə bağlı bilmək istədiyi və bilməsi zəruri sayılan müxtəlif səpkili suallara yığcam və dolğun cavab verilir.

Azərbaycanın Neft Sənayesi üzrə İnformasiya və Resurs Mərkəzinin bu kitabın nəşrində əsas məqsədi neft mövzusunun Azərbaycan cəmiyyətində bir daha populyarlaşdırmaq, vətəndaş

cəmiyyəti qurulmasında insanların fəallığını yüksəltməklə şəffaflığa nail olmaqdır. Kitabın dilinin sadə və anlaşıqlı olması onun kütləvi auditoriyaya ünvanlanmasına xidmət edir.

Kitabın daha üstün bir cəhəti onun yalnız Azərbaycan nefti ilə bağlı suallarla məhdudlaşmaması, müəlliflər tərəfindən dünya neft hasilatı, ehtiyatı, neft bircaları və qiymət tənzimlənməsi məsələlərinə də yer verəsidir. Kitabda Azərbaycanın neft sənayesi, müəssisələr, neft müqavilələri, şirkətləri, neft kəməri və onun iştirakçıları barədə dolğun məlumat almaq olar.

Bu kitabın neft mövzusunda həsr olunmuş zəngin bir məlumat mənbəyi olması onun oxucular tərəfindən maraqla qarşılanacağına inam yaradır. Biz bu istiqamətdə fəaliyyətimizi gələcəkdə də davam etdirmək fikrindəyik. Ona görə də hörmətli oxucuların ayrı-ayrı məsələlərlə bağlı rəy və təkliflərində öz əksini tapan ehtiyacları gələcəkdə nəzərə almaq məqsədilə onların Himayədar Humanitar Təşkilatına çatdırılmasına (poçt, e-mail və s. vasitəsilə) ehtiyac duyuruq. Rəy və təkliflərinizi aşağıdakı ünvana göndərə bilərsiniz.

*Bakı 370000
S. Tağızadə küç. 59
Tel/faks: 992275
e-mail: hht@azeuro.net*

Dünya neft tarixindən

1. Dünyada ilk dəfə neftdən nə vaxt və hansı məqsədlərlə istifadə olunub?

Arxeoloqların fikrincə, neftdən ilk dəfə eramızdan əvvəl (e.ə.) 6-cı minillikdə istifadə olunmağa başlanıb. E.ə. 3-cü minillikdə Mesopotamiya və Misirdə asfaltdan su keçirməyən və birləşdirici maddə kimi inşaatda istifadə edildiyi göstərilir. O dövrdə neft piltəli çiraqlarda yandırılıb, dərman kimi işlədilib, onun şora, kükürd və qatranla qarışığından hərbi məqsədlə «yandırıcı ox» hazırlanmasında istifadə edilib.

Orta əsrlərin yaxın və Orta Şərq, Orta Asiya və Qərbi Avropa ədəbi mərkəzlərində də neftin adı çəkilib. Həmin dövrlərdə neftdən müalicə məqsədilə istifadə olunub. Müalicə üçün istifadə edilən neftin xoşagəlməz iyini aradan qaldırmaq və ya heç olmazsa azaltmaq üçün eramızın əvvəllərində onu distillə yolu ilə təmizləməyə başlayıblar.

2. Neft hansı xammaldan əmələ gəlir?

Neftin tərkibində əsasən, təbii karbohidrogen qarışığı ilə yanaşı, kükürd, azot və oksigen birləşmələri olur. Neft digər təbii yanacaq növlərindən (daş kömür, yanar şistlər və sairədən) tərkibində hidrogenin çoxluğu ilə fərqlənir.

Hələ yüz illər boyu insanlar bu sirli maddənin tərkibi haqqında çox baş sındırsalar da, onun mənşəyi ilə bağlı konkret bir fikrə gələ bilməyiblər. Neftin mənşəyinin araşdırılması ilə bağlı müxtəlif elm sahəsinə məxsus alimlər illərdən bəridir ki, tədqiqatlar aparırlar.

Neftin mənşəyi barədə ilk elmi mülahizələr əsasən XIX əsrdən söylənməyə başlanıb. O zamanlar alimlər arasında əsas fikir ayrılığı neftin hansı xammaldan yaranması ilə bağlı idi. Belə ki, alimlərin bir qismi neftin heyvan, digərləri isə bitki qalıqlarından

yarandığını iddia edirdilər. Hər iki tərəf öz mülahizələrini isbat etmək üçün müxtəlif arqumentlər gətirirdilər.

Məşhur alman alimi Aleksandr Hübolt neftin qeyri-üzvi mənşəli olması haqqında mülahizə irəli sürmüşdü. O belə bir nəticəyə Venesuelada maqmatik süxurlardan Yer üzərinə neftin sızmasını müşahidə edəndən sonra gəlmişdi. A.Hüboltun qənaətinə görə, neft Yerin dərin qatlarında yüksək təzyiqlə və temperaturun sadə dağ süxurlarına təsiri nəticəsində əmələ gəlir. O həmçinin müəyyən etmişdi ki, hava vulkanları ilə palçıq vulkanları arasında əlaqə var. Sonralar da təsdiq olundu ki, palçıq vulkanları əsasən neftli və qazlı sahələrdə olur.

XIX əsrin ortalarında neftin kosmik mənşəli olması ilə bağlı yeni bir fərziyyə də irəli sürüldü. Bu fərziyyə astronomiya və fizika sahəsində qazanılan elmi nailiyyətlərlə bağlı idi. 1859-cu ildə spektral analiz üsulunun əsası qoyulduqdan sonra alimlər Yupiterin atmosferində karbon və hidrogen birləşmələrinin mövcudluğunu sübut etdilər.

1866-cı ildə fransız kimyaçısı M.Bertlo qeyri-üzvi maddələrdən süni sintez yolu ilə müxtəlif karbohidrogenlər aldı. O, elə öz kəşfinə arxalanaraq bildirdi ki, neft Yerin dərin qatlarında mineral maddələrdən əmələ gəlir.

1877-78-ci illərdə başqa bir fransız kimyaçısı S.Kloyes sulfat turşusu və tərkibində 4% karbon olan çuqunla təcrübələr apararaq hidrogen və xeyli miqdarda karbohidrogen əldə etdi. Sonralar alınmış karbohidrogenlərin təbii karbohidrogenlərdən xeyli fərqli olduğu sübut edildi.

Məhz fransız alimlərinin gəldikləri nəticələr neftin qeyri-üzvi mənşəli olması ehtimalını gücləndirdi.

Digər tərəfdən neftin üzvi qalıqlar əsasında yaranması nəzəriyyəsini irəli sürənlər də müxtəlif tədqiqatlar aparırdılar.

1888-cı ildə alman alimləri H.Hefer və K.Enqler balıq yağını 400°S temperaturda qızdıraraq ondan karbohidrogenlər, parafin və sürtkü yağları aldılar.

XIX əsrin əvvəllərində digər alman alimi H.Potenye neftin bitki qalıqlarından əmələ gəlməsi nəzəriyyəsini irəli sürdü.

1919-cu ildə akademik N.D.Zelinski bu nəzəriyyə əsasında belə bir təcrübə aparır: Balxaş gölünün dibindən götürülmüş bitki qalıqları ilə zəngin lili emal edir. Nəticədə benzin, ağ neft,

ağır yağlar, metan və digər qazlar alır. Onun təcrübələri neftin üzvi mənşəli olması fikrini təsdiq edir.

Beləliklə, artıq 100 ildən çoxdur ki, neftin mənşəyi ilə bağlı iki nəzəriyyə mövcuddur. Neftin üzvi mənşəli olması nəzəriyyəsini irəli sürənlər iddia edirlər ki, neft və təbii qaz bitki və heyvan qalıqlarının Yerin dərin qatlarında, çökmə süxurlarda parçalanması nəticəsində əmələ gəlir. Neftin qeyri-üzvi mənşəyini iddia edənlər isə onun Yerin mantiyasında qeyri-üzvi üsulla əmələ gəldiyini bildirirlər.

3. Xam neftin dünya bazarına çıxarılmasına nə vaxtdan başlanıb?

XIX əsrin əvvəllərində xam neftin dünya bazarına çıxarılması onun istehlakçıya çatdırılması üçün əlverişli nəqliyyat vasitəsi axtarılıb tapmaq problemi yaradıb. Bu dövrdə neft və neft məhsulları əsasən at qoşulmuş arabalarla daşınıb. Əsrin ortalarında ABŞ-da neftin nəqli üçün yeni dəmiryol xətləri çəkilməyə başlanıb. Nəticədə həmin əsrin 80-ci illərində ABŞ Avropada neft bazarını bütünlüklə ələ keçirib. Yalnız 1883-cü ildə Bakı – Batumi dəmir yolu xətti istifadəyə verildikdən sonra Avropa bazarlarında neft satışı üzrə ABŞ və Rusiya arasında əsl rəqabət başlayıb.

O vaxtdan neftin texniki cəhətdən çox da mürəkkəb sayılmayan dəmiryol xətti ilə sistemlərdə daşınması getdikcə daha geniş vüsət tapıb və dəmiryol nəqliyyatı əsas nəqliyyat vasitəsinə çevrilib. Neft hasilatının ildən-ilə artması isə onun nəqli üçün digər, daha sərfəli nəqliyyat vasitələri axtarılıb tapmağı tələb edirdi.

XIX əsrin ikinci yarısında, qısa müddət ərzində neftin boru ilə nəqli üsulu texniki cəhətdən işlənib hazırlanıb və ilk neft kəmərləri istismara verilib. Bu zaman həmçinin dəniz neft tankerlərindən də geniş istifadə olunmağa başlanıb.

Boru ilə neft nəqlinə ilk dəfə 1865-ci ildə ABŞ-da başlanıb. Həmin il «Standart oyl» neft şirkəti neftdaşıyan dəmiryol şirkətlərindən asılılığını azaltmaq üçün əvvəlcə uzunluğu 6

kilometr olan neft kəməri çəkib istismara verir. Həmin şirkət sonralar geniş neft kəmərləri şəbəkəsi yaradır.

Hazırda dünyada ən uzun neft kəmərlərindən sayılan «Drucba» borusunun uzunluğu 5327 kilometrdir. Bu kəmərvasitəsilə xam neft Rusiyadan Avropa ölkələrinə nəql olunur.

ABŞ-da da böyük magistral neft kəmərləri inşa olunub. Məşhur Transalyaska neft kəməri ilə Alyaska ştatı ərazisindən Sakit okean sahilı boyunca ölkənin qərb ştatlarına neft nəql edilir. Dünyanın Qərb yarımkürəsində ən uzun neft kəmərlərindən biri olan bu boru vasitəsilə ABŞ-ın xam neft tələbatının bir hissəsi təmin olunur.

Hazırda tikilməkdə olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri (uzunluğu 1750 km.) Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çatdırılmasında mühüm rol oynayacaq.

4. Neft daşınmasında dəniz nəqliyyatından nə vaxtdan istifadə olunmağa başlanıb?

Neftin istehsalından sonra onun dünya bazarına çıxarılmasında nəqliyyat vasitələrinin rolu əvəzsizdir. Dünyada neft istehsalının əsas vətəni sayılan Bakıda əvvəllər neftin daşınmasında əsasən dəmir yolu nəqliyyatından və boru kəmərlərindən istifadə olunurdu. XIX əsrin ortalarından başlayaraq Bakıda neft istehsalının sürətlə genişlənməsi onun daşınması üçün başqa nəqliyyat növlərinin də axtarılmasını zəruri etdi. İlk dəfə Bakı neftinin tankerlərlə daşınmasını məşhur Nobel qardaşları həyata keçiriblər. 1877-ci ildə Nobel qardaşları şirkətinin sifarişı ilə «Zərdüşt» adlı dünyada ilk neftdaşıyan tanker inşa olunub və Bakı limanında istifadəyə verilib. Bundan 2 il sonra isə Amerika Birləşmiş Ştatlarında da neftdaşıyan tanker yaradılaraq suya buraxılıb. Bu tanker Filadelfiyadan Havra neft daşımağa başlayıb. Neftin tankerlərlə daşınması onun daha uzaq məsafələrə aparılmasına imkan yaradıb. Avropada xam neft tələbat artdığından Atlantik okeanından keçərək ABŞ-dan Avropaya neft daşıyan tankerlərin də sayı artıb. Artıq XX əsrin əvvəllərində neftin daşınmasında əsas nəqliyyat növü neftdaşıyan

tankerlər olub. Su nəqliyyatından istifadə neft istehsalının sürətli yüksəlişinə gətirib çıxarıb.

5. Neft daşınmasında istifadə olunan ən iri tankerin yükdaşıma gücü nə qədərdir?

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq neftdaşıyan tankerlər neftin nəqlində əsas nəqliyyat növünə çevrilib.

Sonralar tələbatın artması ilə əlaqədar tankerlər də getdikcə təkmilləşdirilib və 1960-cı ildə dünyada ilk dəfə nəhəng «Supermaks» tankeri istifadəyə verilib. Bu tankerin yükdaşıma gücü 100 min ton olub. Bundan sonra tikilən supertankerlərin yükdaşıma gücü 500 min tona çatdırılıb. Hazırda supertankerlərin inşası üzrə İngiltərə və Yaponiya aparıcı ölkələr sayılır.

477 min ton yükdaşıma gücü olan «Qlobik-Tokio» və 700 min tonluq «Qlobik-Tankerz» supertankerləri Yaponiyada inşa olunub.

6. Dünya bazarında neftin qiyməti necə tənzimlənir?

Neftin qiyməti dünya əmtəə birjalarında keçirilmiş hərraclarda müəyyənləşdirilir. Bu birjalarda qiymətə təsir göstərən başlıca amil neftə olan tələb və təklif hesab olunur. Qiymətin tənzimlənməsində ən çox istifadə olunan amillər isə təklifin artırılması və ya azaldılmasıdır. Bu barədə qərar qəbul edilməsi və əsaslandırılmasında istehlakın həcmində baş verən dəyişikliklərə və digər amillərə istinad edilir.

2002-ci il ərzində dünya üzrə gündəlik neft istehlakı 76,7 mln.barrel olub. 2003-cü ildə bu rəqəmin 77,2 - 77,3 mln.barrel olacağı gözlənilir.

Son illər neftin dünya bazarında orta qiyməti bahalaşmaqdadır. Statistik məlumatlara istinad etsək, 1990-cı ildən başlayaraq dünya bazarında neftin qiyməti ucuzlaşıb. 1996-cı ildə bahalaşma qeydə alınsa da, bu dəyişiklik uzun sürməyib

və 1997-98-ci illər ərzində qiymətlərdə yenidən ucuzlaşma müşahidə olunub. 1999-cu ildən başlayan bahalaşma indiyədək davam edir. Bunu şərtləndirən global amillər sırasında ABŞ-ın Əfqanıstanda apardığı anti-terror əməliyyatı, İraq müharibəsi, Venesuelada dövlət çevrilişi və hakimiyyət böhranı və s. xatırlatmaq olar. Ümumiyyətlə, neftin dünya bazar qiymətinin yüksək olması onun tənzimlənməsi prosesində problemlər yaradır. Belə ki, neft qiymətlərinin baha olması təklifi stimullaşdırdığından tələb və təklif balansını daim nəzarətdə saxlamaq imkanları da çətinləşir. Hətta bir çox hallarda OPEK üzvü olan dövlətlər də götürülmüş öhdəlikləri pozurlar. Məsələn, 2002-ci ildə OPEK üzvü olan dövlətlər əvvəlcədən razılaşdırdıqları 21,7 mlrd.barrelə qarşı son nəticədə il ərzində dünya bazarına 24,7 mlrd.barrel neft ixrac ediblər ki, bu da qiymətlərə ciddi təsir göstərib.

Digər tərəfdən neftin qiymətinin yüksək olması onun müəyyən dövr üçün ehtiyatlarının formalaşdırılmasına da mənfi təsir göstərir. Hazırda mövcud ehtiyatlar 90 günlüyə bəs edir. Onun da 1,3 mlrd.barrel sənayecə inkişaf etmiş dövlətlərin, 2,5 mlrd.barrel özəl şirkətlərin payına düşür.

Neftin dünya bazar qiymətlərini tənzimləmək üçün OPEK koridor (1 barrel üçün 22- 28 dollar) müəyyənləşdirsə də, bir çox hallarda qiyməti bu diapozonda saxlamaq çətin olur.

Dünyada neftin qiymətinin müəyyənləşdirilməsində həlledici rol oynayan 2 birjanın fəaliyyəti daim diqqət mərkəzində olur. Onlardan biri London Beynəlxalq Neft Birjası (International Petroleum Exchange (IPE), ikincisi isə Nyu-York birjasıdır (New York Mercantile Exchange (NYMEX). Bu baxımdan iqtisadi ədəbiyyatlarda və xəbərlərdə neftin qiymətindən bəhs edərkən IPE və NYMEX fərqləndirilməsi aparılır ki, bu da neftin qiymətinin hansı bircaya məxsus olmasını göstərir. Beləliklə də bu 2 birca neft qiymətlərinin müəyyənləşdirilməsində «mayak» rolunda çıxış edir.

Qiymətə təsir göstərən amillərdən biri də neftin markasıdır ki, bunun üçün də keyfiyyət amili əsas götürülür. Dünya birjalarında keyfiyyət nişanına görə neftin markası «layt» və «brent» adı ilə fərqləndirilir. Azərbaycan nefti dünya bazarına «Azəri-layt» markası ilə çıxarılır. «Layt» markalı neftin

qiymətinin «brent» markalı neftdən bahalıqı onun keyfiyyətinin yüksək olması ilə əlaqədardır.

7. Dünyanın neft ehtiyatları qitələr üzrə necə bölünüb?

Şimali Amerika. Müəyyən olunmuş neft ehtiyatlarının həcminə görə Şimali Amerika ölkələri (ABŞ, Kanada və Meksika) neftlə zəngin Yaxın Şərq ölkələrindən sonra dünyada beşinci yeri tuturlar. Bu, əsasən ABŞ-ın hesabındadır.

ABŞ-ın ərazisində 30 minə yaxın neft və qaz yatağı aşkar edilib. Ölkənin 30 ştatında neft ehtiyatları aşkar olunaraq istifadəyə verilib.

Kanadada neft ehtiyatlarının 60 faizdən çoxu ölkənin qərb və cənub bölgələrinin payına düşür. Xüsusən Albert və Saskaçevan deyilən yerlərdə böyük həcmdə neft və qaz hasil edilir.

Hesablamalara görə, Meksikanın neft ehtiyatlarının həcmi 2,5 mlrd.tondur. Bu ölkədə 400-dən çox neft və qaz yatağı kəşf olunub.

Cənubi Amerikanın əksər ölkələri neftlə zəngindir. Burdakı neft ehtiyatlarının həcmi 6 mlrd.tondan çoxdur ki, bunun da 71 faizi Venesuelanın payına düşür. Bu ölkənin əsas neft yataqları Bolivar və Lamar yataqlarıdır.

Braziliyanın neft ehtiyatları isə Atlantik okeanının sahili boyu yerləşib.

Cənubi Amerikada neft ehtiyatları əsasən, sahil boyu dəniz dibində yerləşir. Kolumbiya, Tobaqo, Peru və Çilidə hasil edilən neftin 20-40 faizi dəniz neftinin payına düşür.

Avropa. Bu qitənin yalnız 18 ölkəsində sənaye əhəmiyyətli neft və qaz ehtiyatları tapılıb. Avropa ölkələrində 700-ə yaxın neft yatağı var. Bununla belə, burada hasil edilən neft qitə ölkələrinin tələbatını ödəmir və Avropa bu gün dünyanın ən iri neft istehlakçısıdır.

Asiyanın və bütövlükdə dünyanın ən iri neft-qaz hövzələri Yaxın və Orta Şərq regionlarındadır. Ən çox neft-qaz ehtiyatları Fars körfəzində və onu əhatə edən bölgədə cəmləşib.

Bu regionun əsas neft hasilatçıları Səudiyyə Ərəbistanı, İraq, İran, Küveyt və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləridir.

Mərkəzi və Cənub-Şərqi Asiyanın neft-qaz ehtiyatları Çin, İndoneziya, Malayziya, Bruneı, Hindistan və Vyetnamdadır.

Avstraliyanın neft ehtiyatları qitənin cənub sahillərində cəmləşib. Avstraliyadakı ən böyük neft yatağı Kinqfisdır və onun ehtiyatlarının həcmi 300 mln.tondur.

Afrikada müəyyən olunmuş karbohidrogen ehtiyatlarının böyük hisəsi üç dövlətin – Liviya, Nigeriya və Əlcəzairin payına düşür.

Afrikada neft ehtiyatları nisbətən az olan ölkə Misirdir. Burada karbohidrogen ehtiyatlarının həcmi 600 mln.tona yaxındır.

Mərakeşdə, Qabonda, Anqolada, Konqoda, Tunisdə və digər Afrika ölkələrində perspektivli neft və qaz ehtiyatlarının kəşf olunmasına baxmayaraq, bu ölkələrdə neft hasilatı ildə cəmi 15 mln.tondur.

Qitələr və regionlar üzrə neft ehtiyatlarının 60 faizdən çoxu Yaxın və Orta Şərqi payına düşür. Bu göstərici Mərkəzi və Cənubi Amerikada 12.5 faiz, Şərqi Avropada 6.6 faiz, Afrikada 6.7 faiz, Asiyanın qalan hissəsində isə 5 faizdir.

Qərbi Avropa və Şimalı Amerikada neft ehtiyatlarının xüsusi çəkisi birlikdə cəmi 5 faizə yaxındır.

8. Dünyada neft ehtiyatlarının tükənmə ehtimalı varmı?

Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, dünyanın neft ehtiyatları təxminən 145 mlrd.ton həcmindədir. Əgər nəzərə alsaq ki, dünyada hər il 3.9 mlrd.ton neft hasil edilir, deməli, yaxın 35 ildə neft ehtiyatları tükənməlidir. Əslində isə belə deyil, çünki kəşfiyyat işləri nəticəsində hər il yeni-yeni neft yataqları aşkar edilir.

Son 20 il ərzində Yerın təkindən 60 mlrd.tondan çox neft çıxarılsa da, neft ehtiyatları tükənməyib. Çünki neftə tələbat artdıqca yeni yataqların kəşfi üçün müvafiq olaraq daha çox vəsait ayrılır, kəşfiyyat sahəsində və hasilatda daha müasir və

yeni texnologiyalar tətbiq edilir. Hesablamalara görə, bəşəriyyət yaxın 50 il ərzində neft qıtlığı problemi ilə üzləşməyəcək. Lakin bu heç də neft ehtiyatlarının sonsuz olması demək deyil.

Neft tükənən sərvətdir və təsadüfi deyil ki, mütəxəssislər indidən neftə alternativ enerji mənbələri axtarmağa başlayıblar.

Ayrı-ayrı ölkələrin ehtiyatlarının tükənməsinə gəlincə, qeyd etmək lazımdır ki, "bp" şirkətinin ekspertlərinin ictimaiyyətə açıqladıqları hesablamalara görə, indiki tempə istismar davam edərsə, İraq nefti 129 ilə, Küveyt nefti 128 ilə, Səudiyyə Ərəbistanının nefti 85 ilə, İranın nefti 67 ilə, Rusiyanın nefti 12 ilə, ABŞ-ın nefti isə 10 ilə tükənə bilər.

Mütəxəssislərin qiymətləndirməsinə görə, Azərbaycan nefti hazırki tempə istismar olunsə 25, sürətli tempə istismar olunsə 15 ilə tükənə bilər.

9. Neftin ilkin emalı nə deməkdir və bu necə həyata keçirilir?

Neftin ilkin emalından öncə onu bu prosesə hazırlamaq lazımdır. Məlumdur ki, xam neftin tərkibində həll olunmuş su və bir neçə mineral duz olur. Əvvəlcə bu maddələrin neftdən ayrılması tələb olunur. Əgər bu proses aparılmasə sonradan bu mineral duzlar texnoloji avadanlığı korroziyaya uğradaraq sonrakı emal prosesində kimyəvi reaksiyaların effektivliyini aşağı salar.

Mineral duzların və suyun neftdən ayrılması ELOU adlanan xüsusi avadanlıqda aparılır. Bu texnoloji prosesin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, xam neft deemulqator su məhlulu ilə qarışdırılır. Sonra alınmış məhlul +80-+120°C-yə qədər qızdırılaraq elektrik cərəyanı sahəsinə ötürülür. Bu prosesin nəticəsində neftə həll olunmuş su və qeyri-üzvi birləşmələr ondan ayrılır. Texnoloji baxımdan neft yalnız o vaxt ilkin emala hazır hesab edilir ki, «hazırlıq» mərhələsi nəticəsində onun tərkibində duzların xüsusi çəkisi 3-4 mq -dan çox olmasın və su 0.1%-ə yaxın olsun. Bu proses başa çatandan sonra neftin ilkin emalına başlanılır.

Neftin ilkin emalı tədricən temperaturun artması prinsipi əsasında aparılır. Emaledici qurğuda neft +350-+400°C-yə qədər qızdırılır. Bu zaman müxtəlif temperaturlarda neftdən onun tərkibində olan neft məhsulları (fraksiyalar) ayrılır.

Nefti emal edən qurğunun ən yuxarı qatında ondan ayrılmış metan və propan qazları üstünlük təşkil edir. Ən yüngül fraksiya hesab olunan benzin +35-+80°C-də buxarlanaraq neftdən ayrılır və sonra kondensasiya olunaraq maye halına düşür. Temperatur +80°C-ni keçdikdən sonra benzol, +110,6°C-dən artıq olduqda isə toluol qaynayaaraq buxar şəklini alır. Bunlar da kondensasiya olunaraq maye halına düşür.

Ən mühüm neftayırma məhsulu hesab edilən ağ neft +150-+250°C-də qaynayaaraq neftdən ayrılır. Digər məhsullar da bu sayaq və digər üsullarla alınır.

Neftin ilkin emalını həyata keçirən qurğu rektifikasiya adlanır. Bu qurğu zahirən hündürlüyü 20-30 metr olan dəmir silindirdir. Neftin emalı heç də ilkin emalla tamamlanmır. Bu proses sonrakı mərhələlərdə davam edir.

10. Neftin emalından alınan məhsullar harada istifadə olunur?

Neft emalı nəticəsində alınan məhsullar 2 istiqamətdə istifadə olunur. Əvvəla, bu məhsullar hazır mal kimi istehlak olunur. Bunlardan benzin, ağ neft, dizel yanacağı, soba yanacağı, neft yağları, koks və digərlərini göstərmək olar.

İkincisi, bu məhsullardan kimya sənayesində xammal kimi istifadə olunur. Neft-kimya sənayesində kimyəvi texnologiyaların çoxvariantlı imkanları müxtəlif məhsulların alınmasına şərait yaradır. Bu məhsulların özlərini də beş qrupa ayırmaq olar: plastik kütlələr, sintetik liflər, sintetik yuyucu maddələr və həlledici məhlullar. Bu sadalanan məhsulların hər birindən də 15-25 adda müxtəlif məhsullar alınır.

Sənayedə geniş şəkildə istifadə olunan sintetik kauçukun alınmasının texnoloji prinsipinin əsasında butadienin polimerləşdirilməsi durur. Butadien isə öz növbəsində butan və

butiləndən alınır. Müasir sənayedə sintetik kauçukun alınmasında butadienlə yanaşı, divinil, stiro, izopren və digər karbohidrogenlərdən istifadə edilir. İstehsal olunan sintetik kauçukun 80%-i avtomobil şinlərinin istehsalına sərf edilir.

Kapron, neylon, lavsan və digər sintetik liflərin istehsalında isə poliamidlər, poliolefinlər, poliefirlər və başqa karbohidrogen polimerlərdən istifadə olunur.

Məişətdə və sənayedə geniş istifadə olunan sintetik yuyucu maddələr sulfanol propilenin +180-+230°C temperaturda polimerləşdirilməsi nəticəsində alınır. Sulfanolun əsasında yuyucu tozlar istehsal olunur.

11. Neft hasilatı ilə məşğul olan ölkələrdə bu iş hansı normativ hüquqi aktlarla tənzimlənir?

Neft ehtiyatlarının zəngin olduğu ölkələrdə bu sahədə yaranan münasibətlər müxtəlif normativ hüquqi aktlarla tənzimlənir. Bu aktlar bəzi ölkələrdə qanunlar, digərlərində prezident fərmanları, qeyrilərində isə Nazirlər Kabinetinin qərarları formasında və s. olur.

Neft ehtiyatlarının tənzimlənməsində belə hüquqi rəngarənglik həmin dövlətlərin məxsus olduqları rejimlə birbaşa əlaqədardır. Bu məsələnin tənzimlənməsi prezident üsul-idarəsinin güclü olduğu ölkələrdə icra hakimiyyəti orqanının qəbul etdiyi normativ sənədlər, parlament üsul-idarəli dövlətlərdə isə qanunlar əsasında həyata keçirilir.

Keçmiş Sovet İttifaqı ölkələrində, xüsusilə də Rusiyada, Qazaxıstanda, Türkmənistanda və həmçinin Azərbaycanda bu sahədə xüsusi qanunlar mövcud deyil. Neft və neft ehtiyatlarının hasilatı, istismarı, nəql və satışı, habelə neft ehtiyatlarından əldə olunan gəlirlərdən istifadə bu dövlətlərin bağladığı müxtəlif sazişlərlə, bir də icra orqanlarının qəbul etdikləri normativ aktlarla tənzimlənir.

Post-sovet dövlətlərindən başqa, digər əcnəbi ölkələrin əksəriyyətində, o cümlədən Amerika Birləşmiş Ştatlarında, Norveçdə, Venesuelada, Meksikada və s. prezident fərmanları,

Nazirlər Kabinetinin qərarları formasında normativ-hüquqi aktlar yoxdur. Bu ölkələrdə cəmiyyət həyatının bütün münasibətləri, hətta müəyyən yubiley tədbirlərinə maliyyə vəsaitlərinin ayrılması barədə birdəfəlik icra olunan hərəkətlərin özü də yalnız qanunlarla tənzimlənir. Bu təcrübə neftlə bağlı münasibətlərə də şamil olunur.

Bu baxımdan Norveçin neftlə bağlı qanunvericiliyinə nəzər salmaqla, əksər qərb ölkələrində neft sənayesinin idarə olunması barədə təsəvvür əldə etmək olar. Norveçin «Neftdən vergi haqqında» 1975-ci il 13 iyun tarixli Qanunu sualtı neft yataqlarının kəşfiyyatı, işlənməsi, neftin boru kəməri ilə nəqli və sairədən tutulmalı vergiləri tənzimləyir. «Neft fəaliyyəti haqqında 1985-ci il 22 mart tarixli Qanunu (1995-ci il 15 iyun tarixli Qanunla edilmiş dəyişikliklərlə) isə neftin kəşfiyyatı, hasilatı, şirkətlərin lisenziya almaq qaydası, Norveç balıqçılarında kompensasiya verilməsi və s. məsələləri əhatə edir.

12. Dünyada neft hasilatına görə öndə gedən ölkələr hansılardır və onların illik hasilatı nə qədərdir?

2000-ci ildə dünyada neft hasilatı 3,56 mlrd. ton təşkil edib ki, bu da əvvəlki ilin analoji göstəricisindən 4 faiz çoxdur. Neft hasilatçıları arasında daha çox artım Səudiyyə Ərəbistanında (7,2 faiz), Rusiyada (7,1 faiz), Norveçdə (6,6 faiz) və İraqda (6,2 faiz) müşahidə olunub. Bununla yanaşı ABŞ-da neft hasilatı 1 faiz aşağı düşüb. 2000-ci il üzrə dünyada neft hasilatında aparıcı ölkələrin payı aşağıdakı diaqramda təqdim olunur:

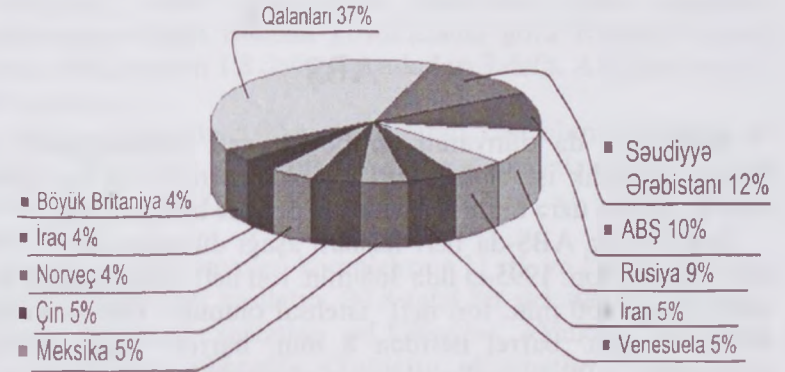
Diaqramdan görüldüyü kimi, dünyada ən böyük neft hasilatçıları Səudiyyə Ərəbistanı, ABŞ və Rusiyadır. 2001-ci ildə də həmin ölkələr neft hasilatı göstəricisinə görə, dünya üzrə aparıcı mövqelərini qoruyub saxlayıblar. Sonrakı yerləri İran, Venesuela, Meksika, Çin, Norveç, İraq və Böyük Britaniya tutur və adı çəkilən ölkələr ilk onluğu təşkil edirlər.

Aşağıda onlardan ilk üçlüyün hasilat göstəricilərinin həcmi təqdim olunur:

1. Səudiyyə Ərəbistanı – illik hasilatı 422,9 mln. ton.

2. Amerika Birləşmiş Ştatları – illik hasilatı 348,7 mln. ton.
3. Rusiya - illik hasilatı 348,7 mln. ton.

Neft istehsalı, 2000-ci il.

Səudiyyə Ərəbistanı

Bu ölkədə gündəlik neft hasilatının səviyyəsi 8 mln. barrel ətrafındadır. Səudiyyə Ərəbistanının təsdiq olunmuş neft ehtiyatları 35 mlrd. ton həcmində qiymətləndirilir ki, bu da dünya neft ehtiyatının təxminən dördü birinə bərabərdir. Səudiyyə Ərəbistanının əsas ixrac məhsulu neft və neft məhsullarıdır. Bütəcənin gəlirlərinin 90 faizi neft sektorunun hesabına təmin olunur. Bu ölkənin neftinin əsas ixracatçıları ABŞ və Yaponiyadır.

Səudiyyə Ərəbistanı üzrə 77 neft və qaz yatağı aşkar olunub. Ən böyük yatağının adı Havar adlanır. Quruda yerləşən bu yatağın ehtiyatı 9,6 mlrd. ton qiymətləndirilir və bu, dünyanın ən böyük neft yatağı hesab olunur. Bundan başqa ölkədə Safniya, Nac, Berri, Manifa, Züluf və Şaybax kimi yataqlar da məşhurdur. Bu ölkə böyük neft emalı yataqlarına malikdir. Onların gündəlik gücü 300 min tondur. Ölkənin əsas neftayırma

zavodları «Aramko-Ras Tanura» (gündə 41 min ton), «Rabih» (gündə 44,5 min ton), «Aramko-Mobil-Yanbu» (gündə 45,5 min ton) və «Retromin/Şell-al- Cubeyl»dir (gündə 40 min ton).

Ölkənin neft sənayesi milliləşdirilib və bu sahə Ali Neft Şurası tərəfindən idarə olunur. Aparıcı neft şirkətləri «Saudi Arabian Oil Co» və «Saudi Basic Industries Corp»dur.

ABŞ

ABŞ həm də dünyanın ən böyük neft istehlakçısıdır. Bu ölkədə gündəlik istehlak həcmi 23 mln. barreldir və bu, demək olar ki, dünya üzrə ümumi istehlakın dördüdə biri qədərdir.

Son 20 ildə ABŞ-da neft hasilatı aşağı düşməkdədir. 1972-ci ildə 528 mln.ton, 1995-ci ildə 368 mln. ton neft hasil edən ABŞ-da 2000-ci ildə 350 mln. ton neft istehsal olunub. ABŞ-ın istehlak etdiyi 23 mln. barrel neftdən 8 mln. barreli daxili istehsal məhsusudur. ABŞ-ın təsdiq olunmuş ehtiyatları 4 mlrd.tondur ki, bu da dünya üzrə neft ehtiyatlarının 3 faizi deməkdir.

Kəşfiyyat aparılmış yataqların böyük hissəsi Meksika körfəzində, həmçinin Sakit Okean (Kaliforniyada) və Şimal Buzlu Okeanı (Alyaska) sahillərində yerləşir. Başlıca neft hasilatı rayonları Alyaska, Texas, Kaliforniya, Luiziana və Onlaxomadır.

Ölkənin iri neft şirkətləri «Exxon Mobil» və «Chevron Texaco»dur.

ABŞ nefti əsasən. Səudiyyə Ərəbistanı, Meksika, Kanada və Venesueladan idxal edir.

Rusiya

Rusiyanın təsdiq olunmuş neft ehtiyatları 6,6 mlrd. tondur və bu, dünya üzrə ümumi ehtiyatların 5 faizini təşkil edir. 2001-ci ildə Rusiyada neft hasilatı dünya üzrə ümumi hasilatın 10 faizi həcmində - 348 mln. ton olub ki, onun da 147 mln. tonu ixrac edilib. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, SSRİ-nin mövcud olduğu

1987-ci ildə bu ölkə üzrə hasilatın həcmi 540 mln.ton təşkil edirdi. Hazırda hasilatın həcminə görə Rusiya dünyada 3-cü yeri tutur.1990-cu illə müqayisədə bu ölkədə neft hasilatı aşağı düşüb. 1990-cı ildəki gündəlik 10 mln. barrele qarşı hazırda bu ölkədə 7 mln. barrel neft hasil olunur. Proqnozlara görə Rusiya 2005-ci ildə gündəlik hasilatı 8,5 mln. barreledək artırmaq niyyətindədir.

Rusiyada neft istehlakının səviyyəsi xeyli aşağıdır. Adambaşına düşən istehlak göstəricisinə görə Rusiya Avropa İttifaqı ölkələrindən 1,8 dəfə, Kanadadan 3 dəfə, ABŞ-dan isə 3,5 dəfə geri qalır.

Rusiya ərazisində 2000-ə qədər yataq kəşf olunub.Onların ən böyüyü Saxalində, Barents və Xəzər dənizlərindədir. Neft yataqlarının böyük hissəsi Qərbi Sibirdə və Ural federal dairəsindədir.

Rusiyanın neft sənayesi kompleksinə 11 iri və 113 xırda şirkət daxildir ki, ümumi hasilatın 90,8 faizi bu şirkətlərdə cəmlənib. Ölkənin iri neft şirkətləri «LUKOyl», «Yukos», «TNK», «Surqutneftqaz», «Sibneft», «Tatneft», «Rosneft», «Slavneft» və «Sidanko»dur.

13. Dünyada neft ehtiyatlarına görə öndə gedən ölkələr hansılardır və onların perspektiv ehtiyatları nə qədərdir?

1996-cı ilə olan təsdiq olunmuş ehtiyatlar üzrə ilk onluq belə olub:

Cədvəl 1. Dünyanın bəzi ölkələri üzrə təsdiq olunmuş neft və qaz kondensatı yataqları (1996-cı ilə, mln. tonla)

Ölkələr	Ehtiyatlar	Dünyada payı, %-lə
1. Səudiyyə Ərəbistanı	35782,2	26,97
2. İraq	13698,6	10,32
3.Bir. Ərəb Əmirlikləri	13438,3	10,13
4. Küveyt	13220,2	9,96
5. İran	12082,2	9,11
6. Meksika	6818,5	5,14
7. Rusiya	6605,8	5,09

8. Liviya	4041,1	3,05
9. ABŞ	4012,1	3,03
10. Çin	3287,7	2,48

Aşağıdakı cədvəldə isə bp-nin ekspertlərinin qiymətləndirmələri əsasında dünyanın bəzi ölkələri üzrə təsdiq olunmuş neft və qaz kondensatı yataqlarının indiki temple istismarı şəraitində tükənmə müddəti təqdim olunur:

Cədvəl 2. Dünyanın bəzi ölkələri üzrə təsdiq olunmuş neft və qaz kondensatı yataqlarının tükənmə müddəti

Ölkələr	Tükənmə müddəti (illə)
İraq	129
Küveyt	128
Səudiyyə Ərəbistanı	85
İran	67
Azərbaycan	67
Rusiya	20
Türkmənistan	12
ABŞ	10

14. Neft gəlirləri hansı ölkələrdə müvafiq fondlarda saxlanılır?

Dünyanın bir sıra ölkələri bir və ya bir neçə növ təbii resurs ehtiyatlarının (neft, qaz, əlvan metallar və s.) zənginliyi ilə seçilir ki, adətən onların əksəriyyəti məhz həmin resursların böyük həcməldə ixracı hesabına böyük gəlirlər əldə edirlər. Zəngin sərvətlərə malik belə ölkələrin bəziləri çox ciddi problemlərlə də üzləşirlər. Çünki, əvvəla, həmin təbii resurslar tükənən olduğu kimi, onların gətirdiyi yüksək gəlirlər də daimi deyil, buna görə də həm bu ehtiyatlardan və həm də onların gətirdiyi gəlirlərdən istifadəni zaman baxımından düzgün planlaşdırmaq və ölkənin həm cari, həm də perspektiv sosial-iqtisadi inkişafına yönəltməyə nail olmaq lazımdır.

İkincisi, xammal resurslarının dünya bazar qiymətləri ayırı-ayrı dövrlərdə kəskin dəyişikliklərə məruz qalır ki, bu da dövlət gəlirlərinin həmin xammal gəlirlərindən asılılığının azaldılmasını zəruri edir.

Bəzi ölkələr bu məsələləri stabilləşdirmə fondlarının yaradılması yolu ilə həll etməyə cəhd göstərirlər. Belə fondlar adətən müəyyən dövrlərdə yüksək əlavə gəlirlər əldə etməyə imkan verən mənbələr (məsələn, neft və başqa xammal satışından gəlirlər, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsindən gəlirlər və s.) hesabına formalaşdırılır.

Hazırda dünyanın 15-dək ölkəsində belə fondlar fəaliyyət göstərir ki, təyinatından asılı olaraq onları 3 şərti qrupa ayırmaq olar:

1. Stabilləşdirmə fondları (Alyaska, Venesuela, Kolumbiya, Küveyt, Nigeriya, Norveç, Çili);
2. Gələcək nəsillər fondu (Alberta, Alyaska, Kiribati, Küveyt, Oman, Papua-Yeni Qvineya);
3. Büdcə rezerv (ehtiyat) fondları (Honkonq, Sinqapur, Estoniya, CAR).

Belə fondlara malik olan dövlətlər yaratdıqları fondlar vasitəsilə ölkələrinin valyuta bazarını tənzimləyir və ya tükənəcək sərvətlərdən gələcək nəsillər üçün ehtiyat saxlamaq məqsədi güdür.

Qeyd edək ki, 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikasında da Dövlət Neft Fondu yaradılıb.

Küveyt Neft Fondu

Küveyt Neft Fondu (OİL Fund) neft ixracından əldə olunan gəlirlər nəticəsində dövlət büdcəsində yaranmış profisit (gəlirlərin xərclərdən artıq hissəsi) vəsaitin toplanması məqsədi ilə 1960-cı ildə Ümumi Ehtiyatlar Fondu (General Reserve Fund) formasında təsis edilib. Fondun vəsaitinin istifadəsinin konkret qaydaları dəqiq müəyyən edilmədiyindən bütün növ dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsi üçün istifadə olunub.

1976-cı ildə isə gələcək nəsillərin gəlirlərinin təmin edilməsi məqsədilə Gələcək Nəsillər üçün Ehtiyat Fondu (Reserve Fund for Future Generations) yaradılıb. Fond ilkin olaraq yaradılarkən Ümumi Ehtiyat Fondunun həmin dövrə olan vəsaitinin 50 faizi bu fonda köçürülüb. Fondun daimi gəlir mənbələri isə bunlardır: dövlət gəlirlərinin 10 faizi; fondun vəsaitinin investisiya olunmasından alınan bütün gəlirlər.

Qeyd edək ki, 1990-1991-ci illərin Fars körfəzi böhranı zamanı milli assambleyanın razılığı ilə fondun vəsaitlərinin bir hissəsindən istifadə edilir.

Yeni fond yaradıldıqdan sonra Ümumi Ehtiyat Fondu stabiləşdirmə funksiyalarını yerinə yetirməyə, habelə dövlət borcuna xidmət və dövlət investisiyaları məqsədlərinə istifadə olunmağa başlanıb. Fondun formalaşmasının və vəsaitlərinin istifadəsinin dəqiq qaydaları yoxdur. Vəsaitlərin xərclənməsinə Nazirlər Şurasının razılığı ilə icazə verilir.

Hər iki fond hökumətdən asılı olmayan müstəqil Küveyt İnvestisiya Agentliyi (Kuwait Investment Authority) tərəfindən idarə olunur. Fondların vəsaiti xarici maliyyə aktivlərinə investisiya olunur.

Fondların vəsaitinin həcmi haqqında informasiyanın yayılması qadağandır.

Alyaska ştatının (ABŞ) neft fondları

ABŞ-ın Alyaska ştatında hazırda 2 fond - yığım fondu olan Alyaska Daimi Fondu (Alyaska Permanent Fund) və sabitləşmə fondu olan Konstitusiyaya Bütçə Ehtiyat Fondu (Constitutional Budget Reserve Fund) fəaliyyət göstərir.

Alyaska Daimi Fondu 1976-cı ildə trust fondu kimi gələcək nəsillər üçün təsis edilib. Onun əsas məqsədi gələcək nəsillər üçün ehtiyatları tükənəndən sonra gəlirləri təmin edə biləcək investisiya bazasının yaradılmasıdır. Fondun vəsaiti mineral resurslardan istifadə və royalti üzrə, habelə mineral resurslardan əldə olunan gəlirin bölgüsü üzrə federal ödənişlər və transferlər üzrə Alyaska ştatının aldığı bütün ödəmələrin 25 faizi həcmində

ayırmalar hesabına formalaşır. Beləliklə, fondun gəlirləri bütçənin vəziyyətindən asılı deyil. Fondun vəsaitinin əsas hissəsi daimi olaraq investisiyaya yönəldilir və referendum yolu ilə ştatın konstitusiyasında dəyişiklik edilmədən başqa məqsədlərə istifadə olunma bilməz.

Fondun vəsaitinin investisiya edilməsindən daxil olan gəlirlərin istifadəsi qaydası (sxemi) ştatın qubernatoru və qanunvericilik hakimiyyəti tərəfindən hər il müəyyən edilir. Ənənəvi olaraq, belə gəlirlərin bir hissəsi (1982-ci ildən 42 faizi) «dividend» kimi Alyaska ştatının bütün vətəndaşlarına ödənilir, qalan hissəsi isə yenidən investisiya olunur.

Fondun vəsaiti Alyaska Daimi Fondunun ictimai korporasiyası tərəfindən idarə edilir və sabit (fiksə edilmiş) gəlirə malik qiymətli kağızlar portfelinə investisiya olunur. 1999-cu ilin sonuna fondun əsas vəsaitlərinin həcmi 27,1 mlrd. ABŞ dolları məbləğində olub, «dividendlərin» məbləği isə adambaşına 1770 dollar təşkil edib.

Konstitusiyaya Bütçə Ehtiyat Fondu isə XX əsrin 80-cı illərinin axırlarında neftin bazar qiymətinin kəskin düşməsi ilə əlaqədar 1990-cı ildə yaradılıb. Fondun əsas məqsədi ştatın bütçə gəlirlərinin azalmasını kompensasiya etmək, o cümlədən maliyyə ili ərzində bütçə kəsirini maliyyələşdirməkdir.

Fondun gəlirləri hər il ştatın Konqresi tərəfindən müəyyən edilən vergi gəlirlərinin və royaltinin bir hissəsi, habelə fondun vəsaitinin investisiya olunmasından əldə edilən gəlirlər hesabına formalaşır. Fondun vəsaitinin xərclənməsi də ştatın Konqresinin qərarı ilə həyata keçirilir. Xərclərin yuxarı həddi Konqresin hər iki palatasında 2/3 səs çoxluğu ilə təsdiq edilməlidir. Fondun vəsaiti ştatın hökumətinə kredit kimi verilir ki, bu kredit də bütçədə profisit olan dövrdə qaytarılmalıdır. 1991-1999-cu illər ərzində Fondun vəsaitlərinin ümumi həcmi 6,1 mlrd. dollara çatıb.

Norveç Dövlət Neft Fondu

Norveç Dövlət Neft Fondu (State Petroleum Fund) 1990-cı ildə təsis edilib. Fondun yaradılması zərurəti ölkədəki demoqrafik proseslərlə (əhəlinin «qocalma» sindromu) və neft hasilatı həcmələrinin azalması ilə əlaqədardır. Fond həm yığım, həm də sabitləşdirmə funksiyalarını yerinə yetirir və uzunmüddətli dövrdə büdcə sferasının sabitliyini təmin etməlidir.

Fonda vəsaitin daxil olması üçün dövlət büdcəsində profisit olmalıdır, bu isə öz növbəsində neftin qiymətlərinin səviyyəsi və büdcə gəlirlərinin neft sahəsindən daxilolmaları çıxıldıqdan sonra büdcə kəsirinin məbləği ilə müəyyən olunur. Fonda ayırmaların həcmnin müəyyən edilməsi üçün konkret düstur və ya qayda yoxdur. İllik ayırmanın həcmi ümumi büdcə prosesi çərçivəsində ölkə parlamenti tərəfindən ayrıca təsdiq olunur.

Fondun vəsaitlərinin istifadəsi qaydaları vəsaitlərin toplanması mexanizminə oxşardır. Qanunvericiliyə uyğun olaraq, hökumət fondun vəsaitini həm qısamüddətli məqsədlərə (büdcə gəlirlərinin azalmasının kompensasiya edilməsi), həm də neft hasilatının azalması və sosial xərclərin artması nəticəsində gələcəkdə büdcədə yarana biləcək gərginliyin aradan qaldırılması üçün uzunmüddətli (nəsillərarası) sabitləşdirmə məqsədlərinə yönəltmək üçün parlamentdən icazə almaq hüququna malikdir.

Hökumət (Maliyyə Nazirliyi) fondun vəsaitinin əsas investisiya istiqamətlərini, habelə baza (qiymətli kağızlar) portfelinin tərkibini müəyyən edir. Həmin portfelin gəlirliyi əsasında da fondun vəsaitinin istifadəsinin səmərəliliyi qiymətləndirilir. Fondun aktivlərinin cari idarə edilməsi Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilir. Hazırda fondun aktivləri xarici maliyyə aktivlərindən (dövlət istiqrazları, qeyri-neft şirkətlərinin qiymətli kağızları və s.) ibarətdir.

Ağır fiskal vəziyyət 1996-cı ilə qədər fonda vəsait ayrılmasına imkan verməyib. 1996-cı ildən fonda iri həcmərdə vəsait daxil olmağa başlayıb. 1999-cu ilin sonuna fondun vəsaitlərinin məcmu həcmi 26 mlrd. ABŞ dollarına (Norveçin ÜDM-nin 17,7 faizi

qədər) çatıb. Büdcə tarazlığının təmin edilməsi sahəsində fondun fəaliyyəti çox uğurlu olub.

15. «Holland sindromu» və ya «holland xəstəliyi» nədir?

«Holland sindromu» (və ya «holland xəstəliyi») termininin meydana gəlməsi ötən əsrin 50-ci illərinin sonu, 60-cı illərinin əvvəllərində Şimal dənizinin Hollandiyaya məxsus sektorunda təbii qaz yataqlarının kəşfi ilə əlaqədardır. O dövrdə ölkədən təbii qaz ixracının kəskin artması milli valyutanın əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmlənməsinə gətirib çıxarmışdı ki, bu da digər ixrac yönümlü sahələrə özünün mənfi təsirini göstərirdi. «Holland sindromu» dedikdə, əksər hallarda milli valyutanın kursunun iqtisadi sahələrdən birinin məhsulunun ixracının artması hesabına möhkəmlənməsi və bunun digər sahələr və bütövlükdə iqtisadiyyat üçün mənfi təsir göstərməsi nəzərdə tutulur.

«Holland xəstəliyinin» daha bir geniş yayılmış tərifinə görə, xarici bazarlara təbii resurslarından birinin ixracından əldə edilmiş gəlirlərin artması ölkənin digər emal sənayesi sahələrinə mənfi təsir göstərir. Nəticədə investisiyalar əsasən xammal sahəsinə gəlir və eyni tempdə emal sənayesindən azalır. Nəticədə bir müddət gəlirlərin çoxalması və iqtisadi artım müşahidə olunur. Bu zaman ölkədə ticarət və xidmət sferası inkişaf etməyə başlayır ki, əsas insan resursları və elmi biliklər bu sahədə cəmləşməyə meyl edir. Bu isə son nəticədə əsas iş qüvvəsinin xidmət sahələrində cəmləşməsinə və ölkənin iqtisadi potensialının və rəqabət qabiliyyətinin azalmasına gətirib çıxarır.

16. OPEK nədir?

Neft ixrac edən ölkələrin təşkilatı (OPEK - Organization of Petroleum Exporting Countries) 1960-cı ildə yaradılıb. Təşkilatın yaradılması təşəbbüsü ilə İran, İraq, Küveyt, Səudiyyə Ərəbistanı və Venesuela çıxış ediblər. Bu ölkələrin OPEK-i yaratmaqda

məqsədi həmin dövlətlərin xarici neft şirkətləri ilə əlaqələrini koordinasiya etmək olub.

Sonradan bu təşkilata Əlcəzair, Ekvador (1992-ci ildə OPEK-dən çıxıb), Qabon (1996-cı ildə OPEK-dən çıxıb), İndoneziya, Liviya, Nigeriya, Qətər və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri qoşulub.

Dünyanın digər nəhəng neft hasilatçıları olan Meksika, Norveç, Oman, Bruney, Böyük Britaniya, SSRİ, sonra isə Rusiya OPEK üzvü olmayıblar.

OPEK-in baş qərargahı Vyanada yerləşir. Hazırda OPEK üzvlərinin dünya neft hasilatında payı 40 faiz təşkil edir.

OPEK-in yaranma ideyası həmin vaxtlar «yeddi bacı»nın – dünyada neft emalı və satışını nəzarətdə saxlayan «British Petroleum», «Chevron», «Exxon», «Gulf», «Mobil», «Royal Dutch/Shell» və «Texaco» şirkətlərinin cəmləşdiyi kartelin birtərəfli qaydada neftin alış qiymətlərini ucuzlaşdırmasından sonra yaranıb. Həmin şirkətlər bu qiymətdən neft hasil edilən ölkələrə vergi və təbii resursların istifadəsi üçün faiz ödəyiblər.

1960-cı ildə dünya neft bazarında təklif tələbi üstələyib və OPEK-i yaratmaqda məqsədlərdən biri də qiymətlərin sonrakı enməsinin qarşısını almaq olub. Lakin 1970-ci ildə dünya bazarında neftə tələbat artıb və bu, neft hasil edən ölkələrə öz gəlirlərini artırmaq imkanı verib. 1973-1974-cü illərdə neftin qiyməti 4 dəfə, 1979-cu ildə isə daha 2 dəfə qalxıb. Dünya bazarında neftə tələbat yüksək olduğu üçün OPEK məhz həmin illərdə çox güclü olub.

1980-cı ildən sonra OPEK zəifləməyə başlayıb. OPEK ölkələrinin ərazilərindən kənarında kəşf edilən yeni neft yataqları, həmçinin enerjiyə qənaət texnologiyalarının tətbiqi və iqtisadi staqnasıya nəticəsində sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə idxal neftinə tələbat azalıb, qiymətlər isə 2 dəfə aşağı düşüb. Bir sıra mütəxəssislərin fikrincə, OPEK-in başlıca zəifliyi ondadır ki, bura üzv olan ölkələrin maraqları çox zaman bir-birilə ziddiyyət təşkil edir. Məsələn, Səudiyyə Ərəbistanı və Ərəbistan yarımadasının bir sıra dövlətləri əhali baxımından az məskunlaşmış olsalar da, böyük neft ehtiyatlarına, iri xarici sərmayələrə malikdirlər və Qərbi şirkətləri ilə çox sıx münasibətlər saxlayırlar. OPEK-ə daxil olan başqa qrup dövlətlər üçün isə, deyək ki, Nigeriya üçün əhalinin çoxluğu və kasıblıq

xarakterikdir. Bu dövlətlər öz ölkələrində iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün çox bahalı layihələr reallaşdırmağa məcburdurlar. Onların böyük borcları var, buna görə də neft hasilatını artırmağa və daha çox satmağa çalışırlar. 1980-cı ildə İraq və İran da hərbi xərclərini ödəmək üçün neft hasilatını maksimal həddə çatdırmışdılar.

1990-cı ildə İraq Küveytə soxulduqdan və Birinci Körfəz Müharibəsinin başlanmasından sonra ona qarşı iqtisadi sanksiyalar tətbiq edildi. İraq OPEK-in əsas hasilatçılarından olduğu üçün bu fakt nəticə etibarilə OPEK ölkələrindən çıxarılan neftin qiymətinin qeyri-stabilliyinə səbəb oldu. Ötən əsrin sonuncu onilliyində neftin qiymətləri stabil qalıb. Hazırda OPEK-in dünya bazarına təsiri əhəmiyyətlidir. Bir sıra nəhəng neft hasilatçılarının maraqlarının OPEK-lə üst-üstə düşməsi bu təsiri daha da artırır. OPEK neft hasilatını təşkilata daxil olan ölkələrdə kvotalar vasitəsilə nizamlayır.

17. Azərbaycan OPEK-ə nə vaxt üzv olacaq?

Azərbaycan və OPEK-in əməkdaşlığı haqqında məsələni ilk dəfə Bakıda düzənlənmiş «Xəzərdənizneftqaz-2003» sərəgisində Səudiyyə Ərəbistanının neft və mineral ehtiyatlar naziri Əli İbrahim an-Nuyami gündəmə gətirib. Konfransda çıxış edən Səudiyyə Ərəbistanının neft naziri Azərbaycanla OPEK arasında əməkdaşlığın qurulmasının vacibliyini diqqətə çəkib. Perspektivdə bazara çıxarılaçaq yeni neft ehtiyatlarının 25 faizinin sahibi olacaq Azərbaycanın OPEK-lə işbirliyi qurulmasında təşkilatın maraqlı olduğu bildirilib.

Lakin bu, Azərbaycanın OPEK-ə üzvlüyünə dəvət olunması demək deyil. Azərbaycan bir neft ixracatçısı olaraq dünya bazarına təsir edə bilmir. Buna görə də OPEK-in Azərbaycanı öz sıralarında görmək niyyəti elə də aktiv deyil. Lakin neft hasilatçısı olan dövlətlər arasında koordinasiyanın yaradılması ideyası ölkəmizin bu təşkilatla əməkdaşlığı üçün perspektivlər açır. Səudiyyə Ərəbistanı neft nazirinin əməkdaşlıq təklifi Azərbaycan hökuməti tərəfindən müsbət qəbul edilib.

Xatırladaq ki, OPEK bir dəfə rəsmi şəkildə Qazaxıstanı öz sıralarına dəvət edib.

Azərbaycan nefti

18. Azərbaycan ərazisində neft olduğu neçənci əsrdən məlumdur?

Tarixçi mütəxəssislərin araşdırmaları nəticəsində məlum olub ki, eramızdan əvvəl 7-6-cı əsrlərdə Abşeron yarımadasında neft çıxarılıb. Orta əsrlərdə bu ərazidə ibtidai üsullarla neft quyuları qazılıb.

E.ə. 4-cü əsrdə yaranmış qədim Azərbaycan dövləti Atropatena haqqında yazan Ammian Marsell məlumat verir ki, «bu ölkədə midiya yağı hazırlanır. Bu yağda yağlanmış ox azacıq dartılmış kamandan qopub nəyə isə sancıldıqda, su ilə söndürmək istədikdə, alov daha da şiddətlənir və onu söndürmək üçün üstünə torpaq tökməkdən başqa heç bir vasitə yoxdur. «Midiya yağı» həm hərbi işdə, həm də təsərrüfatda kara gəlirdi. «Midiya yağı» o dövrün gil və metal çıraqları üçün yanacaq idi. Bu məhsul yerli dildə nafta adlanır».

Bakıda neft çıxarılmasını XIII əsrdə italyan səyyahı Marko Polo da təsvir edib. O göstərib ki, Bakı neftini çıraqlarda yandırır və onunla dəri xəstəliklərini müalicə edirlər.

Bakı neftinin distillə edilməsini ilk dəfə 13-cü əsrdə orta əsr müəllifi Nəci bəkran əl-Həmdani qələmə alıb.

Məşhur rus səyyahı Afanasi Nikitin 15-ci əsrdə İran və Hindistana səfəri zamanı Azərbaycandan keçib. O, Bakıda olarkən burada insanların quyulardan tünd rəngli maye çıxardıqlarını və ondan məişətlərində istifadə etdiklərini görüb. Sonralar müəyyən edilib ki, böyük səyyahın təsvir etdiyi həmin maye neft olub. Sadəcə, o dövrdə nəinki ayrı-ayrı insanların, hətta böyük dövlətlərin əhalisinin yerin təkindən çıxarılan bu sərvət haqqında məlumatları olmayıb.

Alman səyyahı E.Kempfer 17-ci əsrdə Azərbaycan ərazisində olub və 1684-cü ildə Avropa ədəbiyyatında ilk dəfə olaraq Bakı

neft mədənlərinin təsvirini verib. Ölkəmizin ərazisində neftin qədim dövrlərdən çıxarılmasına baxmayaraq, hasilat haqqında məlumatlar 19-cu əsrin əvvəllərinə aiddir.

19. Azərbaycanda ilk neft quyusu nə vaxt qazılıb?

Azərbaycanda neft hələ çox qədim zamanlardan məlum olsa da, onun sənaye üsulu ilə istehsalına xeyli sonralar başlanılıb. XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda neft əsasən əllə qazılan quyulardan çıxarılıb. 1825-ci ildə Abşeron yarımadasında beş yerdə - Balaxanı, Sabunçu, Binəqədi, Bibiheybət və Şubanıda əl quyularından neft çıxarılırdı.

1848-ci ildə rus mühəndisi Semyonov Bibiheybətdə mexaniki üsulla ilk neft quyusu qazılıb. Bundan 11 il sonra ABŞ-da ilk quyusu qazılıb. Lakin, təəssüf ki, neftə aid ədəbiyyatda rəsmi olaraq, dünyada mexaniki üsulla ilk neft quyusunun 1859-cu ildə ABŞ-ın Pensilvaniya ştatında qazılması qəbul edilib. Ona görə də, neft sənayesinin inkişafının başlanğıcı bu dövrdən hesablanır.

1863-cü ildə Pıralahı adasında mexaniki üsulla quyusu qazmağa cəhd edilsə də nəticə verməyib. 1869-cu ildə usta Allahyar Balaxanıda təzə üsulla quyusu qazanda on-on beş metr dərinlikdə - yerin altında şiddətli gurultu, səs-küy qopduğundan, usta və fəhlələr bərk qorxuya düşərək quyunu doldurublar. Yalnız üç ildən sonra 1871-ci ildə Balaxanıda texniki üsulla quyusu qaza biliblər. Bu quyusu gündə 45.000 pud (700 ton) neft verir.

20. Azərbaycanda neftin sənaye üsulu ilə hasilatına nə vaxt başlanılıb?

Xəzər dənizində ən qocaman neft hasilatçısı Azərbaycandır. Azərbaycan neft sənayesi 130 ildən çox tarixə malikdir. 1869-cu ildən başlayaraq neftin mexaniki üsulla qazılan quyulardan sənaye miqyasında çıxarılması təşkil edilib. 1869-cu ildə Balaxanıda və 1871-ci ildə Bibiheybətdə neftin sənaye əhəmiyyətli hasilatı başlanılıb. Həmin dövrdən etibarən, Abşeron yarımadasında bir

sıra neft yataqları açılıb, mexaniki qazma inkişaf etdikcə neft hasilatı artıb və bununla əlaqədar neft sənayesinin infrastrukturu inkişaf etməyə başlayıb. Azərbaycanda milli burjuaziya formalaşıb.

20-ci əsrin əvvəllərində - 1901-ci ildə Azərbaycanda 11,5 milyon ton neft hasil olunub ki, bu da bütün dünyada həmin ildə çıxarılan neftin 50%-dən çoxunu təşkil edib.

Bu günə qədər Azərbaycanın neft yataqlarından 1 milyard 392 milyon ton neft çıxarılıb, o cümlədən quru sahələrinə yerləşən yataqlardan 937,5 milyon ton, dəniz yataqlarından isə 454,5 milyon neft hasil edilib.

21. Azərbaycanın neft sənayesinə ilk dəfə xarici kapital nə vaxt cəlb olunub?

XIX əsrin axırlarından başlayaraq Bakının neft sənayesində ciddi yüksəliş baş verib. Onun iqtisadi və strateji əhəmiyyəti də xeyli yüksəlib. Həmin dövrdə Bakı neftini ələ keçirməkdən ötrü iri kapitalist dövlətləri arasında ziddiyyətlər dərinləşib. Əgər əvvəllər Avropa və Rusiya bazarlarında Amerika nefti üstün mövqeyə malik idisə, artıq Bakı nefti onu bu mövqedən sıxışdırıb çıxarmağa başlayıb. Çox keçməyib ki, Azərbaycanın neft sənayesi hasilatın artım sürətinə görə Amerikanı arxada qoyaraq dünyada birinci yerə çıxıb. Buna bir sıra amillər də təkan verib. Abşeronda zəngin neft yataqlarının olması, işçi qüvvəsinin ucuzluğu və çar Rusiyasının Azərbaycanın sərvətlərinə talançı münasibəti xarici sahibkarlara böyük qazanc gətirib, eyni zamanda da onların Bakıya axışmalarına zəmin yaradıb. Xarici kapitalın Azərbaycan neft sənayesinə daxil olma yolları da müxtəlif olub. Hansı xarici şirkət öz fəaliyyətinə rəsmi icazə ala bilirdisə, leqal fəaliyyət göstərirdi. Rəsmi icazə ala bilməyənlər isə Rusiya qanunları əsasında yaradılmış xarici şirkətləri satın alıblar.

XIX əsrin 80-ci illərində ölkədə yaranmış sosial-iqtisadi şərait xarici kapitalın Bakı neft sənayesinə üz tutmasını xeyli sürətləndirib. Bu yöndə Rusiyanın o zamankı maliyyə naziri

S.Y.Vittenin yürütdüyü siyasət də xüsusi rol oynayıb. O, borc kapitalını cəlb etməklə çarizmin iqtisadi siyasətini həyata keçirməyə çalışdı. XIX əsrin 90-cı illərində Fransa-Rusiya münasibətləri pisləşdiyindən S.Y.Vitte İngiltərəyə müraciət edib və bundan sonra oradan Rusiyaya kapital axını güclənib. İngilis sahibkarlar daha çox neft sənayesinə üz tutublar. Buna qədər isə İsveç təbəəsi olan Nobel qardaşları artıq Bakıda öz şirkətlərini qurmuşdular. İlk olaraq E.Qubbardın başçılıq etdiyi, Q.Uladstonun, D.Kistonun, Ç.Murun, V.Consonun, K. və V.Vernerlərin daxil olduğu qrup 1897-ci ilin sentyabrında H.Z.Tağıyevin şirkətinin Rusiyanın bir sıra şəhərlərində olan mədənlərini, kerosin yağı və sulfat turşusu zavodlarını, neft boru kəmərlərini, neftdaşıma donanmasını, dəmir yol sistemlərini parkını, kerosin-mazut anbarlarını 5 milyon rubla alıb. H.Z. Tağıyevin şirkətinin alınması Azərbaycanın neft sənayesinə ingilis kapitalının axınını gücləndirib. Nəticədə 1901-ci ildə Bakıda ingilislərin 11 səhmdar şirkəti fəaliyyət göstərirdi.

İngilislərlə bərabər alman, fransız, amerikan və digər əcnəbi şirkətlər də Bakı neftinə kapital qoyub milyonlar qazanmağa nail olublar. «Nobel qardaşları», «Şell», «Standart oyl», «Royyal datç», «Oleum» və başqaları o zamanlar Azərbaycan neft sənayesində üstünlük təşkil edən əcnəbi neft şirkətləri idi. Əcnəbi şirkətlər Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulana qədər geniş fəaliyyət göstərirdi milyonların sahibi olublar. Sovet hakimiyyəti bir çox sahələri olduğu kimi neft sənayesini də milliləşdirib xarici şirkətlərin əmlakını dövlətin ixtiyarına verib. Bununla da xarici kapitalın Azərbaycan neft sənayesində fəaliyyətinə son qoyulub.

22. Azərbaycan neftinin xarici ölkələrə daşınmasına nə vaxt başlanıb?

Azərbaycanda neft çox qədimlərdən məlum olsa da, onun geniş istehsalına XIX əsrin əvvəllərində başlanıb.

XIX əsrin 70-ci illərindən sonra neftlə zəngin torpaqlar fərdi adamların istifadəsinə verilib. Bu isə neft istehsalının sürətli inkişafına və iri neft maqnatlarının meydana çıxmasına şərait

yaradıb. Bu illərdə xarici kapitalın da ölkəyə ayaq açması neft sənayesinin sürətli inkişafına zəmin yaradıb.

Bakı neftayırma sənayesində ən böyük uğur burada istehsal olunan kerosinin xarici bazara çıxarılması (1883-cü il) olub. O dövrdə Bakı kerosini Amerika kerosinini Rusiya bazarından da sıxışdırıb çıxara bilib.

1897-ci ildə Bakıdan Batuma birbaşa neft kəməri çəkilib. Bu kəmərlə ağ neft ixrac olunub. XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində neft Bakı buxtasını dünyanın ən böyük biznes mərkəzlərindən birinə, Bakını isə sürətli inkişaf perspektivinə görə hətta Parisi də geridə qoyan bir şəhərə çevirib.

Xarici neft şirkətlərinin Azərbaycana gəlişi ilə Bakı nefti Qərbi Avropaya da daşınmağa başlayıb. Azərbaycan neftinin daşındığı ölkələr Misir, Türkiyə, Belçika, Fransa, İngiltərə, Almaniya, İtaliya, Bolqarıstan, Hollandiya və digər ölkələr idi. Bakı nefti xarici ölkələrə bir neçə nəqliyyat növü vasitəsi ilə daşınıb. Dəmir yolu, dəniz limanları və boru kəmərləri neft daşınmasında başlıca rol oynayıb.

XX əsrin əvvəllərində artıq Bakıda 100-dən artıq neft firması mövcud olub. Bu dövrdə Bakı neftinin xaricə ixracı xeyli artıb.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra bu inkişafın istiqaməti də dəyişib. Neft sənayesi tamamilə «milliləşdirilib» və neftin hasilatı, satışı Moskvadan idarə olunmağa başlayıb.

23. Azərbaycan müstəqillik qazanandan dərhal sonra niyə məhz neft sahəsini inkişaf etdirmək üçün əcnəbi şirkətlərlə müqavilələr bağlamaq qərarına gəldi?

Neft Azərbaycan xalqının milli sərvəti olsa da, on illər boyu müstəqil Azərbaycan dövlətinin mövcud olmaması üzündən bu qiymətli sərvətin taleyi əvvəllər çar Rusiyasının, sonralar isə sovet dövlətinin əlində olub. Hər iki dövlətin mövcud olduğu dövrlərdə Azərbaycan nefti amansızcasına istismar olunub.

Zəngin neft ehtiyatlarına malik olmasına baxmayaraq, 20-ci əsrin 70- 80- ci illərində Azərbaycanda neft hasilatının tempi sürətlə aşağı düşüb. Bu, Azərbaycanın həm quru ərazisində, həm

də dənizin dayaz yerlərində o vaxtadan istismar olunan iri yataqların artıq tükənməsi, yeni yataqların isə istismara verilməməsi ilə əlaqədar olub. O vaxtlar Azərbaycanda kəşf edilən yeni yataqlar dənizin daha dərin yerlərində və daha dərin qatlarda yerləşdiyindən bunların istismarı çox xərc tələb edirdi və çıxarılan neft baha başa gəlirdi. Həmin dövrdə keçmiş SSRİ rəhbərliyi neft sahəsində başlıca diqqəti Rusiyanın şimalında yerləşən və istismarı çox ucuz başa gələn zəngin neft ehtiyatlarına yönəlmişdi.

Lakin dövlət müstəqilliyini yenidən bərpa etdikdən dərhal sonra iqtisadiyyatı dərin tənəzzül keçirən Azərbaycanın ilk növbədə məhz özünün zəngin karbohidrogen ehtiyatlarından yararlanmaq istəməsi təbii idi. Çünki neft müasir kəskin beynəlxalq rəqabət şəraitində müstəqilliyini yenicə bərpa edən və bu müstəqilliyi «həzm etmək» istəməyən ölkələrin əhatəsində olan Azərbaycanın potensial olaraq dünya bazarlarına böyük həcmərdə çıxara biləcəyi başlıca resurs idi. Neftdən gələn böyük gəlirlər ölkədə makroiqtisadi sabitliyi təmin edəcək və iqtisadiyyatı tənəzzüldən çıxaracaq başlıca vasitə sayılırdı. Lakin Azərbaycan öz gücü ilə neft yataqlarını istismar etmək imkanına malik deyildi. Belə ki:

- ölkənin neft sənayesində istifadə olunan texnika və texnologiya köhnəlmişdi və müasir tələblərə cavab vermirdi;

- Azərbaycan dənizin dərinliyi 40 m-dən artıq olan sahələrdə qazma işləri aparmaq üçün lazımı hidrotexniki qurğulara, neft hasilatı sahəsində müasir texnika və texnologiyaya malik deyildi;

- həmin neft yataqlarının işlənməsi çox böyük həcmərdə investisiya tələb edirdi ki, ölkəmizin o qədər maliyyə resursları yox idi. Həm də müstəqilliyini yenicə bərpa edən, mürəkkəb geosiyasi durumda olan, faktiki müharibə aparan və heç bir kredit tarixi olmayan Azərbaycana heç bir beynəlxalq maliyyə qurumu və xarici bank iri həcmərdə kredit verməzdi;

- ölkəmizin neft sənayesində müasir menecment üsullarını bilən, dünya bazarlarında əməliyyatlar apara bilən kadrların yoxluğunu da qeyd etməliyik.

Bu vəziyyətdən çıxmağın və qeyd edilən iqtisadi problemləri həll etməyin ən real yolu xarici şirkətləri və investorları qarşılıqlı

fayda əsasında və milli mənafeələr nəzərə alınmaqla birgə işə cəlb etmək idi.

Azərbaycanın zəngin neft ehtiyatlarının istismarına dünyanın nəhəng neft şirkətlərinin cəlb edilməsində bu iqtisadi amillər mühüm rol oynasa da, burada ciddi geosiyasi amillərin rolunu da mütləq qeyd etməliyik. Həmin dövrdə Azərbaycanın siyasi durumu çox ağır olduğundan (bir tərəfdən Qarabağ müharibəsi, siyasi sabitsizlik, bölgədə strateji maraqları olan ölkələrin davamlı basqıları və s.) neft ehtiyatları ölkəyə irihəcmli xarici investisiyaların cəlb edilməsi və ayrı-ayrı dövlətlərin siyasi-iqtisadi maraqlarının nəzərə alınması yolu ilə Azərbaycanın özünün strateji siyasi və iqtisadi maraqlarını təmin etməsinin başlıca vasitəsi sayılırdı. Siyasi amillər sırasında aşağıdakıları göstərmək olar:

- Əlverişli coğrafi mövqeyə və zəngin ehtiyatlara malik olması səbəbindən ölkəmiz dünyanın iri dövlətlərinin maraq dairəsinə daxil idi; Rusiya heç cür Azərbaycandan getmək və onu əldən buraxmaq istəmirdi; ABŞ və Qərb (bilavasitə Türkiyə vasitəsilə) Azərbaycanda və bununla da bütün Cənubi Qafqazda möhkəmlənməyə çalışırdı; İran isə ABŞ-ı Azərbaycana «buraxmamaq», buranı öz təsir dairəsində saxlamaq niyyətində idi;

- Rusiya və İranın dəstəklədiyi Ermənistan Azərbaycanla işğalçı müharibə aparırdı. Bu müharibə məhz Rusiya və İranın maraqlarına xidmət edirdi və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə və müstəqilliyinin möhkəmlənməsinə qarşı yönəlmişdi;

- Rusiyanın «barmağı» ilə Gürcüstan-Abxaziya müharibəsinin də qızışması və bu müharibələrdə Rusiyanın birmənalı şəkildə erməni və abxaz işğalçıları dəstəkləməsi bu ölkənin qonşularına (gənc Azərbaycana və Gürcüstana) münasibətdə əsrlərdən bəri davam etdirdiyi irticaçı mövqeyində qaldığını göstərirdi.

Bütün bunlar Azərbaycanın müstəqilliyinə ciddi təhlükə idi. Belə bir vəziyyətdə dünyanın inkişaf etmiş dövlətlərinin Azərbaycanda iqtisadi maraqlarının təmin edilməsi müəyyən mənada ölkəmizin müstəqilliyinin qarantı kimi çıxış edə bilərdi. Bu baxımdan inkişaf etmiş ölkələr, xarici investorlar və nəhəng beynəlxalq şirkətlər üçün ən cəlbedici istiqamət, Azərbaycan

üçün isə onlara təklif edə biləcəyi əlverişli və perspektiv sahə neft ehtiyatlarının mənimlənməsi ola bilərdi.

Məhz bu iqtisadi və geosiyasi amillərin məcmu təsiri altında Azərbaycan özünün neft ehtiyatlarının istismarını xarici şirkətlər üçün açıq elan elədi.

1994-cü ilin sentyabrında bu istiqamətdə ilk kontrakt «Azəri-Çıraq» yataqlarının və «Günəşli» yatağının dərin su qatlarında (200 metrədən dərin) yerləşən hissəsinin işlənilməsi üçün dünyanın ən məşhur neft şirkətlərini cəlb etməklə "hasilatın pay bölgüsü" tipli "Əsrin müqaviləsi" imzalandı (qeyd etməliyik ki, bu layihə üzrə xarici neft şirkətləri ilə ilkin danışıqlar hələ 1990-cı ildə başlamışdı, lakin ölkədə baş verən siyasi olaylar müqavilə şərtlərinin razılaşdırılmasının və sənədin imzalanmasının ləngiməsinə səbəb oldu). Müqavilə şərtlərinə görə həmin yataqların çıxardıla bilən neft ehtiyatı 511 milyon ton, qaz ehtiyatı isə təxminən 200 mlrd m³ həcmində qiymətləndirilir. Yataqların işlənilmə müddəti 30 il nəzərdə tutulur. Bu yataqların işlənməsinə 7.5 milyard ABŞ dolları miqdarında investisiya qoyulacaq.

24. Azərbaycan Respublikasının neft strategiyası varmı?

Zəngin neft ehtiyatlarına malik ölkələrin əksəriyyəti öz ehtiyatlarını müstəqil şəkildə hasil edə bilmədikləri üçün bu işə xarici neft şirkətlərini cəlb edirlər. Azərbaycan Respublikası da 1994-cü il sentyabrın 20-də imzalanan «Əsrin müqaviləsi» ilə dünya praktikasında geniş yayılmış bu yola üstünlük verməklə müasir neft strategiyasının əsasını qoyub. Məlum olduğu kimi, həmin vaxt ölkəmiz «Azəri-Çıraq» yataqlarının və «Günəşli» yatağının dərin su qatlarında (200 metrədən dərin) yerləşən hissəsinin işlənilməsi üçün dünyanın ən məşhur neft şirkətlərini cəlb etməklə "Əsrin müqaviləsi"ni imzalayıb. Sonradan bu siyasət davam etdirilib və götürülmüş strateji kursa uyğun olaraq Xəzər dənizinin Azərbaycana məxsus hissəsində və quruda neftin xarici şirkətlərlə birgə istismarı haqqında bütövlükdə 22 kontrakt (2003-cü ilin iyuluna qədər) bağlanıb. Lakin Azərbaycanın neft

sahəsindəki siyasəti, daha doğrusu neft strategiyası ölkə vətəndaşlarının hamsını qane etmir.

Məsələn, siyasi opponentlərin əksəriyyətinin fikrinə, Azərbaycan cəmi 10 neft kontraktı bağlamaqla əldə olunan gəlirlər hesabına növbəti kontraktlar üzrə investisiya imkanlarını genişləndirə bilərdi. Bu da ölkəmizin neftdən əldə etdiyi gəlirlərin xeyli artmasına gətirib çıxarırdı.

Neft sənayesi sahəsi ilə məşğul olan ekspertlərin çoxu neft strategiyasının digər komponentləriylə – neft gəlirlərindən istifadə, neft gəlirlərinin şəffaflığının təmin edilməsi, bu gəlirlərin iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafına yönəldilməsi və s. məsələlərdə atılan addımlarla razılaşmır, Azərbaycanın neft strategiyasının təkmilləşdirilməsini arzulayırlar.

25. «Neft daşları» nə vaxt salınıb?

«Neft daşları» Bakı şəhərinin Əzizbəyov rayonu ərazisində - Abşeron yarımadasından 42 kilometr cənub-şərqdə, açıq dənizdə, polad dirəklər üzərində salınmış neft «şəhəri»dir. «Neft daşları»nı dünyanın səkkizinci möcüzəsi də adlandırırlar.

Dəniz üzərində salınmış bu «şəhər»in «Neft daşları» adlandırılması təsadüfi deyil. Bu ərazi, oradakı daşların (təqribən 20 ədəd) bəzilərində neft-qaz nişanələrinin olması ilə əlaqədar «Neft daşları» adlandırılıb. Neft-qaz nişanələrinin olması isə bir sıra tədqiqatçıların diqqətini çoxdan cəlb edib. Məşhur Qafqaz tədqiqatçısı akademik Q.V.Abix indiki «Neft daşları»nın yerləşdiyi ərazinin geologiyasını 1863-cü ildə öz əsərində təsvir edib.

Bakıda neft sənayesi sürətlə inkişaf etdiyindən sovet hökuməti uzun illər bu bölgəyə ciddi diqqət yetirib. Məlum daşların yerləşdiyi ərazidə neft yataqlarının ola biləcəyi ehtimalı bu ərazilərdə kəşfiyyat işlərinin başlanmasına təkan verib.

«Neft daşları» açıq dənizdə olduğundan burada güclü küləklər əsir, dalğanın maksimum hündürlüyü 10-12 metr olur.

«Neft daşları»nda ilk dəfə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının neft ekspedisiyası 1946-cı ildə geoloji kəşfiyyat

işlərinə başlayıb. İlk kəşfiyyat quyusunu 1949-cu ildə M.P.Kaveroçkinin briqadası (qazmaçılar Q.Abbasov, Y.Kərimov, N.Babayev və b.) qazıb. Kəşfiyyat quyusunu qazmaq üçün köhnə, suya batırılmış «Çvanov» paraxodundan istifadə edilib. Kəşfiyyatın nəticələri sevindirici olub. Bu ərazidə zəngin neft yataqları üzə çıxıb. Quyu 4 aya qazılıb və noyabrın 7-də istifadəyə verilib. Həmin vaxtlar quyudan gündə 100 ton neft alınıb.

1949-cu il dekabrın 19-da 2-ci kəşfiyyat quyusu qazılmağa başlayıb. 1950-ci ilin birinci yarısında 2-ci kəşfiyyat quyusu da fontan vurub. Çox keçməyib ki, burada - çoxqun dalğalar qoynunda möcüzəli şəhər salınıb. Polad dirəklər üzərində yerləşən şəhərcikdə neftçilər üçün yaşayış binaları, pansionatlar, istirahət kompleksləri və hər cür şərait yaradılıb. Laylara su vuraraq süni təzyiq yaratmaq üsulu da ilk dəfə «Neft daşları»nda sınaqdan keçirilib.

«Neft daşları»nda çıxarılan neft həm tankerlər, həm də boru kəmərləri vasitəsi ilə sahilə nəql edilir. «Neft daşları» sonralar Xəzərin başqa sektorlarında da neft çıxarılmasına zəmin yaradıb. «Neft daşları»ndan Çilov adasına, oradan da Zirəyə qaz kəməri çəkilib.

26. Xəzər dənizinin hüquqi statusu nə deməkdir və bu statusun müəyyən edilməsinə nə mane olur?

Xəzər dənizinin hüquqi statusu, habelə onun dibi və təbii ehtiyatları ilə bağlı Xəzəryanı ölkələr arasında fikir ayrılığı Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra meydana çıxıb. Məlumdur ki, SSRİ dağılana qədər cəmi iki Xəzəryanı dövlət - SSRİ və İran mövcud idi və onların da Xəzər dənizi üzrə sərhədləri dəqiq müəyyən olunmamışdı. İranla SSRİ arasında bağlanmış «Sərhədlərin nizamlanması haqqında» 1954-cü il tarixli müqavilədə, «Ticarət və Gəmiçilik haqqında» 1940-cı il tarixli müqavilədə, eləcə də Sovet-İran müqavilələrinə 1935 və 1940-cı illərdə əlavə olunmuş nota mübadilələrində dəniz sərhədi haqqında heç bir göstəriş nəzərdə tutulmurdu. Həmin müqavilə və sənədlər Xəzərin Sovet İttifaqına və İrana mənsub olması və bu dövlətlərin gəmilərinin

Xəzər dənizində istisnasız olaraq sərbəst və bərabər naviqasiya hüququnu nəzərdə tuturdu.

SSRİ daxilində Sovet İttifaqına daxil olan Xəzəryanı respublikalar arasında da Xəzərin formal da olsa sərhədləri müəyyən olunmamışdı. 1991-ci ildə "Azəri" yatağının yerləşdiyi zonanın tenderə çıxarılması barədə SSRİ Neft və Qaz Sənayesi Nazirliyi və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin birgə qərarında deyilirdi ki, Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda 4 nəhəng neft və qaz yatağı kəşf edilib. Beləliklə, Sovet dövründəki praktika və adət hüququ Xəzərdə respublikalar arasın da daxili inzibati sərhədlərin olmasını "de fakto" tanıyırdı. SSRİ-nin dağılmasından sonra, həmin "de fakto" sərhədlər varis dövlətlər tərəfindən qəbul edildi.

Xəzər dənizinin statusu ilə bağlı mübahisə əsas etibarilə burada zəngin karbohidrogen ehtiyatlarının aşkara çıxmasından sonra qızıxdı. Azərbaycan tərəfi təklif edirdi ki, "sahil xəttinin davamı kimi orta xətt çəkilir; bu xəttin hər bir nöqtəsi Xəzərin bitişik və ya əks tərəflərində yerləşən dövlətlərin ilkin sahil xəttindən bərabər məsafədə olur". Lakin digər dövlətlər əvvəllər bununla razılaşırdılar.

Beynəlxalq hüquqda da bu məsələ ilə əlaqədar konkret müddəalar yoxdur. Belə ki, okean sularına aid olan geniş normalar sistemi daxili dənizlərə tam və birbaşa tətbiq olunmur. Məsələn, Dəniz hüququ üzrə 1982-ci il Konvensiyasının preambulasında yalnız dəniz və okeanlardan bəhs edilir. Konvensiyanın 122-ci maddəsi isə qapalı və yarımqapalı dənizləri başqa dənizə və ya okeana çıxışı olmayan dənizlərə aid edir. Xəzər dənizi isə heç bir digər dənizə və ya okeana çıxışı olmayan qapalı daxili dəniz, daha doğrusu, göldür. Dəniz hüququnun bütövlükdə daxili dənizlərə birbaşa şamil olunmamasının səbəbi ondadır ki, dəniz hüququnun fundamental prinsipi olan gəmiçilik azadlığı daxili dənizlərə tətbiq olunmur. Bəs, məsələnin hüquqi həlli nəyə əsaslanmalıdır?

Əslində, əksər çaylar və göllər sahilyanı dövlətlər arasında, hələ beynəlxalq məhkəmələr mövcud olmamışdan qabaq, razılaşmalar yolu ilə bölünürdü. Göllər üçün, adətən, sərhəd kimi orta və ya ekvidistansiya (bərabərdayanma) xətti götürülürdü. Məsələn, 1920-ci ildə Almaniya federal məhkəməsi Konstansa gölü üzrə belə bir qərara gəlib ki, orta xətt sərhədi təşkil edir. Sərhədyanı dövlətlərin müstəsna hüquqlarını ayıran sərhəd

xətləri anlamı beynəlxalq adət hüquq norması kimi qəbul edilə bilər. Ona görə də, beynəlxalq hüquq Xəzər dənizində sərhədlərin delimitasiyasını tələb edir və burada sərhədlər, əsas etibarilə, ekvidistansiya prinsipi əsasında müəyyən edilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, artıq Xəzəryanı dövlətlərdən Rusiya və Qazaxıstan Azərbaycanın təklifi ilə razılaşıaraq müvafiq sazişləri imzalayıblar. İran və Türkmənistan ilə bu sahədə danışıqlar gedir. Bu danışıqlar Xəzər dənizinin hüquqi statusunun müəyyən olunacağına və bu sahədə yaranmış problemlərin aradan qaldırılacağına ümid yaradır.

27. Azərbaycanda neft və neft sənayesi hansı normativ hüquqi aktlarla tənzimlənir?

Azərbaycan Respublikasının neft və neft sənayesi üzrə qanunvericilik aktları aşağıdakılardır:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Konstitusiyanın 14-cü maddəsində təbii ehtiyatların hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqlarına və mənafələrinə xələl gətirmədən Azərbaycan Respublikasına mənsubluğu təsbit olunur.
2. Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrin neft şirkətləri ilə perspektiv strukturların və onları əhatə edən ərazilərin kəşfiyyatına, işlənməsinə və hasilatın pay bölgüsünə dair imzalanmış 22 kontraktın ratifikasiya edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının qanunları.
3. "Enerji resurslarından istifadə haqqında" Azərbaycan Respublikasının 30 may 1996-cı il tarixli Qanunu.
4. Boru kəmərləri magistralları ilə neft və neft məhsullarının tranziti sahəsində razılaşdırılmış siyasətin aparılması haqqında 12 aprel 1996-cı il tarixli Sazişin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 27 dekabr 1996-cı il tarixli Qanunu.
5. Azərbaycan Respublikası ilə Gürcüstan Respublikası arasında neft-qaz sənayesi sahəsində əməkdaşlıq haqqında 18 fevral 1997-ci il tarixli Müqavilənin təsdiq

edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 15 aprel 1997-ci il tarixli Qanunu.

6. Energetika Xartiyası Müqaviləsinin, Energetika səmərəliliyi və müvafiq ekoloji baxışlar məsələsi üzrə Avropa Energetika Xartiyası Protokolunun təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 6 iyun 1997-ci il tarixli Qanunu.
7. Azərbaycan Respublikası və Qazaxıstan Respublikası arasında neftin beynəlxalq bazarlara nəql olunmasında əməkdaşlıq haqqında 10 iyun 1997-ci il tarixli Müqavilənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 26 iyun 1997-ci il tarixli Qanunu.
8. "Yerin təkisi haqqında" Azərbaycan Respublikasının 13 fevral 1998-ci il tarixli Qanunu.
9. "Qaz təchizatı haqqında" Azərbaycan Respublikasının 30 iyun 1998-ci il tarixli Qanunu.
10. "Energetika haqqında" Azərbaycan Respublikasının 24 noyabr 1998-ci il tarixli Qanunu.
11. "Ekoloji təhlükəsizlik haqqında" Azərbaycan Respublikasının 8 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu.
12. "Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının 8 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu.
13. 22 iyul 1999-cu il tarixli "Dövlətlərarası neft və qaz nəqli sistemlərinin yaradılması üçün təşkilati prinsiplərə dair çərçivə" Sazişinin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 24 oktyabr 2000-ci il tarixli Qanunu.
14. Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanları:

«Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun yaradılması haqqında» 1999-cu il 29 dekabr tarixli fərman.

«Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu haqqında Əsasnamənin» təsdiq edilməsi barədə 2000-ci il 29 dekabr tarixli fərman.

«Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondunun fəaliyyətinin təmin edilməsi barədə» 2001-ci il 1 fevral tarixli fərman.

«Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondunun fəaliyyətinin təmin edilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında» 2001-ci il 19 iyun tarixli fərman.

«Erməni millətçilərinin apardığı etnik təmizləmə nəticəsində Ermənistan ərazisindəki öz tarixi torpaqlarından didərgin salınmış azərbaycanlıların məskunlaşması problemlərinin həlli haqqında» 2001-ci il 22 avqust tarixli fərman.

«Azərbaycan torpaqlarının erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğal nəticəsində Ağdam və Füzuli rayonlarından didərgin düşmüş və çadır düşərgələrində müvəqqəti yerləşdirilmiş məcburi köçkünlərin bir qisminin həmin rayonların ərazisində məskunlaşdırılması ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında» 2001-ci il 7 sentyabr tarixli fərman.

«Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondunun illik gəlirləri və xərcləri Programının (büdcəsinin) tərtibi və icrası qaydaları» haqqında 2001-ci il 17 sentyabr tarixli fərman.

«Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun 2002-ci il büdcəsi haqqında» 2001-ci il 21 dekabr tarixli fərman.

«Biləsuvar rayonu ərazisində yerləşən beş çadır düşərgəsində məskunlaşmış məcburi köçkünlərin sosial-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında» 2002-ci il 13 may tarixli fərman.

«Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəmərinin layihəsində ARDNŞ-in iştirak payının maliyyələşdirilməsi haqqında» 2002-ci il 30 iyul tarixli fərman.

«Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin strukturunun təkmilləşdirilməsi haqqında» 2003-cü il 24 yanvar tarixli fərman.

«Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun fəaliyyətini tənzimləyən bəzi qanunvericilik aktlarında dəyişikliklərin edilməsi haqqında» 2003-cü il 7 fevral tarixli fərman.

«Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun 2003-cü il büdcəsi haqqında» 2003-cü il 27 yanvar tarixli fərman.

28. Xarici neft şirkətləri ilə ARDNŞ arasında bağlanmış neft sazişləri ilə milli qanunvericilik arasında yarana bilən ziddiyyətlər hansı qaydada həll olunmalıdır?

Sazişin özündə bu suala birmənalı şəkildə cavab verilib. Sazişdə nəzərdə tutulub ki, bu saziş Azərbaycan Respublikasının parlamenti tərəfindən təsdiq edildikdən sonra Azərbaycan Respublikasının Qanunu qüvvəsi alır və sazişin tələbləri Azərbaycan Respublikasında müddəaları bu sazişə uyğun gəlməyən və ya zidd olan hər hansı başqa mövcud və ya gələcək qanundan, fərmandan, yaxud inzibati sərəncamdan üstün tutulur.

Məlum olduğu kimi, neft sazişləri ARDNŞ-lə ayrı-ayrı neft şirkətləri arasında bağlanılıb. "Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında" Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il 13 iyun tarixli Qanununda nəzərdə tutulan "beynəlxalq müqavilələr" in təsnifatına neft sazişləri də daxildir. Eyni zamanda, həmin qanunun tələblərinə görə çoxtərəfli və ya uzunmüddətli iqtisadi müqavilələr Milli Məclis tərəfindən ratifikasiya olunmalıdır. Neft sazişləri beynəlxalq müqavilə kimi ratifikasiya olunub qanuni qüvvə alsada, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq dövlətlərarası müqaviləsi hesab olunurlar. Belə ki, neft sazişləri dövlətlər arasında deyil, ayrı-ayrı neft şirkətləri (onların dövlət və ya xüsusi mülkiyyətli hüquqi şəxslər olmasından asılı olmayaraq) arasında bağlandığından müqavilənin subyekt baxımından dövlətlərarası beynəlxalq müqavilələrin tələblərinə cavab vermir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 151-ci maddəsinə müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir. Göründüyü kimi, milli qanunvericiliklə toqquşduğu hallarda beynəlxalq müqavilələrin üstün hüquqi qüvvə kəsb etməsi üçün onlar

məcburi əlamətə – "dövlətlərarası" statusa malik olmalıdırlar. Lakin qeyd etdiyimiz kimi, neft sazişləri dövlətlərarası müqavilələrə bərabər tutulmadığından bu konstitusion norma onlara şamil oluna bilməz. Çünki konstitusion normalar birbaşa hüquqi qüvvəyə malikdirlər. Yəni, onların məna yükü olduğu kimi qanunlarda ifadə olunmalıdır.

Doğrudur, sazişlər üzrə tərəflərin bəzilərinə (məsələn, ARDNŞ-ə, LUKOyl Səhmdar Cəmiyyətinə) öz hökumətləri tərəfindən və ya hökumətlərarası sazişlərə əsasən neft sazişlərini imzalamaq səlahiyyəti verilib. Əgər belə səlahiyyət saziş üzrə tərəflərin hamısına təmsil etdikləri dövlətlər tərəfindən verilsəydi sazişlər "dövlətlərarası" statusa malik ola bilərdi. Lakin həmin səlahiyyət saziş üzrə tərəflərin heç də hamısına verilməyib. Odur ki, neft sazişləri dövlətlərarası beynəlxalq müqavilə hesab oluna bilməz.

Qeyd etdiyimiz kimi, neft sazişləri ratifikasiya olunduğundan onlar qanun qüvvəsi alırlar. Sazişlər qüvvəyə mindikdən sonra qəbul olunmuş qanunlarda bu sazişlərdə nəzərdə tutulandan fərqli qaydalar müəyyən edildikdə sonuncuların təsbit etdiyi müddəalar hüquqi qüvvəyə malik olacaq. Belə ki, "Normativ hüquqi aktlar haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-ci maddəsinə əsasən eyni hüquqi qüvvəyə malik olan normativ hüquqi aktlar arasında ziddiyyət olduqda, sonradan qüvvəyə minmiş normativ hüquqi akt tətbiq edilir.

Deməli, neft sazişlərində bəzi saziş müddələrinin sonradan milli qanunvericilikdə həmin müddələrə münasibətdə edilə biləcəyi dəyişikliklərin təsiri altına düşməməsi barədə qeyd-şərt olsa da, yeni qanunlar və ya köhnə qanunlara edilmiş əlavə və ya dəyişikliklər "de yure" neft sazişlərinə də şamil olunmalıdır.

29. Neft sazişlərində bütün tərəflər mülki hüquqi münasibətlərin subyekt hesab oluna bilərmidi?

Neft sazişlərində tərəflər, daha doğrusu, şirkətlər, onların təsisçiləri və ya başqa sözlə desək, mənsubiyyət baxımından iki

qrupa bölünərək milli (Azərbaycan) və əcnəbi şirkətlərdən ibarətdir.

Milli şirkət olaraq birinci qrupa Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti daxildir. Əksər sazişlərdə tərəf kimi ayrıca olaraq tamamilə ARDNŞ-ə məxsus Ortaq Neft Şirkəti sadalansa da, ARDNŞ-in ölkə mənsubiyyəti həmin şirkətin də analoji statusunu müəyyən edir və həmin şirkət də milli hüquqi şəxsdir.

Digər qalan şirkətlər isə müxtəlif dövlətlərə məxsus olan xarici hüquqi şəxslərdir.

Bütün sazişlərdə nəzərdə tutulduğu kimi, sazişlər üzrə tərəflər öz ölkələrinin müvafiq qanunvericiliyinə əsasən təsis olunmuş və dövlət qeydiyyatından keçmiş leqal hüquqi şəxslər olaraq fəaliyyət göstərirlər. Yəni, onlar mülki hüquqi əqdlərin subyekti ola bilmək üçün fəaliyyət qabiliyyətinə malikdirlər. Digər tərəfdən, həmin tərəflərin bəzilərinə (məsələn, ARDNŞ-ə, LUKOyl Səhmdar Cəmiyyətinə) öz hökumətləri tərəfindən və ya hökumətlərarası sazişlərə əsasən neft sazişlərini imzalamaq və tərəf kimi bu sazişlərdə iştirak etmək səlahiyyəti verildiyini də nəzərə alsaq, onların legitimliyi tamamilə təsdiq olunur.

Lakin "Əsrin müqaviləsi"ndən başqa, əksər neft sazişlərində tərəf kimi qəbul edilən ARDNŞ-in Ortaq Neft Şirkəti barədə bunları demək mümkün deyil. Belə ki, "Azərbaycan Respublikasında Padar sahəsi və ona bitişik perspektiv strukturların daxil olduğu blokun kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatının pay bölgüsü haqqında" Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti ilə «Kura Valley Development Kompani Ltd» ("Monkrif Oyl") və ARDNŞ-in Ortaq Neft Şirkəti arasında bağlanmış 1999-cu il 27 aprel tarixli saziş, "Xəzər dənizində D-222 Perspektiv Azərbaycan blokunun kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatının pay bölgüsünə dair" Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti ilə «LUKOyl İnterneşnl GmbH» və ARDNŞ Ortaq Neft Şirkəti arasında bağlanmış 1997-ci il 3 iyul tarixli saziş və digər sazişlərdə göstərilir ki, bütövlükdə ARDNŞ-ə məxsus olacaq və onun tərəfindən yaradılacaq ARDNŞ-in Ortaq Neft Şirkəti sazişlərin digər bərabərhüquqlu tərəfləri kimi tanınır və müvafiq olaraq sazişlərdən irəli gələn hüquqlar əldə edir, vəzifələr daşıyır, bir sözlə, tamhüquqlu təsərrüfat subyekti kimi qəbul olunurlar.

Sazişlərin mətnindən görüldüyü kimi ARDNŞ-in Ortaq Neft Şirkəti saziş imzalanana qədər təsis olunmayıb, müvafiq dövlət qeydiyyatına alınmayıb və dövlət reyestrinə daxil edilməyib. ARDNŞ-in Ortaq Neft Şirkətinin təsisçisinin sırf Azərbaycan tərəfi olduğuna, onun Azərbaycanda yaradıldığına və burada fəaliyyət göstərdiyinə görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq təsis edilməli və digər hüquqi şəxslər kimi dövlət qeydiyyatından keçərək dövlət reyestrinə daxil edilməlidir.

Mülki Məcəllənin 9.2-ci maddəsi ilə mülki qanunvericiliyin Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən bütün hüquqi şəxslər üçün qüvvədə olması təsbit edilib. Deməli, ARDNŞ-in Ortaq Neft Şirkətinin təsisi və fəaliyyəti ilə bağlı bütün məsələlər Azərbaycan qanunvericiliyi ilə tənzimlənməlidir.

Mülki Məcəllənin 43.1-ci maddəsinə əsasən hüquqi şəxs qanunla müəyyənləşdirilən qaydada dövlət qeydiyyatından keçmiş, xüsusi yaradılmış elə bir qurumdur ki, mülkiyyətində ayrıca əmlakı var, öz öhdəlikləri üçün bu əmlaka cavabdehdir, müstəqil balansla malikdir, öz adından əmlak və şəxsi qeyri-əmlak hüquqları əldə etmək və həyata keçirmək, vəzifələr daşımaq, məhkəmədə iddiaçı və ya cavabdeh olmaq hüququna malikdir.

Bundan əlavə, Mülki Məcəllənin 44.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq hüquqi şəxs dövlət qeydiyyatına alındığı andan mülki hüquqlara malikdir və mülki vəzifələr daşıyır.

Göründüyü kimi, ARDNŞ-in Ortaq Neft Şirkəti dövlət qeydiyyatına alınmadığına görə mülki hüquqlar əldə edə və mülki vəzifələr daşıya bilməz. Belə olan təqdirdə, ARDNŞ-in Ortaq Neft Şirkəti sazişlər üzrə tərəf kimi çıxış edə bilməz. İlk baxışdan elə görünür ki, mülki hüququn subyekti olmayan saziş üzrə tərəf kimi qəbul olunması həmin sazişin bütövlükdə etibarsız hesab olunması üçün əsas yaradır. Lakin mövcud qanunvericiliyə görə bütövlükdə saziş deyil, yalnız sazişin ARDNŞ-in Ortaq Neft Şirkəti barəsində olan müddəaları etibarsız hesab olunmalıdır. Çünki Mülki Məcəllənin 352-ci maddəsinə əsasən əqd (sazişin) bir hissəsinin etibarsızlığı onun qalan hissələrinin etibarsızlığına o halda səbəb olmur ki, əqd (saziş) onun etibarsız hissəsi daxil edilmədən də bağlana bilərdi. ARDNŞ-in Ortaq Neft Şirkətinin tərəf kimi iştirak etdiyi bütün sazişlərdə ARDNŞ özü də müstəqil

bir tərəf olaraq iştirak edir və onlarda nəzərdə tutulduğu kimi Azərbaycan Respublikası prezidentinin 1992-ci il 13 sentyabr tarixli, 200 sayılı fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasında bütün karbohidrogen ehtiyatlarının kəşfiyyatı və istismarı sahəsində bütün səlahiyyətlər ARDNŞ-ə verilir. Yəni, ARDNŞ-in Ortaq Neft Şirkəti olmadan da sazişlər bağlana bilərdi və bütünlüklə ARDNŞ-ə məxsus olacaq Ortaq Neft Şirkətinin sazişlərdə tərəf statusunun itirməsi sazişlərin hüquqi və iqtisadi əhəmiyyətini azaltmayacaq və qarşısında duran məqsədlərə çatmağa mane olmayacaq.

Bir şeyi də qeyd etməliyik ki, Ortaq Neft Şirkətinin tərəf kimi çıxış etdiyi sazişlərə qoşma olaraq əlavə olunan və ondan başqa digər tərəflərin təsdiq etdiyi razılaşmada göstərilir ki, Ortaq Neft Şirkəti təsis olunanadək onun bütün hüquq və öhdəliklərini ARDNŞ icra edəcək. Hətta sazişlərə ARDNŞ-in Şurasının Ortaq Neft Şirkətinin təsis olunması barədə qətnaməsindən çıxarış da əlavə olunur. Məsələnin belə həlli yalnız onunla izah oluna bilər ki, saziş imzalandıqdan və ratifikasiya olunduqdan sonra tərəflər də daxil olmaqla, ona əlavə və düzəlişlərin edilməsi sazişin imzalanması və ratifikasiyası prosedurlarının təkrarını tələb edir və sazişin iki dəfə eyni prosedurlara məruz qalması və operativlik baxımından bu üsuldan istifadə olunub.

Lakin belə mövqe ilə razılaşmaq qeyri-mümkündür. Çünki, əvvəla, bu kobud qanun pozuntusudur. İkincisi isə, Ortaq Neft Şirkətinin təsis olunduqdan sonra bərabərhüquqlu tərəf kimi sazişə daxil olunması vaxt və məsrəf baxımından bir elə artıq itkilərə səbəb olmayacaqdı. Bununla belə, ARDNŞ-in Ortaq Neft Şirkətinin hansı məqsədlə sazişlərdə tərəf qismində çıxış etməsi və ümumiyyətlə bu məsələnin layihənin hazırlanması, imzalanması və ratifikasiyası zamanı həm iştirakçıların, həm Milli Məclisin deputatlarının, həm də Azərbaycan Respublikası prezidentinin diqqətindən yayınması təəccüb doğurur.

30. Proqnozlara görə, Xəzər hövzəsinin və onun Azərbaycana aid hissəsinin neft ehtiyatları nə qədərdir və bu bölgədə neft hasilatının dünyanın ümumi hasilatında payı nə qədərdir?

Xəzər unikal daxili kontinental hövzə olmaqla akvatoriyası 379 min kv. km təşkil edir. Burada geoloqlar 386 antiklinal qalxma və perspektiv struktur aşkar ediblər. Hələ sabiq SSRİ dövründə mütəxəssislər hesab edirdilər ki, regionun mümkün ehtiyatlarının həcmi 20 mlrd. ton şərti yanacaq və ya 14 mlrd. ton neftdir. ABŞ hökumətinin proqnozlarına görə, regiondan ixracat 2015-ci ilə qədər hər il 100, maksimum 200 mln. ton təşkil edə bilər. Bu isə dünya neft hasilatının 3,5-7 faizini təşkil edir. Qaz ehtiyatlarının ixracı isə dünya üzrə hasilatın maksimum 10 faizini təşkil edə bilər. Bu isə o deməkdir ki, Xəzər İran körfəzi ilə əhəmiyyətli rəqabət apara bilməz, amma Meksika körfəzi və Şimal dəniziylə müqayisəyə gələ bilər.

Bu regionun enerji ehtiyatları ilə bağlı hətta ən optimist qiymətləndirmələr belə, yalnız Səudiyyə Ərəbistanının ehtimal olunan ehtiyatlarından dəfələrlə azdır. Ona görə də Xəzər hövzəsinin enerji ehtiyatlarını ən yaxşı halda Şimal dənizinin mövcud ehtiyatları ilə müqayisə etmək uğurlu görünür. "Şell" şirkətinin vitse-prezidentinin bir fikri bu mənada yerinə düşür: "Biz hesab etmirik ki, bu rayon yeni Fars körfəzidir, lakin Xəzərin ehtiyatlarını Şimal dənizi ilə müqayisə etmək olar".

Xəzərin Yaxın Şərqlə müqayisəsi yalnız resurslara münasibətdə deyil, həm də hasil olunan neftin maya dəyərində özünü kəskin fərqlə hiss etdirir. "Tengiz" yatağı istisna olmaqla, Xəzər hövzəsində neftin 1 barrelinin maya dəyəri orta hesabla 5 dollar ətrafında dəyişir və hətta bəzi yataqlarda hasilat daha baha başa gəlir. Bu göstərici üzrə də Xəzərin imkanları Şimal dənizinə uyğundur, Fars körfəzi ölkələri ilə müqayisə isə yersizdir.

Nəhayət, Xəzər dənizində neft layihələrinin həyata keçirilməsi yeni infrastrukturun yaradılmasını, bu məqsədlə bahalı texnologiyaların idxalını, mütəxəssislərin cəlb edilməsini zəruri edir.

Bütün bunlarla yanaşı Xəzər regionunun özünəməxsus üstünlükləri də mövcuddur. Əvvəla, bu region neft və neft məhsullarının başlıca perspektiv satış bazarlarının (Avropa ilə Asiyanın) kəşif

məsində yerləşir. İkincisi, Xəzər regionu Şərq yarımkürəsinin (Yaxın və Orta Şərq, Şimali Afrika və Rusiya) mərkəzində olduğundan potensial maye yanacaq idxalatçılarının diqqət mərkəzindədir. Bir çox ekspertlər təsdiq edir ki, Xəzər dənizində neft hasilatı ən yüksək səviyyəyə qalxacağı, hətta illik istehsal həcmi 70-80 mln. ton təşkil edəcəyi halda, onun dünya neft hasilatında payı 2 faizə belə çatmayacaq.

Xəzər dənizinin yanacaq-enerji resurslarına gəlinə, onun həcmi bir sıra mənbələrdə 20 mlrd. ton proqnozlaşdırılır. Son ekspert qiymətləndirmələrinə görə, Xəzər akvatoriyasında 250-dən çox lokal struktur kəşf olunub ki, onun da 47-də hasilata hazırlıq işləri aparılır, 20 neft və qaz yatağı isə hasilat üçün açıqdır. Amerikalı ekspertlərin hesablamalarında Xəzərsahili 4 dövlətin birlikdə yanacaq energetika ehtiyatları 51,2-57,1 mlrd. ton qiymətləndirilir ki, bu da rusiyalı mütəxəssislərin müvafiq proqnozlarının maksimum variantından (15,9 mlrd. ton) təxminən 4 dəfə çoxdur. Yeri gəlmişkən, amerikalı ekspertlərin yalnız neft resursları üzrə hesablamalarının nəticələri də (35,2-37,9 mlrd. ton) rusların həm neft və həm də qaz üzrə proqnozlarından (18,1 mlrd. ton) 2 dəfə üstündür.

Təsdiq olunmuş proqnozlar üzrə, dünyanın neft ehtiyatları 2 sayılı cədvəl vasitəsi ilə təqdim olunur.

Cədvəl 1. Dünyanın və Xəzərin təsdiq olunmuş neft ehtiyatları

	Mlrd.barrel	mlrd.ton	%-la
Yaxın Şərq	654,0	89,6	59,7
Şimali Amerika	87,7	12,0	8,0
Latin Amerikası	68,0	9,3	6,2
Afrika	56,9	7,8	5,2
Asiya	45,1	6,2	4,1
Avropa (MDB-siz)	18,5	2,5	1,7
MDB, o cümlədən, Rusiya	165,5	22,7	15,1
	136,5	18,7	12,5
Xəzər regionu	29,0	4,0	2,6
Cəmi:	1095,7	150,1	100,0

Mənbə: International Petroleum Encyclopedia, 1996.

ABŞ Dövlət Departamentinin məruzəsində Xəzərin kəşfiyyat ehtiyatları 200 milyard barrel (təxminən 30 milyard ton) göstərilib. Fransanın "Ekspress" curnalının qiymətləndirmələrinə görə, Xəzərdə neft ehtiyatları 70-dən 250 milyard barrele qədərdir. Rusiyalı ekspertlər Xəzərdə 7-8 milyard ton neft və 5,3 mlrd.kubmetr qaz olduğunu iddia edirlər.

ABŞ-ın Enerji İnformasiyaları İdarəsinin proqnozları isə belədir:

Cədvəl 2. Xəzərsahili region ölkələrinin ümumilikdə ehtiyatları

	Mümkün resurslar	Təsdiq olunmuş ehtiyatlar	Cəmi
Neft, mlrd.barrel-lə	15,2-28,7	161	176,2-189,7
Qaz, trln.kubla.	162-249	293	455-542
Yanacaq-enerji resursları mlrd.tonla	3,0-5,7	31,2	34,2-36,9

Mənbə: ABŞ-ın Enerji İnformasiyaları İdarəsi.

Azərbaycana gəlinə, onun neft sənayesinin bütün inkişafı dövründə cəmi 67 neft və qaz yatağı kəşf edilib. Hazırda ölkə quruda 37 və Xəzərin Azərbaycan sektorunda 17 yataq istismar edir. Bu günə qədər Yerin təkindən 1,4 mlrd. ton neft, 450 mlrd. kub metr qaz hasil edilib. İlk neft ehtiyatlarının işlənmə səviyyəsi quruda 87 faiz, dənizdə 59 faiz təşkil edir. Respublikanın ərazisi neft-qaz ehtiyatları perspektivləri baxımından yüksək qiymətləndirilir. Geoloqların fikrincə, Azərbaycan sektorunda maraqlı doğuran neft-qaz hasilatı zonasının həcmi 100 min kv. km təşkil edir. Neft-qaz resurslarının təsdiq olunmuş ərazisi 70 min kv. km təşkil edir. Onun 20 min kv. km-i suya yaxın şelfdədir. Məhz şelf ərazisində Azərbaycanın potensial ehtiyatlarının təxminən yarısı cəmlənib. Onun geoloji öyrənilmə və kəşfiyyat səviyyəsi 34 faiz təşkil edir. Perspektiv neft-qaz hasilatı zonalarına təxminən 17 min kv. km hesab edilir. Geoloji baxımdan aşağı öyrənilmə səviyyəsi olan ərazilər 13 min kv km-dir.

“Xəzərneftqaz-97” konfransında Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin prezidenti Natiq Əliyev çıxış edərkən Xəzərin Azərbaycan sektorunda neft ehtiyatlarının 80 mlrd. ton şərti yanacaqə bərabər olduğunu açıqlayıb.

2003-cü ildə keçirilən eyniadlı konfransda Azərbaycanın Dövlət Neft Şirkətinin prezidenti bu məsələyə yenidən münasibət bildirərək, bəyan edib ki, təsdiq olunmuş ehtiyatların həcmi 30 mlrd., proqnozlaşdırılan ehtiyatların həcmi isə 100 mlrd. ton şərti yanacaqə bərabərdir. Geologiya elmləri doktoru Kərim Kərimov neft ehtiyatlarının həcmi 8 milyon ton qiymətləndirməklə yanaşı, onun daha çox ola biləcəyinə də şübhə etməyib.

Bəzi mütəxəssislərin qənaətinə görə, bir sıra köhnə laylar və dərin yataqlar nəzərə alınmaqla, Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda neftin həcmi 20 milyard ton ola bilər.

Göründüyü kimi, Xəzərin enerji ehtiyatları ilə bağlı müxtəlif mənbələrin verdiyi məlumatlar fərqli, eləcə də ziddiyyətlidir. Lakin nəzərə alsaq ki, bu proqnozlar arasında rus və erməni mənbəli mənbələr də var, onda çoxlarının siyasi maraqlardan məqsədli şəkildə çıxış edərək, Xəzərin Azərbaycan sektorunda yanacaq ehtiyatlarının proqnozlaşdırılan həcmi azaltmaq niyyəti güddüyünü də istisna etmək olmaz.

31. Azərbaycanda hasil edilən neftin nə qədər dəniz mədənlərinin payına düşür?

Azərbaycanda hasil edilən neftin əsaslı bir hissəsi dəniz mədənlərinin payına düşür.

İllər	Dənizdə hasilat mln. tonla	Ümumi hasilat %-lə	Quruda hasilat mln. tonla	Ümumi hasilat %-lə
1990	9,9	79,5	2,6	20,8
1991	9,5	80,9	2,2	19,1
1992	9,1	82	2	18
1993	8,3	80,8	2	19,2
1994	7,8	81,3	1,8	18,7
1995	7,5	82,3	1,7	18,5

1996	7,5	82,7	1,6	17,6
1997	7,5	82,4	1,6	17,6
1998	9,8	86,2	1,6	13,8
1999	12,3	89	1,5	11
2000	12,4	89,2	1,5	10,8
2001	13,2	89,2	1,6	10,8

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi.

Göründüyü kimi, müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycanda neft hasilatının əsas yükü dəniz mədənlərinin payına düşür və bu dinamika artmaqdadır. Neft hasilatı göstəricilərində həmçinin ofşor blokda çalışan Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin (ABƏŞ) də payı var. Perspektivdə dəniz mədənlərində neft hasilatının dəfələrlə artacağı və ümumi hasilatda bunun 97 faizdən çox təşkil edəcəyi gözlənilir.

32. Azərbaycanda ən çox neft hansı ildə hasil olunub və Azərbaycanda hasil edilən neftin maya dəyəri neçəyədir?

Azərbaycan həm birbaşa və həm də imzalanmış kontraktlar üzrə birgə əməkdaşlıq formasında Xəzər dənizində neft hasilatı ilə məşğuldur. Ölkənin illik hasilatı 15,3 mln. tondur (2002-ci il). Yerli mütəxəssislərin hesablamalarına görə, Azərbaycanda son 100 ildə yerin təkindən 1,4 mlrd. ton kondensatlı neft və 445 mlrd. kub. metr qaz çıxarılıb. Azərbaycanda neft hasilatının maksimal həcmi 1941-ci ildə (23,4 mln ton) qeydə alınıb. 1941-1945-ci illərdə Azərbaycanda 75 milyon ton neft emal olunub.

Xəzərin Azərbaycana aid sektorunda 2003-cü ilin iyuluna qədər 231 perspektiv yataqda kəşfiyyat işləri aparılıb. Onlardan 38,1 faizi quruda, 61,9 faizi dənizdə yerləşir. Ümumiyyətlə isə Azərbaycanda indiyədək 698 yataq aşkar olunub ki, onların da 42-si quruda, 27-si dənizdədir.

Azərbaycanda hasil edilən neftin maya dəyəri bütövlükdə baha başa gəlir. ARDNŞ-in infrastrukturunun kifayət qədər

köhnə olması, işçi heyətinin çox saxlanması və s. amillər məhsulun maya dəyərində təsir göstərir.

Azərbaycanda hasil olunan neftin ümumilikdə bir tonunun maya dəyəri 350 min manatdır (74 dollara yaxın). Quruda işləyən "Azneft"-in bir sıra müəssisələrində hasil edilən neftin maya dəyəri 1 ton üçün 100 dolları keçir. Dənizdə bu rəqəm qismən azdır. Bununla belə, «Günəşli» və «Neft daşları»ndakı yüksək debetli quyuların hesabına xərclərin mühüm bir hissəsi örtülür.

Lakin onşorda fəaliyyət göstərən bir neçə əməliyyat şirkəti və birgə müəssisələr sübut ediblər ki, neftin maya dəyərini aşağı salmaq imkanları böyükdür. Məsələn, birgə müəssisələr quruda fəaliyyət göstərən NQÇI-dən çox neft hasil edir və iki dəfə az enerji istehlak edirlər.

Azərbaycanda neft hasilatının real dəyərini göstərə bilən müqayisə var. Bu, Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin fəaliyyətidir.

"Çıraq" platformasından hasil edilən neftin maya dəyəri platformadan Səngəçal terminalına qədər hər barrel üçün 1,2 dollara başa gəlir. Terminaldan isə Supsada tankerlərə yüklənən neftin maya dəyərini ümumilikdə 2 dollara yaxınlaşdırır. Bunlar əməliyyat xərcləri üzrə başa gələn göstəricidir.

Bununla belə neftin maya dəyərində artmasına təsir göstərən obyektiv səbəblər də var. Azərbaycanın neft hasilatı, xüsusilə də onşor zonada çətin çıxarılan kateqoriyaya aiddir ki, bu da xərcləri artırır. Digər tərəfdən yataqların əksəriyyətində tükənmə getdiyindən xərclər yüksəkdir.

Müqayisə üçün deyək ki, Azərbaycanda neft hasilatının xərcləri Küveyt və Qətərdən 8-10 dəfə yüksəkdir. Körfəz ölkələrində bir barrel neftin maya dəyəri 1 dolları keçmir.

33. Neft ehtiyatlarına nisbətdə Azərbaycanda hasilat çox deyilmi?

BP şirkətinin ekspertlərinin qiymətləndirməsinə görə, Azərbaycan nefti indiki tempə istismar olunarsa, onda yaxın 67 ildə tükənə bilər. Lakin qonşu Rusiyanın energetika

mütəxəssislərinin proqnozlarında bu müddət xeyli az göstərilir. Rusiya ekspertlərinin qiymətləndirməsində Azərbaycan neftinin tükənməsi müddəti (indiki tempə istismar davam etdirilərsə) 35 il, əgər daha sürətli istismar kursu götürülərsə 25 ildir. Bu isə Azərbaycanın neft ehtiyatına nisbətdə hasilatının çoxluğu haqqında fikir yürütməyə kifayət qədər əsas verir.

Mütəxəssislərin fikrincə, əgər doğrudan da Azərbaycan beynəlxalq arenada neft hesabına əldə etdiyi mövqeyini uzun müddət qoruyub saxlamaq istəyirsə, onda həmin neft ehtiyatlarının aramli istismarına əsaslanan məqsədəuyğun siyasət yeritməlidir. Bunun üçün isə 22 kontrakt deyil, cəmi 10 kontrakt imzalamaq kifayət idi. Belə olan halda ölkə həm əvvəlki kontraktlardan əldə etdiyi gəlirlər hesabına növbəti kontraktlar üzrə investisiya imkanlarını genişləndirib Azərbaycan tərəfinin hasilatın pay bölgüsündə iştirak payını mütləq olaraq 50 faiz və ondan yuxarı müəyyənləşdirə bilər, həm də perspektiv və struktur yataqların bir hissəsinin istismarını saxlamaqla beynəlxalq siyasətə təsir imkanlarını itirməzdi. Bu strategiya nəinki Norveçin, həm də ərəb dövlətlərinin neft siyasətinin aparıcı xəttini təşkil edir. Bu dövlətlərdə neft yataqlarının xarici şirkətlərlə birgə istismarında yerli tərəfin iştirak payının 50 faizdən aşağı olması qanunla qadağandır. Məsələn, Norveç qanunlarına görə, "Statoyl"-un Şimal dəniz şelfində bağlanan hər kontraktla və istismar olunan hər yataqda iştirak payı 50 faizdən az ola bilməz. Bəzən xarici şirkətlər şikayətlənirlər ki, "Statoyl" ən yaxşı payı alır və ona dövlət tərəfindən müxtəlif güzəştlər sistemi mövcuddur. Ancaq bu, hökumətin himayəçilik siyasətindən doğur.

Azərbaycanda isə bir sıra kontraktlar üzrə yerli tərəfin payı orta hesabla 10-15 faiz civarında dəyişir. İlk kontraktlar imzalanarkən buna maliyyə və investisiya imkansızlığı ilə haqq qazandırmaq mümkün olsa da, sonrakı kontraktlar üzrə bu arqumenti əsas gətirmək düzgün deyil.

Bütün bunlarla yanaşı, Azərbaycanın yeritdiyi neft siyasətində hasilatın səviyyəsi onun proqnozlaşdırılan ehtiyatı, daxili tələbatı, dünya bazar qiyməti və neft dollarlarına olan ehtiyac baxımından xaricə satış həcmi kimi ciddi faktorlar nəzərə alınmaqla optimallaşdırılmalıdır.

34. Azərbaycanca ən böyük neft yatağı hansıdır və onun ehtiyatları nə qədərdir?

Azərbaycanın ən böyük neft yatağı 1958-64-cü illərdə kəşf edilmiş «Günəşli» yatağıdır. Strukturun dayaz sulu hissəsi ARDNŞ tərəfindən, dərin sulu hissəsi isə «Əsrin müqaviləsi» çərçivəsində xarici tərəfdaşlar tərəfindən istismar edilir.

Yataqda ilk quyu 1980-ci il aprelin 13-də qazılıb və «№4» adlandırılıb. Həmin vaxtdan indiyə qədər strukturda 221 quyu qazılıb. Bu yataqdan ən böyük hasilat 1991-ci ildə olub – 6,701 mln. ton. Strukturda 100-cü mln. ton neft 2002-ci il yanvarın 14-də hasil edilib. Hazırda «Günəşli»nin dayaz sulu hissəsinin istismarını həyata keçirən «28 may» NQÇİ ildə 6,556 mln. ton neft (ümumi neftin 73 faizə yaxını) və respublikanın ümumi qaz hasilatının 48,5 faizini verir.

«Günəşli» yatağının kəşfi və işlənməsi məşhur Azərbaycan neftçilərinin adı ilə bağlıdır. Bu yataqda ilk quyu İsrail Hüseynov tərəfindən qazılıb. 420 ton ağırlığında ilk blok İsgəndər Tahirovun briqadası tərəfindən qoyulub.

1990-cı ildə burada «28 Aprel» adına NQÇİ yaradılıb, sonra bu idarəyə «28 May» adı verilib. Həmin idarə hazırda Cilov adasında yerləşir. «Günəşli»nin dayaz sulu hissəsi indi sutkada 16 min tondan çox neft verir. «Günəşli»nin dərin sulu hissəsinin istismarına isə ABƏŞ 2007-ci ildən başlaması planlaşdırılır.

35. Azərbaycan hansı ölkələrə qaz ixrac edir?

Daxili tələbatı tam ödəmədiyi üçün Azərbaycan qazı hazırda heç bir ölkəyə ixrac olunmur. Son on ildə ölkədə qaz hasilatı bütövlükdə aşağı düşüb (1990-cı ildə 9,926 mln. kub metrədən 2001-ci ildə 5,535 mlrd. kub metrə qədər). Bununla belə, «Əsrin müqaviləsi» layihəsinin işə düşməsi nəticəsində 1997-ci ildən bəri «Çıraq» platformasından təbii səmt qazı utilizasiya edilərək Azərbaycan hökumətinə təhvil verilir və bu, ümumi hasilatın kəskin aşağı düşməsinə qismən kompensasiya edir.

Buna baxmayaraq, hazırda «Şahdəniz» qaz-kondensat yatağının işlənməsi ilə əlaqədar Azərbaycan qazının bir sıra ölkələrə ixracı nəzərdə tutulub. Bu yatağın təsdiq olunmuş ehtiyatları 400 mlrd. kub metr, güman olunan proqnoz ehtiyatları isə 1 trln. kub metr təşkil edir.

Azərbaycan qazının potensial bazarı Türkiyədir. Qazın ixracı ilə əlaqədar Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstan arasında hökumətlərarası saziş imzalanıb. Razılaşmaya görə, Azərbaycan Türkiyəyə 15 il ərzində hər il 6,6 mlrd. kub metr olmaqla 89,2 mlrd.kub metr qaz satacaq. İlk qazın 2006-cı ilin əvvəllərində Türkiyə bazarına çatacağı gözlənilir. İlk satış həcmi ildə 2 mlrd. kub metr olacaq, sonradan bu göstərici hər il artaraq 2008-ci ildə 6,6 mlrd. kub metrə çatacaq.

Bundan başqa Gürcüstan yaxın gələcəkdə hər il Azərbaycandan 0,8 mlrd. kub metr qaz almağı planlaşdırır. Gürcüstan Bakı-Ərzurum qaz kəmərinin onun ərazisindən çəkilməsinə görə bu dövlətə çatacaq tariflərin əvəzinə ötürülən mavi qazın 5 faizini alacaq. Əgər boru kəməri tam yüklənsə, Gürcüstan maksimum 1,5 mlrd. kub metr qaz ala bilər. Bu ölkənin qaza olan hazırkı tələbatı cəmi 750 mln. kub metr həcmində ödənilir. Bundan başqa Gürcüstanın Azərbaycan qazını güzəştli almaq imkanı olacaq. Bu ölkə hər il 500 mln.kub metr həcmində qazın min kub metrini 55 min manatdan Azərbaycandan satın ala biləcək.

Türkiyədən sonra Azərbaycan qazının potensial ixrac nöqtəsi Avropa bazarıdır. Bu ixrac yolunun qurulması ilk növbədə Yunanıstanın iştirakı ilə reallaşdırıla bilər. Qarşılıqlı marağın olması səbəbindən Yunanıstan və Türkiyə ikitərəfli müqavilə imzalayaraq Azərbaycan qazının perspektivdə Avropaya çıxarılması ilə bağlı razılaşma əldə edib. 2002-ci ilin dekabrında Yunanıstanın «Depa» şirkətinin nümayəndələri ilə qazın ixracına dair ilk rəsmi danışıqlar başlanıb. 2003-cü ilin aprelində Bakıya səfər edən Yunanıstan xarici işlər naziri ilə birgə gələn «Depa» şirkətinin nümayəndələri danışıqları davam etdiriblər. Hazırda Yunanıstan Rusiyadan ildə 3 mlrd. kub metr qaz alır. 2010-cu ilə qədər bu rəqəmin iki dəfə artırılması planlaşdırılırsa da, Yunanıstan üçün Azərbaycan qazının əhəmiyyəti azalmır. Yunanıstan qazı Sloveniya, Xorvatiya, Almaniya, İtaliya və

Fransaya göndərmək niyyətindədir. Artıq Türkiyə və Yunanıstan arasında qaz kəmərinin çəkilişi üçün İtaliyanın «Edison Gas» şirkəti ilə razılaşma imzalanıb.

36. Azərbaycanca hansı qaz kəmərləri var?

Azərbaycanın qaz sistemi iki ümdə məsələni həll edir. Birincisi, əhalini, sənayeni və kommunal-məişət obyektlərini təbii qazla təchiz etmək, ikincisi, Türkmənistan, Rusiya və İran təbii qazının digər ölkələrə Azərbaycan ərazisi ilə tranzitini təmin etmək.

Azərbaycan qaz nəqletmə sisteminin infrastrukturuna 4000 km uzunluğunda, diametri 1200 mm-ə qədər, işçi təzyiqi 55 atmosfer, gündəlik qaz nəqletmə qabiliyyəti 70 milyon kub metr olan magistral qaz kəmərləri və onun qolları daxildir. Bundan başqa 36 km-dən çox aşağı və ortatəzyiqli qaz kəmərləri, ümumi qüvvəsi 200 MqVt olan 7 ədəd kompressor stansiyası (bunlardan ikisi Qaradağ və Qalmaz yeraltı qaz anbarları stansiyalarında yerləşir), 150 qazpaylayıcı stansiya da sistemin tərkib hissəsidir.

İnfrastrukturun tərkibinə daxil olan qaz kəmərlərini şərti olaraq 4 əsas qrupa bölmək olar:

- tranzit qaz kəmərləri;
- məntəqə qaz kəmərləri;
- sistemlararası texnoloji qaz kəmərləri;
- ayrı-ayrı sərflərə çəkilmiş qaz kəmərləri.

Azərbaycanın tranzit qaz kəmərləri:

1. Mozdok (Rusiya) - Qazı Məmməd

Xəttin ümumi uzunluğu 700 km., o cümlədən Azərbaycan ərazisi üzrə 240 km., diametri 1200 mm.-dir. Məhsuldarlığı ildə 13 mln. kub metrdir. Xətdə işçi təzyiq 55 bardır.

2. Bind-Baland (İran) - Astarə - Qazı Məmməd

Xəttin ümumi uzunluğu 1474,5 km., o cümlədən Azərbaycan ərazisi üzrə 196,5 km., diametri 1200 mm.-dir.

9 KS (işçi təzyiqi 75 bar). Məhsuldarlığı ildə 10 mlrd. kub metrdir. Azərbaycan ərazisində xətdə işçi təzyiq 55 bardır.

3. Qazı Məmməd - Qazax (I-II)

Hər bir xəttin uzunluğu 378 km.-dir.

I xəttin diametri 1000 mm., məhsuldarlığı ildə 10 mlrd. kub metrdir.

II xəttin diametri 1200 mm., məhsuldarlığı ildə 13 mlrd. kub metrdir.

3 ədəd KS (Qazı Məmməd - Ağdaş - Qazax).

Gücü 100 MqVT-dan yuxarıdır.

İşçi təzyiqi 55 bardır.

4. Qazax - Gürcüstan

Diametri 1000, 800, 500 mm., ümumi məhsuldarlığı ildə 10 mlrd. kub metrə qədərdir.

İşçi təzyiqi 55 bardır.

5. Qazax - Ermənistan

Diametri 1000, 500 mm borulardan ibarət, ümumi məhsuldarlığı ildə 7 mlrd. kub metrə qədərdir.

Azərbaycan ərazisi üzrə keçən xətt 38 km.-dir.

İşçi təzyiqi 55 bardır.

6. Yevlax-Naxçıvan

Ümumi uzunluğu 350 km, o cümlədən Azərbaycanın ərazisi üzrə 290 km.

Məhsuldarlığı ildə 4,5 mlrd. kub metrdir.

Diametri 700 mm., işçi təzyiq 55 bar.

37. Azərbaycanın qaz ehtiyatları nə qədərdir və ən böyük qaz yatağı hansıdır?

Azərbaycanda təbii qaza olan tələbat ildə 12-14 mlrd. kub metr səviyyəsindədir. Lakin ölkənin daxili qaz istehsalı bu

tələbatı ödəmir. Qaz hasilatı ilə məşğul olan ARDNŞ-in illik istehsal həcmi 4,5 - 4,6 mlrd. kub metrdir. Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) "Çıraq" platformasından səmt qazı kimi ildə 540-550 mln. kub metr qaz təhvil verir.

Azərbaycanda mövcud və işləyən yataqlar üzrə qaz ehtiyatları tükənmək üzrədir. Proqnozlara görə, 2010-cu ildə respublikanın qaz hasilatı ildə 1 mlrd. kub metrə düşəcək. Hazırda Azərbaycan qazının 30-40 faizi "Bahar" qaz yatağından çıxarılır. "Bahar" strukturu ölkənin istifadədə olan ən böyük qaz yatağıdır. Burada 2002-ci ildə 2,2 mlrd. kub metr qaz hasil olunub. Lakin strukturun ehtiyatları tükənmək üzrədir və yaxın perspektivdə, 2005-ci ildə burada hasilatın 0,6 mlrd. kub metrə düşəcəyi gözlənilir.

Bundan başqa ölkənin iki böyük qaz yatağı - "Bulla-dəniz" və "8 Mart" yataqları da var. Bu iki strukturun illik birgə hasilatı 2 mlrd. kub metrdir, lakin 2005-ci ildə bu göstərici də 0,6 mlrd. kub metrə düşəcək.

Bununla belə, geoloqlar ölkənin qaz ehtiyatlarının həcmi 200 mlrd. kub metr, "Şahdəniz" yatağının kəşfindən sonrasa 1 trln. kub metr qiymətləndirirlər. Hasilat başlayacağı təqdirdə "Şahdəniz" perspektiv strukturu Azərbaycanın ən böyük qaz yatağı olacaq. 2010-2020-ci illərdə ölkədə 60 mlrd. kub metr qaz çıxarıla bilər ki, bu zaman daxili tələbatın 10-20 mlrd. kub metr həcmində olacağı gözlənilir.

Azərbaycanda qaz hasilatının maksimal həcmi 1981-ci ildə - 15 mlrd. kub metr səviyyəsində qeydə alınıb.

38. Azərbaycanın neft sənayesinə hansı müəssisələr aiddir?

Ölkənin neft sənayesinin əsas müəssisəsi Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətidir.

Azərbaycan neftinin hasilatı ilə əlaqədar xarici neft şirkətləri ilə imzalanmış bütün sazişlərdə (cəmi 22 saziş) Azərbaycanı ARDNŞ təmsil edir.

Hələ 1998-ci ildə ARDNŞ-in əsas fondlarının dəyəri 5 mlrd. ABŞ dolları qiymətləndirilirdi.

ARDNŞ-in tərkibində 2 neftayırma zavodu fəaliyyət göstərir. Bu zavodlar nəinki daxili tələbat üçün lazım olan həcmdə neftdən, həm də Qazaxıstan neftindən müxtəlif məhsullar (benzin, kerosin, mazut və s.) hazırlayır.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin (ARDNŞ) strukturunun təkmilləşdirilməsi barədə fərman imzalayıb. Yanacaq-energetika kompleksinin tərkibinə daxil olan müəssisələrin maliyyə nizam-intizamının möhkəmləndirilməsi, onların fəaliyyətinin bazar prinsiplərinə uyğunlaşdırılması məqsədilə verilmiş fərmana əsasən ARDNŞ-nin idarəetmə strukturu yenidən qurulur.

Bütün bunlardan sonra qeyd etmək olar ki, Azərbaycanın neft sənayesi müəssisələri dedikdə ARDNŞ başa düşülür. ARDNŞ-in tərkibinə isə səkkiz müəssisə daxildir. Həmin müəssisələr barədə «ARDNŞ-in hansı struktur bölmələri var» sualının cavabında məlumat verilib.

39. Azərbaycanda neft sənayesi ilə bağlı hansı elm-tədqiqat və tədris mərkəzləri fəaliyyət göstərir?

Azərbaycan uzun illər SSRİ-nin neft akademiyası hesab olunub. On illər boyu Azərbaycanın müstəqil dövləti olmadığından ölkənin təbii sərvətlərinə müstəmləkəçi recimlər sahib çıxıblar. İstər çarizm, istərsə də sovet dönəmində neft sənayesinə bütünlüklə xarici ağalar rəhbərlik edib. Bu baxımdan neft sənayesində elmi-tədqiqat işləri də illər boyu xaricilərdən asılı olub. Lakin buna baxmayaraq müstəmləkə recimləri dövründə də Azərbaycanda böyük neft mütəxəssisləri ordusu yaranıb, onların şöhrəti ölkədən çox-çox uzaqlara yayılıb. Təsadüfi deyil ki, keçmiş SSRİ-də neft sənayesinin inkişafında azərbaycanlıların xüsusi çəkisi olub. Məşhur həmyerlimiz Fərman Salmanov Sibir neftini kəşf etməklə «İkinci Bakını» üzə çıxarıb. Akademik Yusif Məmmədəliyev və digər azərbaycanlı alimlərin bu sahədəki böyük kəşfləri neft sənayesində sürətli inkişafa səbəb olub. O illərdə neft istehsalı ilə paralel olaraq bu sahə ilə bağlı elm sahəsində də ciddi inkişaf gedib. Müxtəlif illərdə Azərbaycanda

neft sənayesi ilə bağlı bir neçə elm-tədqiqat institutu və tədris mərkəzləri yaradılıb.

Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Neft İnstitutu 1945-ci il martın 27-də Bakıda təşkil edilmiş elmi-tədqiqat müəssisəsidir. İlk direktoru Y.Məmmədaliyev olub. Sonralar institut iki bölməyə ayrıldı: neft quyularının qazılması və istismarı; neft emalı. Hər bölmənin bir neçə laboratoriyası, təcrübə bazası və yardımçı şöbələri var idi. İnstitut əsasən, neft hasilatının artırılması və neftin səmərəli emalı problemləri üzərində çalışır, təkrar neftçıxarma üsullarının tətbiqi, neftayırma texnologiyasının təkmilləşdirilməsi, neft məhsullarının keyfiyyətinin yüksəldilməsi və respublika kimya sənayesində istifadə etmək üçün yeni xammal növlərinin öyrənilməsi məsələləri ilə məşğul olurdu. 1959-cu il fevralın 27-də V.V.Kuybişev adına Neft Emalı İnstitutu ilə birləşdirilərək Neft Kimyası Prosesləri İnstitutu yaradılıb.

Elmi-Tədqiqat Neft Kimyası Prosesləri İnstitutu 1929-cu ildə təşkil olunmuş Elmi-Tədqiqat Neft Emalı İnstitutu ilə Azərbaycan EA Neft və Kimya İnstitutlarının bir neçə laboratoriyası əsasında 1959-cu ildə yaradılıb. İnstitutda, əsasən neft kimyası, neft emalı texnologiyasının təkmilləşdirilməsi, neft məhsullarının keyfiyyətinin yüksəldilməsi, neftin səmərəli emalı üsullarının işlənilib hazırlanması və sənayeyə tətbiq edilməsi sahəsində tədqiqat aparılır. Burada neft kimyasının nəzəri məsələləri ilə yanaşı, yeni katalizator növlərindən əməli işdə istifadə edilməsi və müxtəlif katalik sistemlər yaradılması sahəsində də mühüm işlər görülür.

Azərbaycan Elmi Tədqiqat Neft Maşınqayırma İnstitutu sabiq SSRİ məkanında neft maşınqayırması sahəsində ilk elmi tədqiqat institutu olub.

40. Azərbaycanda neftçi mütəxəssislər hansı ali məktəblərdə hazırlanır?

Ölkəmizdə neftçi mütəxəssislər hazırlayan ilk tədris mərkəzi Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutu sayılır.

Həmin məktəbin əsası 20-ci əsrin əvvəllərində qoyulub. Belə ki, Bakıda iki hazırlıq sinfi və sənət məktəbi olan dörd sinfli orta texniki (mexaniki-inşaat) məktəb 1905-ci ilin yanvarında fəaliyyətə başlayıb.

Həmin məktəb 1918-ci ilin ortalarında Bakı politexnik məktəbinə çevrilib. Məktəb üç şöbədən (neft sənayesi, elektromexanika, arxitektura-inşaat) ibarət olub.

1920-ci il noyabrın 14-də Bakı şəhərində politexnik institutunun yaradılması haqqında dekret imzalanıb. Bakı Politexnik məktəbinin əsasında beş fakültədən (neft sənayesi, elektromexanika, inşaat, kənd təsərrüfatı və iqtisadiyyat) ibarət Bakı Politexnik İnstitutu təsis olunub. Bu instituta Məşədi Əzizbəyovun adı verilib. 1928-ci ildən Azərbaycan Politexnik İnstitutu, 1930-cu ildən Azərbaycan Neft İnstitutu, 1934-59-cu illərdə Azərbaycan Sənaye İnstitutu, 1959-cu ildən isə Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutu adlanıb.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra – ötən əsrin 90-cı illərində bu tədris ocağının adı yenidən dəyişdirilib və Azərbaycan Neft Akademiyası adlandırılıb.

İndi Bakıda neftçi mütəxəssislərin əksəriyyəti bu ali məktəbdə hazırlanır. Sovet hakimiyyəti illərində sosialist ölkələri üçün neftçi mütəxəssislər hazırlamasında bu tədris ocağının xüsusi rolu olub. Akademiyanın müəllim və tələbələri dünyanın müxtəlif elm və tədris mərkəzləri ilə əlaqə saxlayır, tələbə və müəllim mübadiləsi aparır ki, bu da kadrların dünya standartlarına uyğun hazırlanmasına imkan verir.

41. Ölkənin neft sənayesində nə qədər adam çalışır?

2003-cü ilin məlumatlarına əsasən, ölkənin neft sənayesinin əsasını təşkil edən ARDNŞ-də 61.000 nəfər çalışır ki, bunun 74 faizi kişilər, 26 faizi isə qadınlardır. ARDNŞ-də çalışanların 20 mindən bir qədər çoxu mühəndis-texniki işçilərdir. Onların arasında 50-dək elmlər doktoru və 300-dən çox elmlər namizədi var.

Neft kontraktları ilə əlaqədar olaraq, xarici şirkətlərdə, podratçı və subpodratçı təşkilatlarda çalışanların sayı isə 4 min nəfərə qədərdir. Beləliklə, bütövlükdə Azərbaycanın neft sektorunda işləyənlərin sayı 65 min nəfər təşkil edir ki, bu göstəricinin də iqtisadiyyatda məşğul olanların ümumi sayında xüsusi çəkisi 2 faizdir.

42. Azərbaycan neftinin hasilatı üzrə neçə beynəlxalq müqavilə imzalanıb?

Azərbaycan 2003-cü ilin iyuluna qədər 15 ölkədən olan 33 şirkətlə 22 müqavilə bağlayıb. Müqavilələr üzrə investisiyaların proqnozlaşdırılan həcmi kontraktlar bağlanan ana 60 mlrd. dollar, hazırda 50 mlrd. dollar, kontrakt sahələrində proqnozlaşdırılan ehtiyatlar 4 mlrd. ton şərti yanacaq hesab edilir.

Xarici şirkətlərlə bağlanan müqavilələr məhsulun pay bölgüsü tiplidir. "Əsrin Müqaviləsi" istisna olmaqla qalan layihələr perspektivli strukturlar üzrə bağlanıb. Bu isə kəşfiyyat işləri aparılmasını və kommersiya əhəmiyyətli yataq açılarsa, onun işlənilməsini nəzərdə tutur ki, bununla da əlaqədar investorlar kəşfiyyat dövründə investisiya qoyuluşunda müəyyən risk daşıyırlar.

Müqavilə şərtlərinə görə, perspektivli strukturlarda kəşfiyyat dövrü 3-5 il, əgər kommersiya əhəmiyyətli yataq açılarsa, onların işlənilmə dövrü isə 25 il nəzərdə tutulur. Əgər kəşfiyyat dövründə yataq açılmazsa, investorun kəşfiyyat işlərinə çəkdiyi xərclər ödənilmir. Demək olar ki, dəniz sahələri üzrə imzalanmış bütün sazişlərə görə yataqların işlənilməsində əldə edilən ümumi gəlir müəyyənləşdirilmiş sxem üzrə bölünəcək və təmiz gəlirin təxminən 80%-i Azərbaycanın payına düşəcək.

Hər kontrakt üzrə Azərbaycanın hesabına bonus ödənilir. Bonusun miqdarı yatağın perspektivliyindən, çıxarıla bilən neftin ehtiyatından və əldə ediləcək təmiz gəlirin miqdarından asılıdır. İmzalanmış müqavilələrin bir neçəsi üzrə Əməliyyat Şirkətləri yaradılıb və müvafiq kəşfiyyat işləri aparılır.

1-ci müqavilə - «Azəri», «Çıraq», «Günəşli» yatağının dərin sulu hissəsinin işlənmə layihəsi

Təsdiq olunmuş ehtiyatları 730 mln. ton neft, 96 mlrd. kub metr qaz, 6 mln. ton kondensatdır. Layihənin işlənməsinə 11 mlrd. dollar investisiya qoyulacaq. 2003-cü ilin iyun ayına qədər yatırılan sərmayənin ümumi həcmi 2,3 mlrd. dolları keçir.

Müqavilə 1994-cü il sentyabrın 20-də imzalanıb, həmin il dekabrın 12-də hüquqi qüvvəyə minib. Müqavilədə əsas tərəfdaşlar ARDNŞ (10 faiz), Böyük Britaniyanın "bp" (34,4 faiz - operator), Amerikanın "Devon Energy" (4,82 faiz), "ExxonMobil" (8 faiz), "Unocal" (10,04 faiz), Norveçin "Statoil" (8,56 faiz), Türkiyənin TPAO (6,75 faiz), Yaponiyanın "Itochu" (3,92 faiz), "Inpex" (10 faiz), Səudiyyə Ərəbistanının "Delta-Hess" (3,76 faiz) şirkətləridir.

2-ci müqavilə - "Qarabağ" strukturunun işlənmə layihəsi

Bu strukturda proqnozlaşdırılan investisiyalar 1,7 mlrd. dollar, faktiki qoyuluşlar isə 0,1 mlrd dollar təşkil edib. Proqnozlaşdırılan ehtiyatlar 80 mln. ton neftə, faktiki isə 20 mln. tona bərabər olub. Kontrakt 1995-ci il noyabrın 10-da imzalanıb. 1996-cı il fevralın 23-də hüquqi qüvvəyə minib. Kontraktın əsas tərəfdaşları ARDNŞ (7,5 faiz), "LUKACIP" (45 faiz - operator), Amerikanın "Pennzoyl" (30 faiz), Rusiyanın "LUKOyl" (12,5 faiz), İtaliyanın "Acip" (5 faiz) şirkətləri idi. Struktur Xəzərin Azərbaycan sektorunun şimal hissəsində, Bakıdan 120 km. aralıda yerləşir. Dənizin dərinliyi 120 metrdir. 1965-ci ildə Azərbaycan neftçiləri tərəfindən kəşf edilib.

Tərəfdaşların razılığına əsasən layihə bağlanıb.

3-cü kontrakt - "Şahdəniz" strukturunun işlənmə layihəsi

Proqnozlaşdırılan investisiyalar 4 mlrd. dollardır. Təsdiq olunmuş ehtiyatları 700 mlrd. kub metr qaz, 200 mln. ton kondensatdır.

Kontrakt 1996-cı il iyunun 4-də imzalanıb. 1997-ci il dekabrın 10-da hüquqi qüvvəyə minib. Kontraktın əsas tərəfdaşları ARDNŞ (10 faiz), İngiltərənin "bp" (25,5 faiz - operator), ABŞ-in

“Statoil” (25.5 faiz), Fransanın «TotalFinaElf» (10 faiz), İrənin “OIES” (10 faiz), Türkiyənin TPAO şirkəti (9 faiz) və “LUKACIP” (10 faiz) şirkətləridir.

Struktur Xəzərin Azərbaycan sektorunun şimal hissəsində yerləşir. Kəşfiyyat quyuları qazıldıqdan sonra kommersiya cəhətdən sərfəli qaz ehtiyatları aşkar edilib. Təsdiq olunmuş ehtiyatlar 700 mlrd. kub metr, güman olunan proqnoz ehtiyatlar 1 trln. kub metr təşkil edir. Qaz ixracı ilə bağlı Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstan arasında hökumətlərarası saziş imzalanıb.

4-cü müqavilə – “Dan-Ulduzu/Əşrəfi” strukturunun işlənmə layihəsi

Layihə bağlıdır. Proqnozlaşdırılan investisiyalar 1.5 mlrd. dollar, faktiki 58.471 mln. dollar təşkil edir. Proqnozlaşdırılan ehtiyatlar 145 mln. ton neft (55/90), faktiki ehtiyatlar isə 11.9 mln. tona bərabərdir. Kontrakt 1996-cı il dekabrın 14-də imzalanıb, 1997-ci il martın 7-də hüquqi qüvvəyə minib. Kontraktın əsas tərəfdaşları ARDNŞ (20 faiz), ABŞ-ın “Amoko” (30 faiz - operator), “Unokal” (25.5 faiz), Yaponiyanın “İtoçu” (20 faiz), Səudiyyə Ərəbistanının “Delta-Hess” (4.5 faiz) şirkətləri olub.

Struktur Şimali Abşeron zonasında, Bakıdan təxminən 85 km-lik məsafədə yerləşir. Proqnozlaşdırılan ehtiyatların cəmi 10 faizi aşkar edilib. Bu isə bütövlükdə 73 mln. barrel təşkil edir. Tərəfdaşların razılığına əsasən layihə bağlanıb.

5-ci müqavilə – “Lənkəran-Dəniz/Talış-Dəniz” strukturlarının işlənmə layihəsi

Proqnozlaşdırılan investisiyalar - 1.5 mlrd. dollara, ehtiyatlar isə 50 mln. ton neftə bərabərdir. Kontrakt 1997-ci il yanvarın 13-də imzalanıb, həmin il iyunun 30-da hüquqi qüvvəyə minib. Kontraktın əsas tərəfdaşları ARDNŞ (25 faiz), Fransanın “TotalFinaElf” (35 faiz - operator), İrənin “OIES” (10 faiz) və “Wintershall” (30 faiz) şirkətləridir.

Struktur Xəzərin Azərbaycan sektorunun cənub hissəsində yerləşir. Sahəsi 420 kv. km-dir. Seysmik kəşfiyyat işləri başa

çatıb, ilk kəşfiyyat quyusu qazılıb. Ümidverici nəticələr əldə edilməyib.

6-cı layihə – “Yalama” strukturunun işlənmə layihəsi

Bu struktur üzrə ehtiyatların həcmi 50 mln. ton neft, investisiyaların məbləği 1 mlrd. dollar proqnozlaşdırılır. Kontrakt 1997-ci il iyulun 3-də imzalanıb, həmin il dekabrın 10-da hüquqi qüvvəyə minib. Kontraktın əsas tərəfdaşları ARDNŞ (20 faiz), Rusiyanın “LUKoyl” (80 faiz - operator) şirkətidir. Struktur Xəzərin Azərbaycan sektorunun şimal hissəsində yerləşir. Seysmik kəşfiyyat işləri gedir.

7-ci müqavilə – “Oğuz” strukturunun kəşfiyyatı və işlənməsi layihəsi

Kontrakt 1997-ci il avqustun 1-də ölkə prezidentinin ABŞ-a rəsmi səfəri zamanı imzalanıb, həmin il dekabrın 5-də hüquqi qüvvəyə minib. Bu struktur üzrə proqnozlaşdırılan ehtiyatlar 70 mln. ton neftə, 53 mlrd. kub metr qaza, 3 mln. ton kondensata, investisiyalar isə 2 mlrd. dollara bərabərdir.

Kontraktın əsas tərəfdaşları ARDNŞ (50 faiz) və Amerikanın “EksxonMobil” (50 faiz - operator) şirkətidir.

Struktur “Azəri-Çıraq-Günəşli” yataqlarından cənub-qərbdə yerləşir və təxminən 160 kvadrat mil sahəni əhatə edir. İlk kəşfiyyat quyusu qazılıb. Nəticələr ümidverici deyil.

8-ci müqavilə – “Naxçıvan” strukturunun işlənmə layihəsi

Kontrakt 1997-ci il avqustun 1-də ölkə prezidentinin ABŞ-a rəsmi səfəri zamanı imzalanıb, həmin il dekabrın 5-də hüquqi qüvvəyə minib. Struktur üzrə ehtiyatlar 66 mln. ton neft, 172 mlrd. kub metr qaz, 12 mln. ton kondensat, investisiyalar isə 2 mlrd. dollar proqnozlaşdırılır. Kontraktın əsas tərəfdaşları ARDNŞ (50 faiz) və Amerikanın “Eksxon” (50 faiz - operator) şirkətidir.

Bakıdan cənuba doğru 100 km məsafədə yerləşir. Blok dənizin təxminən 100-500 metrə qədər dərinliyindədir. Seysmik kəşfiyyat 450 kv. km-əhatə edib. Kəşfiyyat işləri gedir. Birinci quyusu qazılıb.

9-cu müqavilə – “Abşeron” strukturunun işlənmə layihəsi

Kontrakt 1997-ci il avqustun 1-də ölkə prezidentinin ABŞ-a rəsmi səfəri zamanı imzalanıb, həmin il dekabrın 5-də hüquqi qüvvəyə minib. Proqnozlaşdırılan ehtiyatlar 50 mln. ton neft, investisiyalar isə 1 mlrd. dollardır. Bu kontraktın ARDNŞ-in payı 20 faiz, LUKOylun payı isə 80 faizdir.

10-cü müqavilə – "Kürdaşi" blokunun ("Kürdaşi", "Araz-Dəniz", "Kırqan-Dəniz" yataqları) işlənmə layihəsi

Kontrakt 1998-ci il iyunun 2-də imzalanıb, həmin il iyulun 30-da hüquqi qüvvəyə minib. Proqnozlaşdırılan ehtiyatlar 90-100 mln. ton, investisiyalar 2.3 mlrd. dollar həcmində qiymətləndirilirdi. Kontraktın əsas tərəfdaşları ARDNŞ (50 faiz), İtaliyanın "Acip" (25 faiz - operator), Yaponiyanın "Mitsui" (15 faiz), Türkiyənin TPAO (5 faiz) və İspaniyanın "Repsol" (5 faiz) şirkətləri olub. Layihənin həyata keçirilməsi üçün «AKD Petroleum Opereyting B.V.» əməliyyatçı şirkəti yaradılıb. Layihə rəsmən bağlanıb.

11-ci müqavilə - Cənub-Qərbi Qobustan strukturunun işlənmə layihəsi

Proqnozlaşdırılan ehtiyatları 20-50 mln. ton neft, 12 mlrd. kub metr qaz, investisiyalar isə 0.9 mlrd. dollara bərabərdir. Müqavilə 1998-ci il iyunun 2-də imzalanıb, noyabrın 27-də hüquqi qüvvəyə minib. Kontraktın əsas tərəfdaşları ARDNŞ (20 faiz), Kanada-Britaniya birgə müəssisəsi olan "Commonwelth Oil & Gas" (80 faiz - operator) şirkətidir. Əvvəllər layihədə "Sooner" şirkəti də iştirak edib (12.75 faiz), lakin sonradan şirkət payından imtina edib.

ARDNŞ şirkətə əlavə kəşfiyyat müddəti ayırır və bu müddət 2003-cü il noyabrın 23-də tamam olacaq.

12-ci müqavilə – «İnam» strukturunun işlənmə layihəsi

Proqnozlaşdırılan ehtiyatları 50 mln. ton neft, 100 mlrd. kub metr qaz, 100 mln. ton kondensat, investisiyalar isə 3 mlrd. dollar qiymətləndirilir.

Kontrakt 1998-ci il iyulun 21-də imzalanıb, dekabrın 28-də hüquqi qüvvəyə minib. Kontraktın əsas tərəfdaşları ARDNŞ (50 faiz), "bp" (25 faiz - operator) və "Shell" (25 faiz) şirkətidir.

Birinci quyu qazılıb, lakin texnoloji çətinliklər ucbatından konservasiya olunub. Qazma qurğuları boşalan kimi ikinci quyunun qazılmasına başlanacaq.

13-cü müqavilə – "Muradxanlı" strukturunun işlənmə layihəsi

Bu kontrakt üzrə proqnozlaşdırılan ehtiyatlar 60 mln. ton neftə, investisiyalar isə 1.2 mlrd. dollara bərabərdir. Kontrakt 1998-ci il iyulun 21-də imzalanıb, noyabrın 27-də hüquqi qüvvəyə minib. Kontraktın əsas tərəfdaşları ARDNŞ (50 faiz) və "Ramco" (50 faiz - operator) şirkətləri olub.

Strukturda ilk kəşfiyyat quyusu çətinliklə qazılıb. Nəticə vermədiyindən "Ramco" kompensasiya ödəyərək quyunu bağlamağa və kontraktın imtina etməyə məcbur olub.

14-cü müqavilə – "Araz"- "Alov"- "Şərq" strukturlarının işlənmə layihəsi

Struktur üzrə ehtiyatların həcmi 500 mln. ton neft-qaz, investisiyaların məbləği isə 9 mlrd. dollar proqnozlaşdırılır. Kontrakt 1998-ci il iyulun 21-də imzalanıb, 1999-cü il martın 23-də hüquqi qüvvəyə minib. Kontraktın əsas tərəfdaşları ARDNŞ (40 faiz), "bp" (15 faiz - operator), "Statoil" (15 faiz), "ExxonMobil" (15 faiz), TPAO (10 faiz) və "Alberta Energy" (5 faiz) şirkətləridir.

Strukturda 2001-ci ildə seysmik kəşfiyyat işləri aparılmasına cəhd göstərilib. İranın hərbi təzyiqi nəticəsində işlər dayandırılıb. Hazırda müqavilə üzrə bütün işlər dondurulub.

15-ci müqavilə – "Kürsəngi"- "Qarabağlı" strukturunun işlənmə layihəsi

Proqnozlaşdırılan ehtiyatları 17 mln. ton neft, investisiyalar 0.8 mlrd. dollar həcmində qiymətləndirilir. Kontrakt 1998-ci il dekabrın 15-də imzalanıb, 1999-cü il martın 16-da hüquqi qüvvəyə minib. Əsas tərəfdaşları ARDNŞ (50 faiz), «China National Oil and Gas Exploration and Development Corporation» (CNODC) və «CNPC (Hon Kong) Limited» (CNPCHK) (30 faiz - operator) və "Delta-Ness" (20 faiz) şirkətləridir. Çin şirkətləri iştirak payını əvvəlki operator

"Frontera Recousers" (ABŞ) şirkətinin maliyyə öhdəliyini yerinə yetirə bilməməsi ilə əlaqədar əldə ediblər.

Strukturda iki quyu qazılıb və istismara verilib. Hazırda üçüncü quyunun istismara verilməsi üzərində işlər gedir.

16-cı müqavilə – "Yanan-Tava/Atəşgah/Muğan-Dəniz" yataqlarının işlənmə layihəsi

Kontrakt üzrə proqnozlaşdırılan ehtiyatlar 75-90 mln. ton neftə, investisiyalar isə 2.3 mlrd. dollara bərabərdir. Kontrakt 1999-cu il dekabrın 25-də imzalanıb, 1999-cu il iyunun 17-də hüquqi qüvvəyə minib.

Müqavilədə 50 faizlik paya malik olan ARDNŞ-in əsas tərəfdaşları Yaponiyanın aparıcı şirkətləridir. Bu müqavilədə "Yapex" 22.5 faiz, "Inpex" 12.5 faiz, "Itochu" 7.5 faiz, "Teykoku" şirkəti isə 7.5 faizlik paya sahibdir.

Strukturda iki qiymətləndirmə quyusu qazılıb.

17-ci müqavilə – "Savalan", "Dalğa", "Lerik-Dəniz", "Cənub" yataqlarının işlənmə layihəsi

Bu müqavilə üzrə proqnozlaşdırılan investisiyalar 4.5 mlrd. dollar həcmindədir. Müqavilə 1999-cu il aprelin 27-də ölkə prezidentinin ABŞ-a rəsmi səfəri zamanı imzalanıb. Müqavilədə əsas tərəfdaşlar ARDNŞ (50 faiz) və Amerikanın "ExxonMobil" (30 faiz - operator) şirkətləridir. 20 faizlik pay hələlik sahibini tapmayıb.

Seysmik kəşfiyyat işləri Xəzərin statusu məsələsinin həll edilməməsi ucbatından dayanadırlıb. Xəzərin statusunun müəyyənləşdirilməməsi ucbatından Azərbaycan parlamentinə ratifikasiya üçün təqdim edilməyib.

18-ci müqavilə – «Zəfər»-«Məşəl» strukturlarının işlənmə layihəsi

Proqnozlaşdırılan investisiyalar 2 mlrd. dollar həcmində qiymətləndirilir. Müqavilə 1999-cu il aprelin 27-də ölkə prezidentinin ABŞ-a rəsmi səfəri zamanı imzalanıb. Kontrakt əsas tərəfdaşlar ARDNŞ (50 faiz) və Amerikanın "ExxonMobil" (30 faiz- operator) şirkətləridir. 2000-ci ildə «Conoco» şirkəti 20 faizlik paya sahiblik hüququ əldə edib.

Müqavilə parlamentdə ratifikasiya olunub və ölkə böyük həcmdə - 90 mln. dollara yaxın xüsusi bonus alıb. Sərbəst qazma qurğusu olmadığına görə kəşfiyyat müddətində hər hansı əhəmiyyətli bir iş görülməyib.

19-cu müqavilə – "Padar"- "Xarəmi" sahəsi və ona bitişik perspektiv strukturların daxil olduğu onşor blokun işlənməsi layihəsi

Proqnozlaşdırılan ehtiyatlar 30 mln. ton neft, investisiyalar 0.5 mlrd. dollar həcmindədir. Müqavilə 1999-cu il aprelin 27-də Vaşinqtonda imzalanıb, 2000-ci ilin 25 iyununda Milli Məclis tərəfindən ratifikasiya edilib, həmin ilin 25 iyulundan hüquqi qüvvəyə minib. Müqavilədə əsas tərəfdaşlar ARDNŞ (20 faiz) və "Monscrif Oil" (80 faiz - operator) şirkətləri olub. Lakin 2003-cü ilin fevralında "Monscrif Oil" öz payını PSA müqaviləsinə uyğun olaraq Kanadanın «Nation's Energy» şirkətinə satıb. Strukturda iş aparılmayıb.

20-cü müqavilə – "Kəlamətdin"- "Mişovdağ" perspektiv strukturlarının daxil olduğu onşor blokun işlənməsi layihəsi

Struktur üzrə 9,9 milyon ton neft, 0,14 milyard dollar investisiya proqnozlaşdırılır. Əsas tərəfdaşlar ARDNŞ (15 faiz), ABŞ-in «Moncrief Oil» (49,3 faiz) və Türkiyənin «Petoil» (35,7) şirkətləri olub. 2003-cü il fevralın 27-də məxfi danışıqlardan sonra «Monscrif Oil» və «Petoil» öz paylarını PSA müqaviləsinə uyğun olaraq Kanadanın «Nation's Energy» şirkətinə satıblar. Nəticədə «Nation's Energy» hazırda layihədə 80 faiz paya malikdir. Layihənin həyata keçirilməsi üçün «Karasu Operating Company» (KOS) əməliyyat şirkəti yaradılıb.

21-ci müqavilə – "Zığ" və "Hövşan" neft yataqlarının daxil olduğu onşor blokun bərpası və işlənməsi layihəsi

Müqavilə üzrə proqnozlaşdırılan investisiyalar 250 mln. dollar, ehtiyatlar isə 18-25 mln. ton neft həcmində qiymətləndirilir. Kontrakt 2001-ci il yanvarın 9-da imzalanıb, həmin il iyunun 12-də hüquqi qüvvəyə minib. Müqavilədə əsas tərəfdaşlar ARDNŞ (50 faiz) və Rusiyanın «LUKOyl» (50 faiz - operator) şirkətləridir.

22-ci müqavilə - «Pirsaat» neft yatağının işlənməsi layihəsi

«Pirsaat» neft yatağının işlənməsinə dair PSA tipli müqavilə 2003-cü il iyunun 4-də Bakı şəhərində, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ) və Çinin «Sheng Lee» ("SINOPEC" şirkətinin törəmə müəssisəsi) şirkəti arasında imzalanıb.

«Pirsaat» yatağının qalıq ehtiyatları 60-63 mln. barrel və ya 7 mln. tona yaxın təxmin edilir. Onun 1,5 mln. tonu çıxarıla bilən ehtiyatlardır. Müqavilə şərtlərinə əsasən, ARDNŞ-in payı 25 faiz, «Sheng Lee» şirkətinin payı 50 faiz müəyyən edilib. Qalan 25 faizin sahibi hələlik məlum deyil. Layihəyə 250 mln. dollar sərmayə qoyulacağı planlaşdırılır.

Müqavilələr üzrə proqnozlaşdırılan ehtiyatlar

Sıra №	Müqavilələr	Neft (mln. ton)	Qaz (mlrd. m3)	Kondensat (mln. ton)
1	AIOC	620	96	6
2	CIPCO	8		
3	Şahdəniz	-	625	101
4	NAOC	11,9		
5	Lənkəran/Talış dəniz	-		
6	Oğuz	70	53	3
7	Abşeron	120	3000	27
8	Naxçıvan	66	172	12
9	D-222	50		
10	Kürsəngi-Qarabağlı	17		
11	Zəfər/Məşəl	140		
12	İnam	50	100	100
13	Yanan Tava, Muğan-Dəniz, Atəşgah	75-90		
14	Muradxanlı	60		
15	Kürdaşı	90-100		
16	Araz, Alov, Şərqi	500 mln. tona ekvivalent		

17	Cənub-Qərbi Qobustan	15-20	25	
18	Savalan, Dalğa, Cənub, İerik-Dəniz	100		
19	Padar-Xarəmi	30		
20	Kələmətdin-Mişovdağ	9,9		
21	Hövsan-Zığ	18-25		
22	Pirsaat	7		

43. «Əsrin müqaviləsi» sazişi çərçivəsində ildə nə qədər neft hasil olunur?

«Əsrin müqaviləsi» çərçivəsində ilkin neftin Çıraq-1 platformasından hasilı 1997-ci il noyabrın 7-də baş tutub. İlkin neftin ilk partiyası 1998-ci ilin martında Novorossiysk limanından yola salınıb. Supsada terminalın istifadəyə verilməsindən sonra Qərb istiqamətində tankerlərə ilk neft 1999-cu ilin aprelində vurulub.

İndiyə qədər «Çıraq-1» platformasından 189 mln. barrel və ya 26 mln. ton neft hasil edilib. İndiyədək qərb ixrac xəttinə 21,1 mln. ton neft vurulub və Supsadan dünya bazarlarına 168 tanker yola salınıb. Azərbaycan müqavilə çərçivəsində 24 tanker və ya 3,1 mln. ton neft yola salıb.

Şimal xətti ilə 2003-cü ilin iyuluna qədər 10,9 mln. ton neft yola salınıb. Qeyd edək ki, ARDNŞ-in müqavilədən kənar hasil etdiyi neft də bura daxildir. Şimal xəttindən yola salınan 127 tankerin 75-i ARDNŞ-ə məxsus olub. Qalan tankerlər müqavilə neftini daşıyıb.

Hazırda layihə çərçivəsində tammiqyaslı işlənmənin 1-ci Fazası həyata keçirilir. «Mərkəzi Azəri»də neft hasilatı 2005-ci ilin yanvarına, «Qərbi Azəri»də 2006-cı ilin aprelinə, «Şərqi Azəri»də 2007-ci ilin fevralına, dərin sulu «Günəşli»də 2008-ci ilin iyuluna nəzərdə tutulur. Təkcə «Qərbi» və «Şərqi Azəri» yataqlarının istismara verilməsi əlavə olaraq ildə 20 milyon ton (gündəlik 420 min barrel) neft hasilatına imkan verəcək.

44. Neft gəlirlərindən ildə büdcəyə nə qədər vəsait daxil olur?

Azərbaycan Respublikasının 2003-cü il dövlət büdcəsinin gəlirləri 6 trilyon 92 milyard manat proqnozlaşdırılıb. Bu məbləğin 500 milyard manatı neft fondundan ayırmalar hesabına formalaşacaq. 2003-cü ilin büdcəsində də dövlət gəlirlərinin neft amilindən asılılıq siyasəti davam etdirilir. Bu sahədən proqnozlaşdırılan gəlirlərin büdcə mədəxilində xüsusi çəkisi 35,2% təşkil edir.

Vergilər Nazirliyinin məlumatına görə, dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının 48,8 faizi (2002-ci il) ARDNŞ-in payına düşür. 2003-cü ilin büdcə proqnozuna əsasən ARDNŞ 2003-cü ildə büdcəyə 1862 mlrd. manat vəsait köçürməlidir ki, bu da bütün büdcə gəlirlərinin 30,6 faizi, dövlət sektorundan büdcəyə bütün daxilolmaların (2464 mlrd. manat) isə 75,6 faizi qədərdir. Ekspert qiymətləndirməsinə görə, dövlət büdcəsinin gəlirlərinin 60 faizə qədərini neft sektoru və onunla əlaqədar olan strukturlardan vergi daxilolmaları hesabına formalaşır.

45. Neft müqavilələri üzrə nə qədər investisiya öhdəliyi götürülüb?

Azərbaycan bu günə 15 ölkədən olan 33 şirkətlə 22 müqavilə bağlayıb. Müqavilələr üzrə investisiyaların proqnozlaşdırılan həcmi 60 mlrd. dollar, kontrakt sahələrində proqnozlaşdırılan ehtiyatlar 4 mlrd. ton şərti yanacaq hesab edilir. 1994-cü ildən bu yana qoyulan sərmayənin həcmi 7,3 mlrd. dollara yaxındır.

Lakin bağlanmış müqavilələrin bir qisminin ilkin geoloji kəşfiyyat işləri strukturlardan gözlənilən və ya kommersiya baxımından səmərəli hesab edilən ehtiyatlar aşkar etməyib. Nəticədə müqavilələrdən gözlənilən sərmayənin həcmi hazırda azalıb və 49 mlrd. dollar səviyyəsində gözlənilir.

Müqavilələr üzrə proqnozlaşdırılan investisiyalar

Sıra №	Müqavilələr	İnvestisiyalar (mlrd. ABŞ dolları)
1	AIOC	12
2	CIPCO	0,113
3	Şahdəniz	4
4	NAOC	0,1
5	Lənkəran/Talışdəniz	0,1
6	Oğuz	2
7	Abşeron	3,5
8	Naxçıvan	2
9	D-222	1
10	Kürsəngi Qarabağlı	0,8
11	Zəfər/Maşəl	2
12	İnam	3
13	Yanan Tava, Muğan-Dəniz, Atəşgah	2,3
14	Muradxanlı	1,2
15	Kürdaşı	2,3
16	Araz, Alov, Şərq	9
17	Cənub-Qərbi Qobustan	0,9
18	Savalan, Dalğa, Cənub, Lerik-Dəniz	2
19	Padar-Xarəmi	0,5
20	Kələmətdin Mişovdağ	0,14
21	Hövsan-Zığ	0,25
22	Pirsaat	0,25

46. Bütövlükdə neft müqavilələrindən Azərbaycanın nə qədər gəlir götürəcəyi planlaşdırılır?

Azərbaycanın neft gəlirləri hələlik yalnız fəaliyyətdə olan «Əsrin müqaviləsi» layihəsi çərçivəsində proqnozlaşdırılıb. Neftin

dünya bazar qiymətlərinin üç variantı üzrə hesablanan gəlirlər aşağıdakı kimi nəzərdə tutulur:

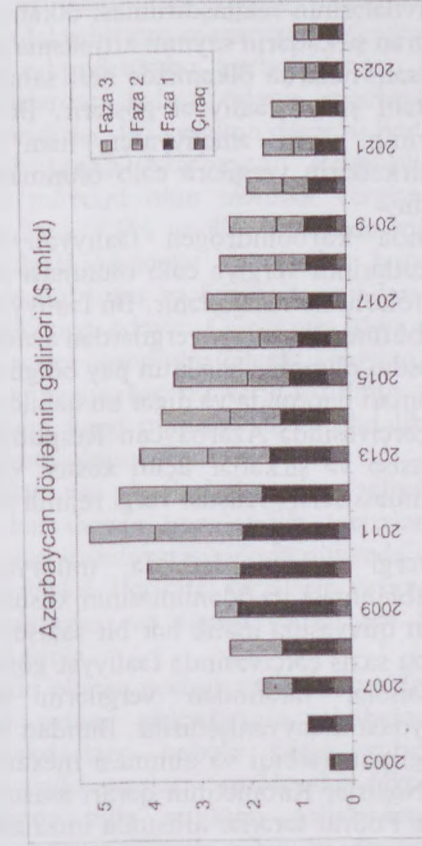
Neftin qiyməti	Gəlir
16 \$/barrel	27 mlrd. \$
20 \$/barrel	45 mlrd. \$
25 \$/barrel	64 mlrd. \$

Bundan başqa Azərbaycan dövlətinin gəlirləri bonuslar, vergi ödəmələri, akrhesabı ödənişlər, yerli podratçılara sifarişlər, modernləşdirilmiş infrastruktur, həm neft və qaz, həm də digər sənaye sahələrinə xeyir verəcək təzələşdirilmiş və gücləndirilmiş səriştə və vərdişlər, texnologiya, ondan istifadə bacarığı və s. olacaq.

Ölkəmizin neft müqavilələrindən əldə edəcəyi ən böyük gəlir isə Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə qazanacağı nüfuz hesab edilə bilər. Bu gəlirlərin bir qismi artıq əldə olunub. Bir neçə müqavilə üzrə əldə edilmiş bonuslar (onun həcmi 500 mln. dolları keçir), 150 mln. dollar həcmində vergi ödəmələri, yerli podratçılara ümumi həcmi bir neçə yüz milyon dollara çatan sifarişlər, təkmilləşdirilmiş bir neçə obyekt («Dədə Qorqud» qazma qurğusu, «Azərbaycan» kran barçı, «İsrafil Hüseynov» borudüzən gəmisi, Səngəçal terminalı, «Şelflayihə» müəssisəsi, dənizkənarı obyektlər) və s. belə gəlirlərdən sayılır.

AÇG-nin Tammiqyaslı İşlənməsi – Azərbaycanın gəliri

Neftin hər bareli üçün real qiymətin \$ 24 olması əsasında
Dövlətin gəlirinə dövlət mənfəət nefti, bonuslar, mənfəət vergisi və ARDNS-nin iştirak payı üçün
nişgü pul axınının müsbət saldosu daxilədir

47. Xarici neft şirkətləri Azərbaycanda vergiyə cəlb olunurlarmı?

Neft müqavilələrinin reallaşdırılması ölkənin neft sektorunda fəaliyyət göstərən şirkətlərin sayının artmasına səbəb olub. Rəsmi məlumata əsasən, hazırda ölkəmizdə neft sahəsi ilə məşğul olan 400-dək müxtəlif şirkət fəaliyyət göstərir. Bu baxımdan xarici neft şirkətlərinin, həm əməliyyatçı, həm də podratçı və subpodratçı şirkətlərin vergilərə cəlb olunması məsələsi xüsusi maraq kəsb edir.

Azərbaycanda karbohidrogen fəaliyyəti ilə məşğul olan əməliyyat şirkətlərinin vergiyə cəlb olunması prinsipləri ayrıca razılaşma protokolu ilə tənzimlənir. Bu fəaliyyət növü ilə məşğul olan şirkətlər bütün növ dolay vergilərdən azaddırlar.

Qanunla təsdiq olunmuş hasilatın pay bölgüsü haqqında, Əsas İxrac Boru Kəməri haqqında və digər bu qəbildən olan sazişlər və ya qanunlar çərçivəsində Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən müəssisə və şirkətlər üçün xüsusi vergi recimi tətbiq edilir və belə müəssisələr "Xüsusi vergi rejimli müəssisələr" hesab olunur.

«Xüsusi vergi rejimi» dedikdə, müəyyən dövr ərzində vergilərin hesablanması və ödənilməsinin xüsusi qaydası nəzərdə tutulur. Qanun qüvvəsinə malik hər bir sazişdə, müəyyən edilən dövr ərzində bu saziş çərçivəsində fəaliyyət göstərən xüsusi vergi recimli müəssisələr tərəfindən vergilərin hesablanması və ödənilməsi qaydası müəyyənləşdirilir. Bundan başqa, sazişlərdən irəli gələn vergilərin tətbiqi və alınması mexanizmi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı əsasında yaradılan İşçi Komissiyası ilə Podrat tərəflər arasında imzalanan Protokollarla ("Mənfəət vergisi haqqında", "Əlavə dəyər vergisi haqqında", "Xarici subpodratçıların vergiyə cəlb edilməsi haqqında", "Əməkdaşlar və fiziki şəxslərin vergiyə cəlb edilməsi haqqında", "İdxal və ixrac vergiləri haqqında") tənzimlənir.

Sazişlər üzrə nəzərdə tutulmuş neft və qaz yataqlarının kəşfiyyatı və işlənməsi məqsədilə podratçı tərəflər müxtəlif işlərin yerinə yetirilməsi üçün subpodratçı təşkilatları, o cümlədən xarici subpodratçıları (Azərbaycan Respublikasında karbohidrogen

fəaliyyəti ilə məşğul olan və xarici dövlətin qanunvericiliyinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının hüddudlarından kənarında yaradılmış hüquqi şəxslər) karbohidrogen əməliyyatlarına cəlb edirlər. Xarici subpodratçılar üçün karbohidrogen fəaliyyəti ilə bağlı mənfəət vergisinin hesablanması sadələşdirilmiş mexanizmi müəyyən olunub.

Belə ki, xarici subpodratçılar karbohidrogen fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirlərdən yalnız ödəniş mənbəyində mənfəət vergisinin ödəyiciləridirlər. Bu verginin dərəcəsi hər bir saziş üzrə, sazişin imzalandığı tarixə Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyində mövcud olan mənfəət vergisi dərəcəsinə əsasən olaraq 5%, 6,25%, 7,5% və 8% həcmində müəyyən edilib. Xarici subpodratçılarla ödənişlər aparən hər hansı şəxs həmin ödənişlərdən bu vergini tutur və ödəmə tarixindən sonra 30 gün ərzində dövlət büdcəsinə ödəyir. Görülmüş iş və ya göstərilmiş xidmətlərə görə xarici subpodratçılara aparılan ödənişlərdən mənfəət vergisindən başqa, heç bir vergi tutulmur və bununla da xarici subpodratçının vergi məsuliyyəti və öhdəlikləri tamamilə yerinə yetirilmiş hesab olunur.

Podratçı tərəflər isə karbohidrogen fəaliyyətindən əldə etdikləri mənfəətdən sazişin imzalandığı tarixdən Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyində qüvvədə olan dərəcə ilə mənfəət vergisi ödəyirlər. Podratçı tərəflərin vergiyə cəlb olunan mənfəətinin hesablanması və xüsusiyyətləri hər bir saziş üzrə ayrılıqda müəyyən edilir.

Sazişlərə müvafiq olaraq podratçı tərəfin, əməliyyat şirkətinin və ya onların ortaq şirkətlərinin, habelə subpodratçı müəssisələrin əməkdaşları, habelə xarici subpodratçı kimi fəaliyyət göstərən fiziki şəxslər - rezidentlər ölkəmizdəki əmək fəaliyyəti nəticəsində əldə etdikləri gəlirlərdən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada və dərəcələrlə gəlir vergisi ödəyirlər və vergi orqanlarına müvafiq Protokolda nəzərdə tutulmuş formada hesabatlar təqdim edirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici əməkdaşların rezidentliyinin müəyyən edilməsində və onlardan vergi tutulmasında bir sıra xüsusiyyətlər mövcuddur. Karbohidrogenlərlə bağlı fəaliyyət göstərən xarici əməkdaşlar aşağıdakı şərtlərdən hər hansı birinə əməl edilməklə rezident hesab edirlər:

- təqvim ili ərzində Azərbaycan Respublikasında ardıcıl olaraq 30 gündən artıq qalan xarici vətəndaşlardan (həqiqi ezamiyyətdə olanlardan) vergi həmin müddətdən artıq olan günlərin gəlirlərindən ödənilir. Bu şəxslərin Azərbaycana hər gəlişi 30 ardıcıl gündən az, lakin təqvim ili ərzində üst-üstə 90 gündən çox olarsa, vergi 90 gündən artıq olan günlərin gəlirlərindən ödənilir;

təqvim ili ərzində Azərbaycan Respublikasında planlaşdırılmış qrafik üzrə işləyən xarici vətəndaşlar (rotatorlar) təqvim ili ərzində 90 günədək olduqda, onlardan vergi tutulmur. Bu cür şəxslər, təqvim ili ərzində Azərbaycanda 90 gündən artıq qaldıqda, həmin 90 günün gəlirləri daxil olmaqla, ilk gündən başlayaraq əldə etdikləri gəlirdən vergi ödəməlidirlər.

Bundan əlavə, sazişlər çərçivəsində fəaliyyət göstərən şirkətlər tərəfindən karbohidrogen fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq onlara birbaşa və ya dolayısı ilə təqdim olunan, yaxud idxal olunan mallar, görülən işlər və ya göstərilən xidmətlər əlavə dəyər vergisindən azaddır (ƏDV dərəcəsi 0% təşkil edir). Mövcud qanunvericiliyə əsasən karbohidrogen fəaliyyəti ilə bağlı olan əməliyyatların əlavə dəyər vergisindən azad olunması haqqında podratçı tərəflərə, əməliyyat şirkətlərinə və ya onların orta q şirkətlərinə, habelə subpodratçılara xüsusi Sertifikatın verilməsi nəzərdə tutulub. Belə Sertifikat, müraciət olunduqdan sonra 30 gün ərzində Vergilər Nazirliyi yanında İri vergi ödəyiciləri və xüsusi vergi recimli müəssisələr ilə iş üzrə Departament tərəfindən verilir.

Vergi məsələləri sırasında həmçinin ARDNŞ-in xarici şirkətlərlə yaratdığı birgə müəssisələri də qeyd etmək lazımdır. 1992-1994-cü illərdə müvafiq qanunvericilik və PSA tipli müqavilələr olmadığından dövlət hüquqi şəxslərlə birgə müəssisələr yaradıb. Azərbaycanda üç belə müəssisə var – bunlar "Azgerneft" (Almaniya), "Anshad Petrol" (Türkiyə-Malayziya) və "Shirvan Oil" (Böyük Britaniya) şirkətləridir. Birgə müəssisə formasında fəaliyyət göstərərəkən bu şirkətlər rezident hüquqi şəxslərdir və adi qaydada vergiyə cəlb olunurlar.

Son iki ildə bir sıra xarici neft şirkətlərinin Azərbaycan büdcəsinə ödədikləri vergilər:

Şirkətlər	Ödənilən vergilər mln. manatla	
	2001	2002
BP	112456.4	142708.7
ExxonMobil	17223.1	11273.7
TotalFinaElf	16280.6	1405.2
Chevron	13794.7	6050.0
Statoil	4609.2	2738.8
LUKOil	1765	501.1
Unokal	685.4	-
TPAO	150.9	254.5
OIEC	36	-
Itochu	-	347.4
Delta-Hess	-	533
Agip	-	1894.1
Devon Energy	-	629.6

48. Mineral-xammal sektoru vergiyə necə cəlb edilir?

Mineral resurslar hasilatının vergiyə cəlb olunmasında beynəlxalq təcrübədə həm mənfəət vergisi, həm də başqa xüsusi növ vergilər tətbiq olunur. Neft şirkətlərinin mənfəəti, məsələn, OPEK ölkələrində 50-85 faiz dərəcələri ilə vergiyə cəlb edilir. Bununla belə, xarici ölkələrin təcrübəsində neft hasilatı şirkətləri ilə münasibətləri tənzimləyən fiskal sistemlərin sayı kifayət qədər çoxdur. Hətta elə ölkələr var ki, eyni zamanda bir neçə sistemdən istifadə edirlər.

Öksər ölkələr layihələrin gəlirlilik səviyyəsindən asılı olaraq vergilərin yaxud hasilatın bölgüsü qaydalarının progressiv şkalalarını tətbiq edirlər. Bu zaman layihələrin daxili gəlirliliyi yüksəldikcə dövlətin götürdüyü gəlir, yaxud pay da artır. Belə sistemdə şirkətlərin çəkdiyi ilkin xərclər ödənilməyincə və müəyyən mənfəətlilik təmin olunmayınca dövlət heç nə götürmür.

Bir çox ölkələr, məsələn, Venesuela, Kolumbiya, Peru, Tunis, Malayziya və başqaları (o cümlədən Azərbaycan) layihənin gəlirlilik göstəricisi kimi R-amildən istifadə edirlər. Bu göstərici

yığılmış xalis gəlirin yığılmış məcmu xərclərə nisbəti kimi hesablanır.

Xarici təcrübə göstərir ki, neft hasilatı gəlirlərindən mülkiyyətçi-dövlətin pay götürməsi formalarında böyük müxtəliflik mövcuddur. Məsələn, ABŞ-da bu məqsədlə yalnız iki adda çox sadə vergi tətbiq olunur: ofşor (yəni dəniz şelfində yerləşən) yataqları üçün 16,67 faiz dərəcəsində adi royalti və korporasiyaların mənfəətindən standart vergi. Eyni zamanda, ABŞ-da istismar edilən mədənlərdən yaranan iqtisadi rentanın əhəmiyyətli hissəsi də lisenziyanın rəqabətli satışı mexanizmi vasitəsi ilə dövlətə alınır. Bəzi ölkələr (məsələn, Avstraliya) təbii resurslara xüsusi renta vergiləri tətbiq edirlər. Böyük Britaniyada neft şirkətlərinin gəlirlərinə, habelə Norveçdə karbohidrogenlərin hasilatına tətbiq edilən vergilər də bu qəbildəndir.

Beləliklə, dünya ölkələrinin təcrübəsində iqtisadiyyatın mineral-xammal sektorunun vergiyə cəlb edilməsi sistemi elə qurulub ki, dövlət həm özünün təbii resurslarına görə müvafiq haqq alır, həm də onların istismarından əldə olunan gəlirlərin bölgüsü mexanizmi vasitəsi ilə sabit iqtisadi artımın təmin edilməsinə və uzunmüddətli mənfəət alınmasına nail olur.

49. Mineral resursların hasilatında tətbiq edilən başlıca ödənişlər hansılardır?

Mineral-xammal sektoruna dövlət ikili fiskal münasibət bəsləyir: o bir tərəfdən təbii resursların sahibi kimi bunlardan maksimum gəlir götürməyə (faydalanmağa) çalışır, digər tərəfdən isə, ali vergi hakimiyyəti kimi burada fəaliyyət göstərən şirkətləri vergiyə cəlb edir. Buna görə də ölkənin vergi sistemi, bir tərəfdən, dövlətin uzun müddət ərzində müvafiq gəlirlər əldə etməsinə imkan verməli, digər tərəfdən isə, layihələrin iqtisadi səmərəliliyinin təmin edilməsinə yönəlmiş stimulları saxlamaqla mineral-xammal sektorunun potensial investorlar üçün cəlbediciliyini qoruyub saxlamalıdır.

Beynəlxalq təcrübədə mineral resursların hasilatında tətbiq edilən başlıca ödənişlər bonuslar, icarə haqqı (rentals), royalti və vergilərdir.

50. Mineral resursların hasilatında icarə haqqı nəyə deyilir?

Icarə haqqı (yaxud rentals) hasilatın həcmindən və istehsalın gəlirlilik səviyyəsindən asılı olmayan ikinci növ ödənişdir. Bonuslardan fərqli olaraq bu, sistemli ödəniş sayılır. İcarə ödənişlərinin məbləği bir qayda olaraq çox da böyük olmur və adətən müqavilə ərazisinin sahəsinə uyğun müəyyən edilir.

Royalti daha geniş yayılmış ödəniş formasıdır, istehsalçının ümumi gəlirindən müəyyən faizlə ödənilir. Bu zaman təbii ehtiyatların mülkiyyətçisi olan dövlət mədənlərin işlənilməsi hüququnu şirkətə verməsinin əvəzində istehsal olunan məhsulun dəyərinin müəyyən hissəsini ondan götürür. Ayrı-ayrı ölkələrin neft sənayesində royaltinin dərəcəsi 0-dan (məsələn, Böyük Britaniyada) 50-51 faizədək (Myanma, Misir) fərqlənir. Lakin əksər ölkələrdə onun dərəcəsi hasil olunan neftin dəyərinin 12,5 – 20 faizi qədərdir.

Bir sıra ölkələrdə royalti hesablanmasının progressiv dərəcələri tətbiq olunur. Burada hesablama zamanı müəyyən amillərdən (məsələn, hasilatın həcmi, dəniz şelfinin dərinliyi və s.) asılı olaraq sürüşkən dərəcələrdən istifadə edilir. Məsələn, Çinin neft sənayesində royalti dərəcələri hasilatın dərinliyindən asılı olaraq 0-dan 12,5 faizədək dəyişir. Nigeriyada 1000 metrədən dərinədə yerləşən ofşor neft mədənləri üçün dərəcə 0-dır, dərinliyi 200-metrədək olan yataqlar üçün 16,67-dir. Sürüşkən (dəyişən) şkala üzrə royaltinin hesablanması faktiki olaraq istehsalçının əldə etdiyi təbii rentanın (bu, resursun faktiki satış qiyməti ilə hasilatçıya çəkdiyi bütün xərcləri ödəməyə və orta mənfəət normasına uyğun mənfəət götürməyə imkan verən minimal qiymət arasındakı fərqin (başqa sözlə, istehsalçının əldə etdiyi üstəlik mənfəətdir, onun götürülməsinə şirkət heç bir əlavə xərc çəkmir) bir hissəsinin dövlətin xeyrinə götürülməsidir.

51. Neft gəlirlərindən ekologiyaya vəsait ayrılırmı?

Beynəlxalq qurumların apardığı hesablamalara görə, hər barrel neft hasilatı nəticəsində su mühitinə 6 dollar, hər metr kəşfiyyat-qazma işi zamanı isə 10 dollar ziyan dəyir.

Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin verdiyi məlumata görə, ekoloji duruma neft kontraktları üzrə xarici şirkətlərin həyata keçirdiyi layihə dəyərinin 1%-i həcmində vəsait xərclənir. Konkret olaraq Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin tikintisi ilə əlaqədar ətraf mühitə dəyən ziyanın aradan qaldırılmasına isə bütövlükdə 2 milyon dollar vəsait ayrılması nəzərdə tutulub.

Mütəxəssislərin rəyinə görə, neft hasilatının ətraf mühitə vurduğu ziyanın müqabilində ekologiyaya ayrılan vəsaitin həcmi beynəlxalq normalardan dəfələrlə azdır.

52. Xarici neft şirkətləri ilə bağlanmış neft sazişlərində ekoloci təhlükəsizlik məsələləri necə həll olunur?

Neft sazişlərində ekoloji təhlükəsizlik məsələlərinə xüsusi maddə həsr olunub. Həmin maddənin tələblərinə əsasən ətraf mühitin mühafizəsi üçün özündə aşağıdakıları ehtiva edən "Ətraf mühitin mühafizəsi strategiyası" işlənib hazırlanır:

- ətraf mühitin mühafizəsinə nəzarət sisteminin yaradılması və rəhbər komitə tərəfindən ətraf mühit üzrə köməkçi komitənin təşkil olunması;

- illik iş proqramlarına və büdcələrə uyğun olaraq neft-qaz əməliyyatlarının adi mərhələlərinə uyğun gələn qaydada sağlamlığın mühafizəsi, təhlükəsizlik texnikası və ətraf mühitin mühafizəsi proqramının mərhələli yerinə yetirilməsi.

Podratçı işlənmə və hasilat dövrünə başlamazdan əvvəl Tərəflər tərkibi ARDNŞ-in, Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin (ARETSN) nümayəndələrindən ibarət heyətdə formalaşan ətraf mühitin mühafizəsi üzrə köməkçi komitə yaradırlar ki, bu komitə də ARDNŞ tərəfindən təsdiq olunur. Bu komitənin işinə, zərurət olduqda, Azərbaycan

Respublikası Elmlər Akademiyasının və müvafiq tədqiqat institutlarının nümayəndələri cəlb oluna bilərlər. İşlənmə və hasilat dövrü başlanandan sonra köməkçi komitənin öhdəliklərinə ətraf mühitin mühafizəsi üzrə bütün məsələlərə dair Tərəflərə və Rəhbər komitəyə məsləhət və tövsiyələr təqdim etmək, o cümlədən iş proqramının yerinə yetirilməsində, habelə tədqiqat, ətraf mühitin öyrənilməsi və monitorinqdə iştirak etmək daxildir. Komitə ətraf mühitin mühafizəsi proqramını hazırlayır ki, bu proqramda da ətraf mühitin ilkin vəziyyətinin öyrənilməsi, seysmik tədqiqatlar, kəşfiyyat qazması zamanı ətraf mühitin ilkin vəziyyətinin öyrənilməsi və qazmanın ətraf mühitə təsirinin qiymətləndirilməsi, işlənmə və hasilat, habelə ləğv etmə və kontrakt sahəsinin tərk olunması zamanı ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi daxildir.

Bundan əlavə, sazişlə tullantılara dair təlimatların hazırlanması və nəzarət olunması da nəzərdə tutulur. Belə ki, lay suyu Xəzər dənizinin suyu ilə qarışdırılması tələb olunduğu təqdirdə təmizlənilir, buruq məhlullarının, buruq şlamının atılması qadağan olunur, təsərrüfat və məişət tullantıları sahilə nəql olunur və onların istifadəsi üzrə xüsusi təşkilata verilir və s. Buruq məhlulları aşqarlarının və onları yuyucu maye sistemində əlavə edilən həcmələrinin, onların xassələrinin nəzarəti hər gün hər quyu üçün aparılır və bu barədə müvafiq ətraf mühitin istifadəsi və mühafizəsi təşkilatına məlumat verilir.

Podratçıya püskürtüləri atmosfərə buraxmağa icazə verilir. Belə püskürtülər məhdud olmalı, ümumilikdə qəbul olunmuş standartlara, üsullara və ARETSN-lə razılaşdırılmış meyarlara uyğun nəzarət, qiymətləndirmə və hüdudlarda qeyd olunmalıdır.

Göstərmək lazımdır ki, Podratçı neft-qaz əməliyyatlarını apararkən Azərbaycanın müvafiq normativlərini, habelə aşağıdakı beynəlxalq təhlükəsizlik texnikası və istehsalat gigiyenası normalarını nəzərə almalıdır:

Sağlamlığın mühafizəsi, təhlükəsizlik texnikası və ətraf mühitin mühafizəsi (E&P Forum);

Qazma zamanı təhlükəsizlik texnikasına dair təlimatlar (IADC);

İstismar zamanı təhlükəsizliyə dair təlimatlar (IAGC);

Ətraf mühitlə bağlı işlərdə kimyəvi maddələr üçün məhdud həcm (ASGİH).

Podratçı neft-qaz əməliyyatlarının təhlükəsizlik texnikası və ətraf mühitin mühafizəsi üzrə qüvvədə olan və gələcəkdə qəbul ediləcək Azərbaycan qanunvericiliyinə, habelə beynəlxalq neft-qaz sənayesində qəbul olunmuş ətraf mühitin mühafizəsi standartlarına uyğun olaraq məhdudiyət qoyulmadan yerin üstü, yerin təki, dəniz, hava, göllər, çaylar, flora və fauna, kənd təsərrüfatı bitkiləri, digər təbii ehtiyatlar da daxil olmaqla bütövlükdə ətraf mühitin tarazlığının hər hansı potensial pozuntularını minimuma endirmək üçün bütün əqlabatan tədbirləri görür. Tədbirlər həyatın mühafizəsi, ətraf mühitin mühafizəsi və əmlakın mühafizəsi ardıcılığı ilə sıralanır.

Ətraf mühitə ziyan vurulması zamanı məsuliyyət məsələsi sazişdə iki istiqamətdə – hər hansı üçüncü tərəfə və hökumət orqanlarına münasibətdə müəyyənləşdirilib. Belə ki, sazişdə nəzərdə tutulur ki, Podratçı sağlamlığın mühafizəsi, təhlükəsizlik texnikası və ətraf mühitin mühafizəsi proqramını ARDNŞ və ARETSN-lə razılaşdırdıqdan sonra, Podratçı onun təsiri üzündən ətraf mühitin hər hansı şəkildə çirklənməsi nəticəsində üçüncü tərəfin məruz qaldığı birbaşa itkilər və ziyan üçün məsuliyyət daşıyır və əvəzini ödəyir.

53. Neft müqavilələrini dayandırmaq və ya ləğv etmək olarmı?

Mülki qanunvericiliyə əsasən, adətən müqavilələrin özündə onların fəaliyyətini dayandırmaq və ya ləğv etmək qaydaları və şərtləri nəzərdə tutulur. Bu baxımdan, neft müqavilələrində də bu hallar təsbit olunub.

Müqavilənin qüvvəsinin dayandırılması aşağıdakı hallarda mümkündür:

Fors-macör halları baş verdikdə müqavilə üzrə işlər dayandırılır və onun nəticələri aradan qaldırıldıqdan sonra, müqavilənin hüquqi qüvvəsi bərpa olunur.

Sazişlərdə fors-macör hallarına aşağıdakılar aid edilir:

Neft-qaz əməliyyatlarının qarşısını alan, onları ləngidən və ya onlara maneçilik törədən fəvqəladə hadisələr, təbii fəlakətlər (məsələn, ildırım vurmaları, zəlzələ), müharibələr və ya digər hərbi əməliyyatlar, yanğınlar, əmək ittilafları, qiyamlar, üsyanlar, terrorçuluq aktları, vətəndaş iğtişaşları və s. bu kimi hadisələrlə əlaqədar olan hallar.

Hər hansı fors-majör halları baş verərsə, onun təsirinə məruz qalan tərəf fors-macör hallarının xarakterini təsvir etməklə digər tərəflərə dərhal yazılı bildiriş verir. Bununla yanaşı, həmin tərəf fors-majör hallarının aradan qaldırılması və ya yüngülləşdirilməsi üçün lazımi hüquqi tədbirləri görür və nə lazımdırsa edir. Fors-majör hallarının davam etdiyi müddət ərzində çəkilən maliyyə məsrəfləri neft-qaz əməliyyatları üçün çəkilən məsrəflər hesab olunmur və tərəflər heç bir maddi məsuliyyət daşımır. Sazişin ümumi müddəti fors-macör hallarının və onların nəticələrinin aradan qaldırılması üçün lazım olan müddətə uzadılır.

Sazişin qüvvəsinin ləğvi iki halda mümkündür. Birinci halda müddəti başa çatdıqdan sonra saziş ləğv olunmuş hesab edilir. İkinci halda isə sazişin vaxtından əvvəl ləğvi nəzərdə tutulur.

Sazişin vaxtından əvvəl ləğvi o vaxt mümkündür ki, saziş üzrə öhdəliklərin və ya hökumətin götürdüyü təminatların əhəmiyyətli pozuntusuna yol verilsin və məhz bu pozuntuya görə sazişin qüvvəsinə xitam vermək istəyən tərəfin yazılı bildirişini digər tərəf aldıqdan sonra 90 gün müddətində pozuntunu aradan qaldırmaq mümkün olmasın. Bu zaman əgər sazişi pozmaq istəyən görsə ki, köklü pozuntuya yol vermiş digər tərəf bu pozuntuların aradan qaldırılması üçün tədbirlər həyata keçirir və bu tədbirləri ısrarla davam etdirir, onda sazişin qüvvəsinin xitamına yol verilmir.

Sazişin qüvvəsinə hər hansı bir tərəf vaxtından əvvəl xitam verdikdə, bütün tərəflərin ixtiyarı var ki, bu sazişin xitamı nəticəsində və ya digər səbəblərə görə çəkdiyi ziyan üçün digər tərəfləri məhkəməyə versin. Məhkəmənin qərarına əsasən tərəflər müqavilənin xitamına görə və ya saziş ləğv olunmamışdan əvvəl vurduqları digər ziyan üzündən məsuliyyətə cəlb oluna bilərlər.

54. Niyə ixrac neftinin daşınmasında Bakı-Novorossiysk marşrutuna deyil, "Bakı-Tbilisi-Ceyhan" marşrutuna üstünlük verildi?

Hələ 1994-1995-ci illərdə Azərbaycanın ilk neft müqaviləsi imzalananda analitiklərin qarşısına mühüm bir məsələni həll etmək tapşırığı qoyulmuşdu. Bu, böyük Azərbaycan neftinin nəqli marşrutunu müəyyənləşdirmək idi.

Variantlar çox idi və o zaman ilk olaraq İran variantı gündəlikdən çıxarıldı. Bakı-Neka kəməri ideyası müqavilələrdə Amerika kapitalının mövcudluğuna görə ortadan götürüldü. Beləliklə, neft konsorsiumunun qarşısında yeganə istiqamət Qərb çıxış xətti idi. Lakin bu xətt üç ölkə ərazisindən – Ermənistan, Gürcüstan və Rusiyadan keçə bilərdi. Azərbaycanın qəti mövqeyi nəticəsində neftin Ermənistan vasitəsilə ötürülməsi (Fransada erməni lobbisinin dəstəyi ilə ortaya atıldığı üçün "fransız variantı" adlandırılırdı) variantı dərhal sıradan çıxarıldı. Qalan iki variantda seçim isə təbii şəkildə baş verdi.

"Əsrin müqaviləsi" sahəsində çıxarılan ilkin nefti nəql etmək üçün iki kiçik ölçülü kəmərlər tikildi. Bakı-Supsa və Bakı-Novorossiysk xətlərinin ilk üç ildə iş qabiliyyəti sonuncunun sabit və tam təhlükəsiz daşınmalara cavab vermədiyini göstərdi. Baxmayaraq ki, layihə Rusiya hökuməti tərəfindən aktiv şəkildə müdafiə olunurdu. Daşımalarda tez-tez baş verən dayanmalar Bakı-Novorossiysk kəmərinə əsas ixrac kəmərinə iddialılar sırasından təcridən çıxarırdı. Düzdür, sonradan Rusiya kəmərin təhlükəsiz fəaliyyətini təmin etdi, lakin Qərb istiqamətində ixracın iqtisadi aspektləri məsələyə nöqtə qoydu. Nəticədə Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəmərinə üstünlük verildi.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəmərinin Bakı-Novorossiysk ixrac xəttinə nisbətən üstünlüklərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- neft hasilatı ilə məşğul olmayan tranzit ölkələrdən keçid
- ekoloji cəhətdən həssas olan Qara dəniz və Bosfor boğazından yan keçilməsi

- İran və Rusiyada baş verən proseslərdən asılılığın aradan götürülməsi

- Novorossiyskdən neftin ixracı üçün təklif olunmuş tarifə (4,2 dollar) nisbətən Bakı-Ceyhanda tarifi (2,58 dollar) aşağı olması.

Bakı-Ceyhanın başlıca çatışmazlığı kəmərin tikintisinin baha (2,95 mlrd. dollar) başa gəlməsidir. Lakin Azərbaycan tərəfinin təsdiq etdiyinə görə, Bakı-Ceyhan boru xəttinə ayrılıqda bir layihə kimi baxmaq düz deyil. Bu, böyük Azərbaycan neftinin hasilatı və nəqli layihəsinin tərkib hissəsi olduğu üçün öz xərclərini tamamilə ödəyəcək.

55. Azərbaycan neftinin ixracında "Bakı-Supsa" neft kəmərinin rolu nədən ibarətdir?

"Əsrin müqaviləsi" çərçivəsində Bakı-Supsa ilkin qərb ixrac boru xəttinin işə düşməsi Azərbaycan neftinin dünya bazarlarında real dəyərini üzə çıxarmağa imkan verdi. Uzunluğu 827 km olan 24 düymü bu kəmərlə 5 mln. ton neft ixracı üçün nəzərdə tutulub. Perspektivdə kəmərin ilkin gücünün 10-12 mln. tonadək artırmaq imkanı var və artıq bu istiqamətdə müəyyən işlər görülüb.

Bakı-Supsa xətti Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin (ABƏŞ) hasil etdiyi nefti ixrac etməyə xidmət edir. İlkin qərb ixrac kəməri işə düşənə qədər "Əsrin müqaviləsi"nin ilkin mərhələlərində əldə edilən neft Bakı-Novorossiysk şimal ixrac boru xəttiylə nəql olunurdu. Lakin şimal kəmərinin bir neçə mühüm çatışmazlığı var idi.

Birincisi, Bakı-Novorossiysk xətti üzrə nəql olunan neftə görə ödənilən tranzit haqqı yüksək idi – hər ton üçün 15,7 dollar. Müqayisə üçün deyək ki, Bakı-Supsa xətti ilə nəql olunan neftin tranzit haqqı hər ton üçün 2,7 dollardır (nəzərə almaq lazımdır ki, Bakı-Novorossiysk xəttinin uzunluğu 1147 km, Bakı-Supsanın uzunluğu isə 827 km-dir).

İkincisi, Azərbaycan nefti nəql olunarkən Rusiyanın "Urals" markalı nefti ilə qarışırdı və Novorossiysk limanında məhz bu markanın satış qiymətinə reallaşdırılırdı. Qeyd edək ki, Bakı-

Supsa xətti ilə bazara çıxan təmiz "Azəri Layt" markalı neft "Urals" markalı neftdən 1,5-2 dollar baha satılır.

Üçüncüsü, şimal kəməri regional risk zonasından keçdiyindən (Rusiyanın Çeçenistan bölgəsi) onun fəaliyyətində tez-tez dayanmalar, kəmərdən neft oğurluğu halları və s. müşahidə olunurdu.

Dördüncüsü, Rusiyanın özəl neft şirkətlərinin ixracı artırması Novorossiysk limanının həddən ziyadə yüklənməsinə gətirirdi və bu, Azərbaycan neftinin stabil ixracına zəmanət vermirdi.

Bütövlükdə Bakı-Supsa xəttinin işə düşməsi ABƏŞ-ə hər barrel neftin ixracında 2 dollaradək qənaəət imkan verib, eyni zamanda bazara keyfiyyətli, real neft markası təqdim etməyə, həmçinin risk səviyyəsini azaltmağa şərait yaradıb.

2003-cü ilin may ayına qədər qərb ixrac xəttinə 23,6 mln. ton neft vurulub və Supsadan dünya bazarlarına 183 tanker yola salınıb.

56. Azərbaycandan tranzit neft nəql olunurmu?

Xəzər regionu enerjidaşıyıcılarının dünya bazarına nəqli prosesi əsas ixrac kəmərlərinin tikintisinə qədər müəyyən istiqamətlərdə müvəqqəti nəqliyə dəhlizlərini formalaşdırmışdı. Azərbaycan dəhlizi bu baxımdan xüsusilə mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi üçün ötən müddət ərzində burada əsaslı infrastruktur qurulub. Nəticədə müvəqqəti ixrac dəhlizləri indi Şərqi Xəzər regionunun əsas nəqliyə istiqamətlərindən birinə çevrilməkdədir. Bu dəhlizlər İNOGEYT, TRASEKA və Şərqi Qərb proqramları vasitəsilə dəstəklənir.

Bütün bu üstünlüklərə görə, Qazaxıstan və Türkmənistan neftinin Azərbaycandan nəqli ildən-ilə artır. 1996-cı ildən bəri Bakı limanlarından tranzit 5 dəfədən çox artıb.

İllər	mln. ton, cəmi	Qazaxıstan	Türkmənistan
1996	0,086	-*	-
1997	1,200	0,79	0,11
1998	2,200	1,80	0,42
1999	3,000	2,50	0,50
2000	3,200	2,40	0,75

2001	4,500	3,00	1,50
2002	6,500	4,00	1,50-2,0

Tranzit neft Bakı dəniz limanının strukturuna daxil olan Dübəndi terminalında qəbul olunur. Bakıdan 47 km şimalda yerləşən bu məntəqə hələ 1960-cı ildə qurulub. İllik layihə gücü 20 mln. ton olan Dübəndi terminalı 4 yanalma xəttinə malikdir. Hazırda həmin xətlərdən ikisi istismardadır, biri neft məhsullarını, digəri xam neftin qəbulunu həyata keçirir. Onların birgə istehsal gücü ildə 7 mln. tondur. 1986-cı ildə buradan 17 mln. ton neft və neft məhsulları keçirilib. Terminalın ilk operatoru «Caspian Trans Co» şirkəti, sonra «Azpetrol Holding» olub. 2002-ci ildən operator qismində «Middle East Petrol» şirkəti çıxış edir. Dübəndi terminalından Batumi terminalına qədər neftin nəqliyə xərcləri hazırda bir ton üçün 28-29 dollar təşkil edir.

Bundan başqa bir neçə il bundan öncə «Azpetrol» şirkəti də 10 mln. ton layihə gücü olan neft terminalını işə salıb. Terminal iki tankeri qəbul edə biləcək pirsə, 50 min tonluq rezervuarlara, müasir kimya laboratoriyasına və dəmir yolu xəttinə malikdir.

57. Azərbaycanda hasil olunan neftin hansı hissəsi ixrac olunur və neft məhsullarına daxili tələbat necə ödənilir?

Ötən əsrin son onilliyində Azərbaycanda hasil edilən neftin daxili neftayırma zavodlarında ilkin emalı prosesində enmə müşahidə olunub. Son bir neçə ildə bir qayda olaraq Azərbaycan hökuməti ARDNŞ-in hasil etdiyi neftin 2,5 mln. tonunu ixrac, qalanını isə neftayırma zavodlarına göndərir. Xam neft əsasən Bakı-Novorossiysk kəməri vasitəsilə ixrac olunur. Neftayırma zavodlarında emal edilən neft məhsullarının da mühüm bir hissəsi ixrac göndərilir.

Son iki ildə isə Rusiyanın "İtera" şirkətindən respublikanın daxili ehtiyacları üçün qaz alınması hesabına daxili mazut istehlakı azalıb, nəticədə ixrac daha çox bu məhsuldan göndərilib. Azərbaycan neft məhsullarını əsasən iki idarə

vasitəsilə – ARDNŞ-in xarici iqtisadi əlaqələr idarəsi və "Azneftyağ" İB vasitəsilə ixrac edir.

Azərbaycan neft məhsullarının ixracının əsas hissəsini dizel yanacağı və mazut təşkil edir. 2002-ci ildə ARDNŞ xaricə 2,4 mln. ton neft məhsulları göndərmiş. Sözügedən iki məhsul (dizel yanacağı və mazut) əsasən Gürcüstanın Batumi və Poti terminallarından yüklənir, benzin və bitum Gürcüstanın özünə satılır. Mazutun satışı Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin "Intersun" treyder şirkətinin vasitəçiliyi ilə realizə olunur.

2003-cü ilin birinci yarısının nəticələrinə diqqət yetirsək görərik ki, neftayırma zavodları bu dövr ərzində bazara 2,7 mln. ton neft məhsulları çıxarıb. Bunun 68 faizi daxili bazara, 32 faizi ixraca yönəldilib. Daxili tələbatla 1,816 mln. ton neft məhsulu göndərilib.

Daxili bazara neft məhsulları əsasən ARDNŞ-in marketing və iqtisadi əməliyyatlar idarəsinin vasitəsilə çıxarılıb. Belə ki, daxili bazarda istehlak olunan bitumun 63,2 faizi, dizel yanacağının 48,5 faizi, avtomobil benzininin 33,8 faizi, kerosin və aviasiya benzininin 32,1 faizi, mühərrik yağlarının 70,1 faizi onun payına düşüb. Ölkə daxilində satılan benzinin 51,8 faizi, dizel yanacağının 35,5 faizi "Azpetrol Holding" şirkətinin payına düşür.

2003-cü ildə Bakının neftayırma zavodlarında 6,176 min ton neft emal olunacaq. 2002-ci ildə bu rəqəm 6,339 mln. ton təşkil edib. Həmçinin 2002-ci ildə Azərbaycanın neft və neft məhsulları ixracı aşağıdakı kimi olub: ümumi xam neft ixracı 8 mln. 793 min 598 ton təşkil edib (bura ABƏŞ xətti ilə ixrac nefti də daxildir). Bu maddi ifadədə 1 mlrd. 476 mln. 266,9 min dollara bərabərdir. Qalan məhsulların idxal və ixracı aşağıdakı cədvəldə göstərilib:

	İdxal		İxrac	
	ton	min \$	ton	min \$
Antrasit tipli daş kömür	5658,0	422,1	-	-
Kömür koksu	1483,0	154,8	-	-
Haftalin	46,7	23,3	-	-
Xam neft	-	-	8793598,0	1476266,9

Xüsusi benzin (white spirit)	216,1	62,6	54,5	9,8
Reaktiv kerosin yanacağı	-	-	401528,4	78069,4
Mühərrik yağları, turbin yağları	6899,3	3650,5	325,8	154,7
Dizel yanacağı	425,0	62,8	1056432,1	182540,4
Hidravlik məqsədlər üçün mayelər	102,0	161,1	1,1	1,0
Digər yağ və sürtgüclər	671,0	651,1	3184,2	672,8
Sıxılmış propan qazı	5938,0	717,1	-	-
Sıxılmış butan qazı	13835,7	1669,2	5856,8	687,6
Təbii qaz (min kub metr)	3935313,9	211583,4	-	-
Neft koksu	-	-	70839,2	3880,0
Neft bitumu	0,3	0,1	12892,1	1482,6
Neft emalının digər qalıqları	-	-	4221,4	148,7

Qeyd: Mazut üzrə göstəricilər nəzərə alınmayıb.

58. Nə üçün Azərbaycan neftinin çoxu xarici ölkələrə daşınır?

Azərbaycanda ixracat gəlirlərinin böyük əksəriyyəti neft və neft məhsulları hesabına formalaşır. Nəzərə alsaq ki, hazırkı dövrdə ölkənin investisiya və sosial ehtiyaclarının ödənilməsində valyuta vəsaitlərinin rolu kifayət qədər yüksəkdi və belə ehtiyacların müqabilində digər mənbələr xeyli məhduddur, onda ölkədə hasil olunan neftin çox hissəsinin xaricə daşınmasının səbəbini başa düşmək olar. Digər tərəfdən Azərbaycanda hasil olunan neft ölkənin daxili tələbatını tam ödədiyi üçün onun artıq qalan hissəsi hökmən dünya bazarlarına çıxarılmalıdır.

Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, Azərbaycan neftini dünya bazarına çıxarmaqla yalnız kommersiya marağı güdmür, həm də dünyaya inteqrasiya imkanlarını artırır və neft ixrac edən ölkələr arasında özünə mövqə formalaşdırmaqla global neft siyasətinə təsir etməyə səy göstərir.

59. Neft Azərbaycanın xarici siyasətində hansısa rol oynayırımı?

Mövcud gerçəklikdən çıxış edəndə ilk növbədə "neft siyasi məsələdir" deyimi yada düşür. Həqiqətən də bu gün ölkəmiz dünyanın aparıcı ölkələrinin diqqət mərkəzindədir və burada neftin başlıca rolu danılmazdır. Bu gün Bakı şəhərinin biznes mərkəzi kimi əsrin əvvəllərinə məxsus imicinin özünə qaytarılmasına görə də Azərbaycan neftinə və onun istismarı üzərində imzalanmış neft kontraktlarına minnətdar olmalıyıq. Azərbaycanın bu təbii üstünlüyü onun regiondakı mövqelərinin möhkəmlənməsində də əvəzəlməz rola malikdir. Bu siyasətin davamı olaraq Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin gətirdiyi siyasi dividendlər də neft kontraktları ilə bağlıdır. Bütün bunlar neft kontraktlarının siyasi əhəmiyyətini fərqləndirmək üçün yetərli arqumentlər formalaşdırmağa kifayət edəcək səviyyədədir.

Lakin, burda bir məsələni də diqqətdən qaçıрмаq olmaz. Belə ki, Azərbaycanla neft sahəsində əməkdaşlıq edən dövlətlərin özləri də inkar etmirlər ki, onlar enerji problemlərinin bir hissəsini ölkəmizin zəngin neft ehtiyatları hesabına həll etməkdə maraqlıdırlar. Bundan siyasi cəhətdən faydalanmaq istəyən Azərbaycan isə öz növbəsində başlıca siyasi məsələ olan "Qarabağ probleminin" həllinə nail olmaq istəyir. Bunun üçün kifayət qədər "əliaçıqlıq" nümayiş etdirən Azərbaycan hökuməti heç bir dövlətin "küşməsinə" yol vermək istəmir. Lakin təəssüflər olsun ki, bu "neft strategiyası" ilə hazırkı iqtidar "Qarabağ probleminin" həlli istiqamətində heç bir irəliləyişə nail ola bilməyib.

60. Qarşılıqlı borcların tərkibində neft sektorunun payı nə qədərdir?

2001-ci ildə sistem daxili borclar nəzərə alınmadan ölkədə yaranmış 12871,4 mlrd. manatlıq debitor borclarının 8780,8 mlrd. manatı, yaxud 68,2 faizi Yanacaq və Energetika Nazirliyinin, o cümlədən 3966,8 mlrd. manatı (31 faizinə qədər) ARDNŞ-in payına düşürdü. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2002-ci ilin sonuna 13,05 trln. manatlıq qarşılıqlı borcların 9,53 trln. manatlığı (73,0 faizi) Yanacaq və Energetika Nazirliyinin, o cümlədən 3,16 trln.-u (24,2 faizi) ARDNŞ-in payına düşür. Əslində bu rəqəm daha çoxdur. Çünki burada sistem daxili borclar (yəni ARDNŞ-in tərkibinə daxil olan müəssisələrin bir-birinə borcları) nəzərə alınmayıb.

BVF-nin 2001-ci il üzrə hesablamlarına görə, yanacaq-energetika sektorunda gizli subsidiyaladçımanın həcmi yüz milyonlarla dollardır. Bu, bir tərəfdən qarşılıqlı borclarla, digər tərəfdən isə enerjidaşıyıcıların daxili satış qiymətlərinin ixrac qiymətlərindən fərqlənməsi ilə əlaqədardır. Bütün bunlar yanacaq-energetika sektorunda geniş sui-istifadə hallarına şərait yaradır. Buna görə də BVF uzun müddət idi ki, enerjidaşıyıcıların daxili qiymətlərinin ixrac qiymətlərinə uyğunlaşdırılmasını tələb edirdi. Hökumət nəhayət, həmin tələbi qəbul edib və 2003-cü ilin əvvəllərindən neft məhsullarının və qazın daxili topdansatış qiymətləri ixrac qiymətlərinə uyğunlaşdırılıb («Azərkimya» DŞ-nə verilən nafta və «Azərenerci» SC-nə verilən soba mazutu istisna olmaqla – bunların qiymətinin 2004-cü ildə qaldırılacağı gözlənilir). Bundan başqa, müxtəlif təşkilatların ARDNŞ-ə olan borclarının qaytarılması istiqamətində də tədbirlər həyata keçirilir.

2002-ci ilin dövlət büdcəsinin tətbiqi ilə bağlı prezident fərmanında iri tədiyəçilər arasında qarşılıqlı borcların əvəzləşdirilməsinin aparılması nəzərdə tutulurdu. Nazirlər Kabineti 2002-ci ilin sonunda belə bir əvəzləşdirmə aparılması haqqında sərəncam verib. Sərəncama əsasən «Azərenerci» SC, «Azəriqaz» SC və ARDNŞ ilə dövlət büdcəsi arasında 1 trln. 109 mlrd. 393 mln. manat məbləğində qarşılıqlı əvəzləşdirmə aparılıb.

Əvəzləşdirmə 2002-ci ilin ilk 9 ayında aparılmış əməliyyatları əhatə edib. Həmin dövrdə «Azərenerci» SC aldığı qaz, mazut və enerjiyə görə ARDNŞ-ə 1012,2 mlrd. manat, «Azəriqaz» SC isə qaza görə 97,193 mlrd. manat borclu qalıb. Sərəncama əsasən hər iki borc ödəniş kimi əks etdirilir. Əvəzində ARDNŞ-in ötən illərdən dövlət büdcəsi qarşısında qalmış vergi borclarının hesabı da bağlanır. Bu məbləğlər dövlət büdcəsi hesabına enerji sektoruna edilən dolayı subsidiyalar kimi rəsmiləşdirilir. Beləliklə, qarşılıqlı əvəzləşdirmə yolu ilə silinən vəsaitin məbləği üst-üstə 222 mln. dollara yaxın olub.

Bundan başqa, 2003-cü ilin dövlət büdcəsində də ayrı-ayrı dövlət qurumlarının ARDNŞ-ə olan borclarının ödənilməsi üçün vəsait nəzərdə tutulub. 2003-cü ilin dövlət büdcəsinin xərclər hissəsinin «Sənaye və tikinti xərcləri» maddəsində «Azərikimya» DŞ-nin ARDNŞ-dən aldığı yanacağa görə yaranmış zərəri ödəmək üçün 62.0 mlrd. manat, Müdafiə Nazirliyinin ARDNŞ-dən əvvəllər aldığı yanacaq və sürtkü materiallarına görə yaranmış borcun ödənilməsi üçün «Müdafiə xərcləri» maddəsində 50.0 mlrd. manat vəsait nəzərdə tutulur. Beləliklə, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının, ilk növbədə BVF-nin təzyiqləri altında nəhayət ki, 2002-ci ilin sonlarından başlayaraq ölkədə qarşılıqlı borclar probleminin həlli istiqamətində əməli addımlar atılıb. Bunlar irimiqyaslı mənimləmələr üçün şərait yaradan qarşılıqlı borclar probleminin həlli baxımından təqdirəlayiq işlərdir. Lakin, bununla belə, hökumətin bu istiqamətdə fəaliyyətinin ağırlıq mərkəzi nədənsə əsasən ARDNŞ-in debitor borclarının azaldılmasına yönəldilib. Bunun nəticəsidir ki, 2001-ci ilin yekunu ilə müqayisədə 2002-ci ilin yekununda ARDNŞ-in borcları müəyyən qədər azaldığı halda, «Azərenerci» və «Azəriqaz» SC-lərinin borcları daha da artıb. Bu bir daha sübut edir ki, əslində birtərəfli istiqamətdə aparılan tədbirlərlə heç də ölkədəki qarşılıqlı borclar probleminin həllinə nail olmaq mümkün deyil.

Əslində qarşılıqlı borcların yaranması bir sıra obyektiv və subyektiv amillərlə bağlıdır. ARDNŞ-ə daha çox borcu olan «Azəriqaz» və «Azərenerci» səhmdar cəmiyyətləri əslində son istehlakçılardan – əhali və müəssisələrdən – enerji və qazın haqqını vaxtında toplaya bilmirlər. Əhəlinin alıcılıq

qabiliyyətinin son dərəcə aşağı olması səbəbindən onların bu təşkilatlara çoxlu borcu yığılıb qalıb. Həm də toplanan vəsaitlərə düzgün nəzarət mexanizmi olmadığından onun əksər hissəsi rəsmiləşdirilməyib, müxtəlif yollarla vəsaitlərin xeyli hissəsi mənimlənilib. Uzun illər toplanan borcların yenidən qiymətləndirilməsi onların həcmi daha da artırıb. Qarşılıqlı borcların sürətlə artması orada gizli subsidiyalaşdırma, vəsaitin uzun müddət ərzində dövrüydən çıxarılması, vəsaitin təyinatından yayındırılması və mənimlənilməsi kimi halların genişlənməsinə münbit şərait yaradıb. Belə bir vəziyyətdə yalnız ARDNŞ-in borclarının ödənilməsi yolu ilə bu problemin həlli mümkün deyil. Ölkədə qarşılıqlı borclar problemini həll etmək üçün son istehlakçıların (əhəlinin və müəssisələrin) tədiyə qabiliyyəti artırılmalı, ölkədə maliyyə intizamı gücləndirilməli, dövlət müəssisələrinin rəhbərlərinin məsuliyyəti artırılmalı, iri dövlət müəssisələrinin fəaliyyətinə hökumət və ictimaiyyətin nəzarəti gücləndirilməli, onların fəaliyyətinin şəffaflığı təmin edilməlidir. Bununla yanaşı qarşılıqlı borclar probleminin səbəbləri ətraflı tədqiq olunmalı, bu barədə ictimaiyyətə geniş məlumat verilməli, obyektiv səbəbləri aradan qaldırmaq üçün tədbirlər həyata keçirilməli, mənimləmə hallarına yol verənlər isə məsuliyyətə cəlb edilməlidir.

61. Yanacaq və Energetika Nazirliyi nə məqsədlə yaradılıb?

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2001-ci il 18 aprel tarixli, 434 sayılı fərmanına əsasən dövlət idarəetmə strukturunu təkmilləşdirmək, yanacaq və energetika sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Yanacaq və Energetika Nazirliyi yaradılıb.

Nazirliyin yaradılmasında əsas məqsədlərdən biri yanacaq-energetika kompleksinə daxil olan qurumlar üzərində vahid dövlət idarəçiliyinin təmin edilməsidir.

Yanacaq və Energetika Nazirliyinin Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2001-ci il 6 sentyabr tarixli, 575 sayılı fərmanı ilə

təsdiq olunmuş Əsasnaməsinə görə, nazirlik Azərbaycan Respublikasının yanacaq-energetika kompleksində (neft və qaz hasilatı, nəqli və emalı, elektrik və istilik enerjisi istehsalı, qaz təchizatı) dövlət siyasətini formalaşdıran və həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır.

Nazirlik iqtisadiyyatın və əhalinin yanacaq və enerjiyə olan tələbatının ödənilməsinə yönəldilən tədbirləri həyata keçirən enerji ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunmasına nəzarət edir. Bu sahədə dövlətin maraqlarının qorunmasını təmin edir. Yanacaq-energetika kompleksində beynəlxalq əməkdaşlığı inkişafını və bu sahəyə xarici sərmayələrin cəlb edilməsini təmin edən tədbirləri həyata keçirir.

Bunlardan əlavə, nazirliyin aşağıdakı hüquq və funksiyalar var:

Respublikanın yanacaq-enerji balansını tərtib edir və aidiyyət orqanlarla birlikdə onun yerinə yetirilməsi üçün tədbirlər görür;

Yanacaq-energetika kompleksinə daxil olan və nizamnamə kapitalında dövlətin payı olan müəssisələrdə dövlətin maraqlarını təmsil edir və öz səlahiyyətləri daxilində onların fəaliyyətinə nəzarət edir;

Azərbaycan Respublikasının enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi tədbirlərinin hazırlanmasında və bu sahədə işlərin təşkilində iştirak edir;

Öz səlahiyyətləri çərçivəsində yanacaq-energetika kompleksinə daxil olan müəssisələrin müəssisələrarası fəaliyyətini əlaqələndirir;

Yanacaq-energetika kompleksində elmi-texniki siyasətin prioritet əsaslarını müəyyən edir;

Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, karbohidrogen yataqlarının işlənməsi üzrə texniki və texnologiya layihə sənədlərini razılaşdırır və layihələrin lisenziyalara uyğun olaraq həyata keçirilməsinə nəzarət edir;

Dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına maliyyələşən müəssisələr üzrə enerji daşıyıcılarının istehlak limitlərinin müəyyən olunmasında iştirak edir;

Azərbaycan Respublikası prezidentinin tapşırıqlarına uyğun olaraq karbohidrogen ehtiyatlarının hasilatın pay bölgüsü və ya digər şərtlərə uyğun olaraq işlənməsi barədə sazişlərin layihələrini

hazırlayır, bu sazişlər üzrə danışıqlar aparır, onları müəyyən olunmuş qaydada imzalayır, bağlanmış sazişlərin həyata keçirilməsinə nəzarət edir;

Azərbaycan Respublikası prezidentinin tapşırıqlarına uyğun olaraq indiyədək imzalanmış və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada ratifikasiya olunmuş hasilatın pay bölgüsünə dair kontraktlarda dövlətin səlahiyyətlərinə aid olan məsələlər üzrə funksiyaları həyata keçirir, o cümlədən həmin kontraktlara əsasən yaradılan rəhbər orqanların (komitələrin və bu kimi digər qurumların) tərkibində Azərbaycan tərəfini təmsil edən şəxsləri təyin edir və ya dəyişir, müvafiq nəzarət funksiyalarını həyata keçirir.

62. Dünya təcrübəsində neft hasilatında xarici şirkətlərlə müqavilə münasibətlərinin hansı növləri var?

Zəngin neft ehtiyatlarına malik ölkələrin əksəriyyəti öz ehtiyatlarını müstəqil şəkildə hasil edə bilmir, bu işə xarici neft şirkətlərini cəlb edirlər. Bu ya həmin ölkələrin tarixən müstəmləkə əsarətində olmaları, ya da onların konkret dövrlərdə bu resursların istismarı və mənimsənilməsi üçün zəruri həcmə malik maliyyə vəsaitlərinə və texniki imkanlara, habelə güclü yerli şirkətə malik olmamaları ilə əlaqədardır. İstənilən halda, konkret səbəblərdən asılı olmayaraq, neft (və digər mineral resursların) hasilatına xarici investisiyaların və şirkətlərin cəlb edilməsi təcrübəsi geniş yayılıb. Xammal hasilatı sferasına xarici şirkətlər adətən iki formada cəlb olunur:

- yerli şirkətlərlə birgə müəssisə yaradılması yolu ilə;
- uzun müddətli müqavilə münasibətləri əsasında.

Yerli şirkətlərlə birgə müəssisələrin yaradılması bir sıra səbəblərdən (ölkədə gələcək siyasi gərginlik ehtimalı, mənfəət və gəlirlərin repatriasiyası problemləri, yerli qanunvericiliyin tez-tez dəyişməsi və s. üzündən risklik səviyyəsinin yüksək olması baxımından) xarici investorlar üçün cəlbedici hesab olunmur. Buna görə də iri beynəlxalq şirkətlər, nəhəng transmilli şirkətlər adətən birgə müəssisələr yaradılmasına maraq göstərmirlər.

Təcrübədə nisbətən kiçik xarici şirkətlərin çox da böyük olmayan investisiyalarla birgə müəssisələr yaratmaları müşahidə olunur. Azərbaycanda da 1992-1994-cü illərdə üç birgə müəssisə yaradılıb.

Transmilli şirkətlər və iri investorlar isə risklik səviyyəsinin daha az olduğu uzunmüddətli müqavilə münasibətlərinə üstünlük verirlər. Çünki müqavilə münasibətlərində fəaliyyət şərtləri ölkənin milli qanunvericiliyinin şərtlərindən (milli vergi, gömrük, ekoloji və s. rəqimindən) xeyli dərəcədə fərqlənir. Burada xarici investorlara daha əlverişli şərtlər təmin olunur. Həmin şərtlər müqavilə müddəti ərzində sabit qalır, yaxud hökumət onların pisləşdirilməyəcəyi barədə üzərinə öhdəlik götürür. Karbohidrogen ehtiyatlarının (faydalı qazıntı yataqlarının) işlənilməsi sferasında beynəlxalq təcrübədə daha geniş yayılmış müqavilə münasibətləri formaları aşağıdakılardır:

- konsessiya (yaxud lisenziya) müqavilələri
- hasilatın pay bölgüsü sazişləri (HPB)
- xidmət müqavilələri
- iştirak (yaxud «assosiasiya» adlandırılan) müqavilələri.

63. Konsessiya müqaviləsi nədir?

Konsessiya sözün geniş mənasında, bizneslə dövlət arasında dövlət mülkiyyəti obyektlərindən (əksər hallarda məhz mineral ehtiyatlardan) şirkətin istifadə şərtlərini müəyyən edən uzunmüddətli müqavilədir. Müqavilədə nəzərdə tutulan şərtlər çərçivəsində dövlət yerin təkinin mülkiyyətçisi kimi müəyyən sahələrin, yaxud konkret yataqların işlənilməsi hüquqlarını bilavasitə şirkətə həvalə edir. Əvəzində konsessioner-şirkət dövlətə konsessiya haqqı ödəyir.

Ümumiyyətlə, konsessiya müqavilələrinin meydana gəlmə tarixi 19-cu əsrə gedib çıxır, lakin 20-ci əsrin əvvəllərindən belə müqavilələrdən daha tez-tez istifadə olunur. Bu dövrdə Britaniya və Amerikanın neft şirkətlərinin İranda, Səudiyyə Ərəbistanında və digər Şərq ölkələrində əldə etdikləri konsessiyalar müqavilənin əhatə etdiyi ərazilərin genişliyi və müddətinin uzunluğu,

ehtiyatların sahibi olan dövlətə ödənilən maliyyə vəsaitlərinin şirkətlərin gəlirləri ilə müqayisədə çox cüzi olması, habelə şirkətlərin fəaliyyət və nəzarət hüquqlarının birtərəfli üstünlüyü ilə diqqəti cəlb edirdi. Həmin dövrlərdəki müqavilələr «ənənəvi» konsessiyalar adlandırılır. Lakin son 50 ildə konsessiya müqavilələrinin mexanizmində əsaslı dəyişikliklər baş verib. İkinci Dünya müharibəsindən sonra əksər ölkələrin konsessiya qanunvericiliyində dəyişikliklər edilərək konsessioner-şirkətlərin bir sıra üstün hüquqları ixtisar olunub, maraqlar balansı bərpa edilib - şirkətlərə verilən ərazilərin (mədənlərin) sahəsi və müqavilə müddətləri ixtisar olunub, konsessioner-şirkətin fəaliyyəti üzərində mülkiyyətçi dövlətin nəzarət hüquqları artırılıb, konsessiya haqqının hesablanması qaydaları dəyişdirilib. Bunlar «modernləşdirilmiş» konsessiyalar adlandırılır. Əgər əvvəllər konsessioner-şirkət yalnız royalti (onun məbləği şirkətin əməliyyatlarının gəlirliliyindən asılı olmayaraq əksər hallarda konkret müəyyənləşdirilirdi) ödəyirdisə, müasir konsessiyalarda şirkətlər royalti (indi onun məbləği hasil olunan məhsulun satışından əldə olunan gəlirə görə faizlə müəyyən edilir) ilə yanaşı həm də adi vergiləri ödəyirlər. Bundan başqa müqavilələrdə şirkətlərin icarə haqqları və birdəfəlik mükafat ödənişləri – bonuslar nəzərdə tutula bilər.

Hazırda Böyük Britaniyada, Norveçdə, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı üzvü olan ölkələrin bir çoxunda, habelə ABŞ-da neft-qaz layihələrinin əksəriyyəti faktiki olaraq konsessiya sisteminə (təbii ki, xüsusi terminoloji, tarixi və təcrübə fərqləri nəzərə alınmaq şərti ilə) əsaslanır.

64. «Hasilatın pay bölgüsü» sazişi nə deməkdir?

Hasilatın Pay Bölgüsü (HPB) hazırda bazar iqtisadiyyatının yenidən formalaşdırıldığı ölkələrdə daha geniş yayılmış müqavilə münasibətləri formasıdır. O, ilk dəfə ötən əsrin 60-cı illərində (1966-cı ildə) İndoneziyada tətbiq edilib, sonradan Misirdə, Suriyada və başqa ölkələrdə geniş yayılıb. HPB müqaviləsinin şərtləri adətən ölkənin milli qanunvericiliyində (əksər hallarda

Hasilatın Pay Bölgüsü haqqında qanunda) müəyyən edilir. Mahiyyəti baxımından HPB ilə konsessiya arasında başlıca fərq bundan ibarətdir ki, HPB müqavilələrində dövlətə, müəyyən vergi və qeyri-vergi ödənişləri ilə yanaşı, hasil olunan neftin (daha doğrusu, «mənfəət neftinin») bir hissəsi də məhsul formasında çatır. Belə müqavilələrdə, bir qayda olaraq, investor kimi çıxış edən xarici neft şirkətlərini hər hansı siyasi, hüquqi və maliyyə sabitsizliyindən qoruyan müddəalar olur. 1994-cü ildə 44 ölkə HPB sazişlərindən istifadə edib. Ancaq ABŞ, Böyük Britaniya və Avstraliya kimi ciddi siyasi sabitliyə malik ölkələrdə belə sazişlər ümumiyyətlə tətbiq olunmur.

65. İştirak (yaxud «assosiasiya») müqaviləsi hansı hallarda bağlanır?

Karbohidrogen ehtiyatlarının (faydalı qazıntı yataqlarının) işlənməsi sferasında beynəlxalq təcrübədə geniş yayılmış müqavilə münasibətləri formalarından biri də iştirak (yaxud «assosiasiya») müqaviləsidir. İştirak (yaxud «assosiasiya») müqaviləsi milli neft şirkəti ilə xarici neft şirkəti arasında konkret yataqların işlənməsi üçün hüquqi şəxsin yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu, əslində birgə (müştərək) müəssisənin başqa variantı sayılır. Belə sazişdə yatağın kəşfiyyatı və mənimsənilməsi mərhələlərində hətta milli neft şirkətinin payı da daxil olmaqla bütün xərclərin xarici tərəfdaşın ödəməsinə nəzərdə tuta bilər.

66. Xidmət müqavilələri dedikdə nə nəzərdə tutulur?

Karbohidrogen ehtiyatlarının istismarı üzrə beynəlxalq təcrübədə yayılmış müqavilə formalarından biri də xidmət müqavilələridir. Sadə xidmət müqavilələrində xarici neft şirkətləri yatağın işlənməsi xidmətlərinə görə müəyyən (fiksə edilmiş) haqq alır, habelə kəşfiyyat və hasilatla bağlı şirkətin xərcləri (əgər olubsa) ödənilir - neft-qaz yataqlarının kəşfiyyatı, mənimsənilməsi və istismarı mərhələlərində xarici şirkətlər

«mənfəət nefti»nə iddia etmirlər. Belə sazişlərin bir növü olan «risk» əsaslı müqavilələrdə dövlət, yaxud milli neft şirkəti xidmət göstərən xarici şirkətə hasil olunan neftin müəyyən razılaşdırılmış (çevik şkala üzrə hesablanan) hissəsini verə bilər. Xidmət müqavilələri beynəlxalq korporasiyalara böyük gəlir imkanları yaratmadığından onlar üçün cəlbedici deyil.

67. Mədən vergisi nədir?

Mədən vergisi ölkə qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş vergi növlərindən biridir və Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki və Xəzər dənizinin (gölünün) şelfindəki faydalı qazıntıların çıxarılmasına görə tutulur. Bu vergini yerin təkindən faydalı qazıntıları çıxaran fiziki şəxslər və müəssisələr ödəyirlər.

Mədən vergisinin vergitutma bazası faydalı qazıntıların topdansatış qiymətidir. Vergitutma məqsədləri üçün topdansatış qiyməti dedikdə, vergi ödəyicisinin faydalı qazıntılar üçün müəyyən etdiyi (əlavə dəyər vergisiz) sonuncu faktiki buraxılış qiyməti (bazar qiymətlərindən aşağı olmayan), bu qiymət səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən tənzimləndikdə isə tənzimlənən qiymətlər (əlavə dəyər vergisiz) nəzərdə tutulur.

Mədən vergisi hər ay ödənilir. Mədən vergisi üzrə vergitutulan əməliyyatın aparıldığı vaxt faydalı qazıntıların yerin təkindən çıxarıldığı vaxt sayılır. Hesabat ayı üçün mədən vergisinin məbləği faydalı qazıntıların çıxarıldığı aydan sonrakı ayın 20-dək ödənilir. Mədən vergisinin ödəyiciləri hər ay hesabat ayından sonrakı ayın 20-dən gec olmayaraq vergi orqanına, yerli büdcələrə daxil olan mədən vergisi üzrə isə bələdiyyələrə mədən vergisinin bəyannaməsini təqdim etməlidirlər.

Xam neftin və qazın hasilatı zamanı mədən vergisi hesablanarkən, hasil edilmiş neftin və qazın miqdarından texnologici proseslə əlaqədar quyuya geri vurulan neftin və qazın miqdarı müəyyən edilən normativlər əsasında çıxılır. Müəyyən edilən qaydada hesablanmış mədən vergisi gəlirdən məhdudlaşdırılmayan çıxılmalara aid edilir.

Mədən vergisi dövlət büdcəsinə ödənilir. Lakin yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən vergisi istisnadır. Bu vergi yerli büdcəyə ödənilir.

Mədən vergisi üzrə vergi ödənişi qanunla müəyyən edilmiş müddətdə ödənilmədikdə, hər bir ötmüş gün üçün vergi ödəyicilərindən və ya vergi agentindən ödənilməmiş vergi məbləğinin 0,05 faizi miqdarında (bir ildən çox olmayan müddətə) maliyyə sanksiyası tətbiq edilir. Vergi hesabatını əsas olmadan müəyyən edilən müddətdə təqdim etməyən vergi ödəyicisinə hesabatın verilmədiyi hər bir tam ay üçün verginin ödənilməmiş məbləğinin 1 faizi miqdarında, lakin verginin ödənilməmiş məbləğinin 12 faizindən çox olmamaq şərti ilə, maliyyə sanksiyası tətbiq edilir. Verginin hesabatda göstərilən məbləği hesabatda göstərməli olan məbləğinə nisbətən azaldılıbsa, vergi ödəyicisinə azaldılmış vergi məbləğinin 20 faizi miqdarında, bu hal il ərzində təkrar baş verdikdə isə 40 faizi miqdarında maliyyə sanksiyası tətbiq edilir.

68. Neft bonusu nə deməkdir?

Beynəlxalq təcrübədə mineral resursların hasilatında tətbiq edilən ödənişlər sırasında (royalti, vergilər, icarə haqqı (rentals) və s.) bonuslar xüsusi yer tutur.

Bonuslar mükafat xarakterli birdəfəlik ödənişlər olmaqla, dövlətin gəlirlərinin cüzi bir hissəsini təşkil edir. Buna görə də ona müqavilədə dövlət gəlirlərinin artırılmasına yönəldilmiş əlavə müddəə kimi baxılır. Bonuslar bir və ya bir neçə mərhələdə ödənilə bilər. Adətən belə mükafatlar müqavilələr imzalananda (və ya parlamentdə ratifikasiya ediləndə), kəşfiyyat mərhələsi başa çatanda, ilkin hasilat baş tutanda ödənilir. Bu baxımdan bonuslar xronoloji olaraq birinci ödənişlər hesab olunur. Bəzi ölkələrdə bonusların ödənilməsi qaydaları qanunvericilikdə müəyyən edilərsə də əksər hallarda bu, danışıqların mövzusu olur və müqavilədə əksini tapır.

Azərbaycanda bağlanan neft müqavilələri üzrə müxtəlif dərəcəli bonusların ödənilməsi xarakterikdir. Xüsusilə, böyük

bonuslar «Azəri», «Çıraq», «Günəşli» yatağının işlənməsi layihəsinə (350 mln. dollara yaxın) və «Zəfər»-«Məşəl» strukturlarının işlənməsi layihəsinə (90 mln. dollar) görə alınıb. Bu vəsaitlər Milli Bankın ehtiyatlarına yönəldilib və ondan müxtəlif dövrlərdə dövlət büdcəsinin kəsirinin örtülməsi, təyyarə parkının yeniləşdirilməsi, Bakı-Ceyhan kəmərinin tikinti xərclərinin ödənilməsi məqsədilə istifadə olunub.

69. Azərbaycanın məşhur neftçiləri kimlərdir?

Azərbaycan təkcə yüksək keyfiyyətli nefti ilə deyil, həm də tanınmış neftçiləri ilə məşhurdur. Onların bir çoxu ötən əsrin 50-ci illərində «Günəşli» yatağının kəşfi və işlənməsi sahəsində göstərdikləri xidmətlərə görə tanınıblar.

Qurban Abbasov – Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, ötən əsrin 50-ci illərində «Xəzərdənizneftqazsənaye» İstehsalat Birliyinin başçısı olub. Onun şərəfinə yazılmış "Neftçi Qurban" mahnısı sovet dövründə dillər əzbəri olub. ARDNŞ-in geoloqları Xoşbəxt Yusifzadə və Əhməd Zeynalov, Dövlət mükafatı laureatı Ələkbər Süleymanov, istedadlı geoloqlar Ənvər Məmmədov, İdris Rzabəyov, Akif Nərimanov, dəniz tikinti ustaları Xanoğlu Bayramov və İsgəndər Tahirov, məşhur qazma ustası, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı İsrail Hüseynov, sınaq işləri üzrə mütəxəssis Mirzədadaş Bədirxanov və başqalarının adları Azərbaycanın neft tarixinə düşüb.

Qeyd edək ki, «Günəşli» yatağında ilk quyu İsrail Hüseynov tərəfindən qazılıb. 420 ton ağırlığında ilk blok İsgəndər Tahirovun briqadası tərəfindən qoyulub.

Azərbaycanın məşhur neftçilərindən biri də Sabit Orucov olub. O, uzun illər boyu SSRİ qaz sənayesi naziri vəzifəsində çalışıb. S.Orucovun birbaşa iştirakı ilə bir sıra neft və qaz yataqları kəşf olunub. 1948-ci ildə Xəzərdə ilk dəfə «Neft daşları»nın ilk kəşfiyyat işlərində və onun qurulmasında iştirak edib.

Məşhur Azərbaycan geoloqu Fərman Salmanovun birbaşa rəhbərliyi və iştirakı ilə Rusiyanın Qərbi Sibir bölgəsində bir çox

böyük neft yataqları kəşf edilib. O, 1957-ci ildən Qərbi Sibirə kəşfiyyat işlərində iştirak etməyə başlayıb. 100-dən yuxarı yeni yatağın aşkar edilməsində iştirak edib. 1978-1987-ci illərdə Rusiyanın «BaşTümenGeologiya» trestinə rəhbərlik edib.

Hazırda F.Salmanov «Rosran International» şirkətinə rəhbərlik edir və Rusiyanın Urenqoy rayonunda Açımov yataqlarının işlənməsi ilə məşğuldur. Bu şirkət YUKOS və TNK şirkətlərinin birgə sahibliyindədir.

Sovet dövründə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adı alıb.

Azərbaycan-Rusiya dostluq cəmiyyətinin rəhbəri Nikolay Baybakovu da Azərbaycanın tanınmış neftçilərindən saymaq olar. O, Bakının Sabunçu rayonunda neftçi ailəsində anadan olub. 1932-ci ildən Bakı neft mədənlərində işə başlayıb. Uzun müddət neft sahəsində yüksək vəzifələrdə çalışıb.

1940-cı ildə SSRİ neft sənayesi üzrə xalq komissarının müavini vəzifəsinə irəli çəkilib, 1944-55-ci illərdə xalq komissarı olub. 1965-1985-ci illərdə SSRİ Dövlət Plan Komitəsinə rəhbərlik edib, SSRİ Nazirlər Sovetinin sədr müavini olub.

1999-cu ildə Azərbaycanın "Şöhrət" ordeni ilə təltif edilib.

70. Əvvəllər «Azərneft» deyilən idarə hazırda «ARDNŞ» adlanır. Yalnız ad dəyişib, yoxsa həm də mahiyyət və struktur?

1920-ci ildə yaradılmış «Azərneft» Azərbaycan SSR ərazisində quruda neft və qaz kəşfiyyatının, çıxarılmasının rəhbər idarəsi olub. Dənizdə bu işləri Xəzər Dəniz Neft Birliyi həyata keçirib. O vaxtlar «Azərneft» birliyinə «Leninneft», «Əzizbəyovneft», «Kirovneft» və s. adlanan neft və qazçıxarma idarələri, müalicə əhəmiyyətli Naftalan neft mədəni, habelə tikinti trestləri, qazma idarələri, Azərbaycan Dövlət Neft Sənayesi Elmi-Tədqiqat və Layihə İnstitutu daxil olub. Sovet dövründə bütün digər idarələr kimi «Azərneft» də Moskvanın tabeliyində fəaliyyət göstərmiş, bu birliyin gəlirləri ümumi sovet büdcəsinə daxil olub.

Yalnız 1921-ci ildə xam nefti və kerosini xaricdə neft avadanlığına, texniki materiallara və ərzağa dəyişdirmək kimi

xarici ticarət məsələlərində «Azərneft»ə müəyyən müstəqillik verilib. Onun Moskva, Petroqrad, Xarkov, Daşkənd, habelə Berlin, Marsel, Paris, Rəşt və s. kimi şəhərlərdə nümayəndəliyi olub. Sonralar bu müstəqillik də ləğv olunub və «Azərneft» vahid sovet iqtisadiyyatının tərkib hissəsi kimi fəaliyyət göstərmiş.

Azərbaycan yenidən müstəqillik qazandıqdan sonra 1992-ci il sentyabrın 13-də Azərbaycan Respublikasının prezidenti Əbülfəz Elçibəyin imzaladığı «Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin yaradılması haqqında» fərmanla «Azərneft» Dövlət Konserninə və «Azərneftkimya» İstehsalat Birliyinin bazasında ARDNŞ yaradılıb. Şirkətin yaradılması «respublikanın neft sərəvəllərindən istifadəni vahid dövlət siyasəti əsasında həyata keçirmək, neft sənayesinin idarəetmə strukturu təkmilləşdirmək, neftçıxarma və neft emalı müəssisələrinin istehsal gücündən istifadənin səmərəliliyini artırmaq hesabına yanacaq-enerji kompleksinin inkişafını təmin etmək» məqsədi güdürdü.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 14 noyabr 1992-ci il tarixli 312 sayılı fərmanı ilə ARDNŞ-in Nizamnaməsi təsdiq edilib. Nizamnaməyə əsasən ARDNŞ - müstəqil istehsalat-təsərrüfat kompleksi kimi fəaliyyət göstərərək, geoloji-axtarış və kəşfiyyat işlərini, quru və dəniz də daxil olmaqla Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində neft və qaz yataqlarının hazırlanmasını, işlənilməsi, neftin, qazın, kondensatın hasilatını, onların emalını, nəql edilməsini, neftin, qazın, kondensatın və onlardan alınan məhsulların satışı, eləcə də istehsal və qeyri-istehsal təyinatlı obyektlərin tikintisini, təmirini, istehsalatın, əmək kollektivlərinin tələbatını təmin etmək üçün maşınqayırma, tikinti sənayesi məhsullarının, xalq istehlakı mallarının, digər məhsulların və xidmətlərin istehsalını həyata keçirir.

«Yanacaq-energetika kompleksi müəssisələrinin özəlləşdirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası prezidentinin 22 mart 2001-ci il tarixli sərəncamı ilə ARDNŞ-in 67 müəssisəsi özəlləşdirilməyə açıq elan edilib.

Nəhayət, Azərbaycan Respublikası prezidentinin 24 yanvar 2003-cü il tarixli fərmanı ilə ARDNŞ-in yeni Nizamnaməsi və yeni strukturu təsdiq edilib. Həmin fərmanda Dənizdə və Quruda Neft və Qaz Çıxarma İstehsalat Birliklərinin birləşdirilməsi və

onların bazasında «Azneft» İB-nin yaradılması, Xarici İqtisadi Əlaqələr İdarəsi və «Azərnefttəhcizat» Birliyi birləşdirilərək «Marketing və İqtisadi Əməliyyatlar» İdarəsinin yaradılması. Magistral Neft Kəmərləri İB-nin «Neft kəmərləri» İdarəsinə çevrilməsi, «Şelflayihətikinti» İB-nin bazasında «Bakı dərin özüllər zavodu»nun yaradılması «Azərneftyağ» və «Azərneftyanacaq» İstehsalat Birliklərinin bazasında müvafiq olaraq «Azərneftyağ» və «Azərneftyanacaq» neft emal zavodlarının yaradılması barədə göstəriş verilib.

Bundan başqa, həmin fərmanla şirkətin tərkibinə daxil olan «Xəzərdənizneftsosialtikinti» və «Xəzərdənizqazmatikinti» Trestləri və Avtonəqliyyat Kontoru özəlləşdirməyə açıq elan edilib.

ARDNŞ-in strukturlarının özəlləşdirilməsi ilə idarəetmənin təkmilləşdiriləcəyi güman olunur.

71. Bir vaxtlar dənizdə çalışan neftçilər üçün müəyyən güzəştlər vardı. Bu güzəştlər indi də qalır mı?

Dövlət Neft Şirkəti yaradılmazdan əvvəl, bu şirkət hələ "Azneft" kimi fəaliyyət göstərərək neftçilərin və o cümlədən də dənizdə çalışan neftçilərin çox cüzi güzəştləri var idi. Belə ki, onlar kommunal xidmət olaraq qaz ödənişlərindən azad idilər. Bundan əlavə, onlara 13-cü maaş və bu kimi digər pul müavinətləri verilir.

Son vaxtlar respublikada aparılan sosial islahatlara müvafiq olaraq əhalinin bir sıra kateqoriyalarının sosial güzəştləri ləğv olunaraq məqsədli kompensasiyalarla əvəz olunub. Yəni, əvvəllər müəyyən xərcləri ödəməkdən azad olunma sistemi ləğv edilib. əvəzində Azərbaycan Respublikası prezidentinin "Kommunal nəqliyyat və digər xidmətlər üzrə güzəştlərin müavinətlərlə əvəz olunmasının təmin edilməsi barədə" 2001-ci il 26 dekabr tarixli fərmanına və 2002-ci il 28 dekabr tarixli daha bir fərmana əsasən dövlət tərəfindən həmin xərcləri ödəmək üçün vətəndaşlara nağd pul verilməsinə başlanılıb.

Bu islahat ümumrespublika xarakteri daşdığından və müxtəlif peşə mənsubiyyətinə malik insanlara şamil olunduğundan həm də neftçilərə və o cümlədən də dənizdə çalışan neftçilərə şamil olunur. Onların 13-cü maaş kimi, mənzildən istifadəyə görə qaz ödənişlərindən azad olmaları və s. güzəştləri maaşlarına əlavələr hesabına kompensasiya olunub. Lakin bu, özü-özlüyündə mahiyyətinə və təyinatına görə əvvəlki sosial güzəşt hesab edilmir.

72. Abşeronda yüz illər boyu neftin necə gəldi istismarı bu torpaqların çoxunu ölü zonaya çevirib. Bu torpaqların bərpası üçün hansısa dövlət proqramı varmı?

Məlum olduğu kimi, Abşeron yarımadasında neft aşkar edildikdən sonra onun istismarı 28 aprel 1920-ci ilədək olan dövrə, sovet dövrünə və müstəqillik dövrünə bölünür. İlk iki dövrdə Abşeron yarımadasının torpaqlarının neft tullantılarından təmizlənməsi barədə dövlət proqramı səviyyəsində sənəd qəbul edilməyib.

Müstəqillik əldə edildikdən və xüsusilə də xarici neft şirkətləri ilə neft sazişləri bağlandıqdan sonra "Ekoloji təhlükəsizlik haqqında" Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il 8 iyun tarixli Qanununun 5-ci maddəsinə müvafiq olaraq ekoloji təhlükəsizlik sahəsində dövlətin vəzifələrindən biri kimi dövlət proqramlarının hazırlanması və qəbul edilməsidir.

Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2003-cü il 18 fevral tarixli, 1152 sayılı fərmanı ilə "Azərbaycan Respublikasında ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Proqram" və "Azərbaycan Respublikasında meşələrin bərpa edilməsi və artırılmasına dair Milli Proqram" təsdiq edilib.

"Azərbaycan Respublikasında ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Proqram"ın 4.3-cü maddəsində göstərilir ki, əsas ekoloji problemlərdən biri də kənd təsərrüfatı üçün yararlı olan 4.1 mln. ha (respublika ərazisinin 47,7 faiz) torpaqların tədricən sıradan çıxmasıdır. Belə ki, bu torpaqlardan

hazırda 3,6 mln. ha. eroziyaya məruz qalıb. Bunlardan 1,3 mln. ha. zəif, 1,16 mln. ha. orta və 1,14 mln. ha. yüksək dərəcədə eroziyaya uğrayıb.

Bundan əlavə, 1,5 mln. ha.-dan çox torpaq sahəsi artıq şoranlaşıb. Mineral ehtiyatların istismarı, xüsusən neft istehsalı və boru kəmərlərinin çəkilməsi təqribən 30 min. ha. torpağın çirklənməsində əsaslı rol oynayıb. Torpağın deqradasiyası probleminə ən kəskin vəziyyət Abşeron yarımadasındadır. Belə ki, uzun illər ətraf mühitin mühafizəsi nəzərə alınmadan müəyyən dövrlərdə mədənlərdən neftin amansız dərəcədə hasil edilməsi ilə əlaqədar mazut gölləri yaranıb, 10 min. ha torpaq sahəsi neftlə çirklənib. Qeyd olunan problemləri aradan qaldırmaq üçün dövlət tərəfindən xüsusi yardım göstərilməlidir.

Hazırda beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının (Dünya Bankı, Avropa İttifaqının TƏSİS proqramı) və xarici dövlətlərin köməyi ilə neftlə çirklənmiş torpaqların təmizlənməsi, tələb olunan avadanlıqların müəyyənləşdirilməsi sahəsində layihələr işlənilməkdədir.

Torpaqların neft məhsulları, digər sənaye tullantıları, pestisidlər, mineral gübrələrlə çirklənmə səviyyəsini, eləcə də bir sıra tullantıların, o cümlədən neft tullantı və şlamlarının təhlükəliliyini müəyən edərək qiymətləndirmək üçün normativlər və elmi-metodik nəzarət baza sistemi yaradılmalıdır.

Proqramda göstərilir ki, torpaq ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunması üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların ehtiyatlarının mühafizə edilməsi və münbitliyinin artırılması məqsədi ilə milli fəaliyyət planının hazırlanması;

Neftlə çirklənmiş torpaqlarda rekultivasiya işlərinin davam etdirilməsi, torpaqları neftli birləşmələrdən təmizləyən istehsalat qurğularının yaradılmasına üstünlük verilməsi;

Dağ-mədən işlərinin, yeraltı və yerüstü qurğuların tikilməsi zamanı münbitliyi pozulmuş torpaqların dövrü monitorinqinin keçirilməsi və onların rekultivasiya olunması üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi;

İri sənaye mərkəzləri ətrafında (Sumqayıt, Gəncə) şlam saxlanılan tullantıların ətraf mühitə vurduğu mənfi təsirin aradan qaldırılması məqsədi ilə tədbirlərin görülməsi;

Təbii və antropogen amillər nəticəsində əmələ gəlmiş süni gölməçə və bataqlıqların qurudulması və torpaq sahələrinin münbitləşdirilməsi.

73. Dənizdə və ümumiyyətlə, regionda neft hasilatı Xəzərin çirklənməsinə birbaşa təsir edirmi?

Bu gün təkcə Azərbaycanda deyil, ümumiyyətlə, bütün dünyada ətraf mühitin çirklənməsində neft istehsalının mənfi mənada xüsusi çəkisi gündən-günə artır. Son illər yalnız quruda deyil, dəniz şəllərində də geniş şəkildə neft istehsalına başlandığından dünya okeanının da arealı xeyli çirklənməyə məruz qalır. Bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə ətraf mühitin qorunmasına ciddi fikir verildiyindən böyük neft şirkətləri də bu sahədə ciddi tədbirlər görürlər. İri neft şirkətləri istehsal sahəsində yeni texnologiyalar tətbiq edir, ətraf mühitin bərpası üçün kompleks tədbirlər həyata keçirirlər. Lakin müasir texnologiyanın tətbiq edilməsindən asılı olmayaraq neft istehsalının ətraf mühiti çirkləndirməsini minimuma endirmək hələ ki mümkün olmur. Çünki neftin çıxarılmasından tutmuş onun daşınmasınacan olan prosesdə ətraf mühitə xeyli neft və neft tullantıları atılır.

Neftin daşınmasında geniş şəkildə istifadə olunan nəhəng tankerlərdə son vaxtlar baş verən qəzalar da dəniz arealının çirklənməsinə səbəb olur.

Sovet hakimiyyəti illərində daha çox neft istehsal etməyə üstünlük verildiyindən ətraf mühitin qorunması bir növ ikinci plana keçirdi. Bu baxımdan o illərdə ən çox çirklənməyə məruz qalan ərazilərdən biri də Xəzər dənizi və onun ətrafı idi. İlk dəfə dənizdə neft çıxarılmasına Xəzərdə başlanıldığından uzun illər onun ekologiyasının qorunmasına ciddi əhəmiyyət verilmirdi. Nəticədə Xəzərin sürətlə çirklənməsi burada yaşayan bir çox

qiymətli balıq növlərinin və digər canlıların məhvinə səbəb olurdu.

Xəzərin çirklənməsi bir neçə istiqamətdə baş verib. Neft daşlarında neft çıxarılarəkən baş verən qəzalar və digər səbəblər Xəzərin çirklənməsində birbaşa rol oynayıbsa, Xəzər ətrafında yerləşən zavodların çirkab sularının dənizə axıtılması yardımçı olub. Bu sıraya Rusiyadan və digər respublikalardan Xəzərə axan böyük çayların gətirdiyi çirkab sularını da əlavə etsək, dənizin hansı səviyyədə çirklənməsi haqda az da olsa təsəvvür yaratmış olarıq. Təsədüfi deyil ki, bu təhlükə ilə bağlı təkcə region dövlətləri deyil, bir sıra beynəlxalq ekologiya qurumları da ciddi həyacan siqnalı qaldırıblar. Artıq bununla bağlı konkret layihələr də həyata keçirilir.

74. Qazaxıstan nefti niyə Azərbaycan ərazisi ilə daşınır?

Qazaxıstanın karbohidrogen ehtiyatları haqda bir-birini təkzib edən rəqəmlər olmasına baxmayaraq, mütəxəssislərin fikirləri bir məsələdə üst-üstə düşür ki, bu ölkənin Xəzərdəki milli sektoru digərlərinə nisbətən ən zəngindir. Təkcə «Tengiz» yatağının ehtiyatları 6-9 milyard barrel qiymətləndirilir. 2002-ci ilin yekunları üzrə Qazaxıstanın neft hasilatı 47 mln. ton olub, 2010-cu ildə isə illik hasilatın 100 mln. tonadək artırılması gözlənilir.

Azərbaycan və Qazaxıstan uzun illər eyni siyasi düşürgədə - Sovet İttifaqının tərkibində olduqlarından onlar həm də vahid iqtisadi həlqənin tərkib hissələri idilər. Ona görə də o illərdə hər bir respublikanın ayrıca neft strategiyası yox, sovet dövlətinin vahid neft strategiyası vardı. Xarici aləmdən təcrid prosesi də bu respublikaları müstəqil şəkildə dünya bazarına çıxıb öz neftini əlverişli qiymətə satmaqdan məhrum edirdi. Göstərilən amillər eyni zamanda bu respublikalara müstəqil şəkildə neftin xarici bazara daşınması üçün lazım olan nəqliyyat və kəmərlər sistemi qurmağa imkan vermirdi.

Sovetlər Birliyi dağıldıqdan sonra xarici şirkətlərin postsovet respublikalarının neftinə marağı da artdı. Bu sırada Azərbaycan

və Qazaxıstan respublikaları daha çox diqqət çəkdi. Çox keçmədən hər iki respublika xarici şirkətlərlə önəmli müqavilələr bağladılar. Hazırda Qazaxıstan Respublikası Xəzər hövzəsinin iri neft hasilatçısıdır. Lakin, Azərbaycan kimi, Qazaxıstanın da dünya okeanına birbaşa çıxışı olmadığından bu ölkə neftini başqa dövlətlərin ərazisindən nəql etməyə məcburdur. Bu zaman, təbii ki, ilk növbədə Rusiyanın ərazisindən keçən həm əvvəllər mövcud olan və həm də yeni tikilən neft kəmərlərindən istifadə olunur. Qeyd edək ki, qazax neftinin çox hissəsi hazırda Rusiyaya məxsus boru kəmərləri vasitəsi ilə xarici bazarlara daşınır.

Hazırda Qazaxıstan neftinin çox az bir hissəsi Azərbaycan ərazisindən keçməklə daşınır. Həmin neft tankerlər vasitəsi ilə Bakı limanına gətirilir və buradan da Gürcüstandan keçməklə xarici ölkələrə aparılır.

Qazaxıstan neftinin gələcəkdə BTC neft kəməri ilə nəqli məsələsinə bu ölkədə münasibət hələ birmənalı olmasa da, onun gələcəkdə bu prosesdə iştirakına ümidlə baxanlar var. 2002-ci ilin noyabrında Qazaxıstan hökumətinin tapşırığı ilə bu ölkənin «KazMunayqaz» şirkətinin nümayəndələri Bakıya gələrək, Qazaxıstan neftinin BTC kəmərilə ixracı məsələsini müzakirə ediblər. Bakı ilə Astana arasında bu danışıqlar 2002-ci ilin dekabr ayında Londonda Amerika Dövlət Departamentinin Xəzər məsələləri üzrə nümayəndəsi Stiven Mənin iştirakı ilə davam edib. Nəticədə Qazaxıstan BTC kəməri ilə ildə 10 milyon ton neft nəqlini vəd edib. Bu neft tankerlərlə daşınacaq. Neftin həcmi bundan çox olarsa, tərəflər Bakı-Ceyhan kəmərinə Aktau limanından uzatmağı müzakirə edəcəklər.

Ümumiyyətlə, Qazaxıstan nümayəndələri BTC vasitəsilə ildə 20 mln. ton neftin daşınmasının mümkünlüyünü istisna etmirlər. Bu fikir «Kaşaqan» iri neft yatağının kəşfindən sonra daha da güclənib. Qazaxıstanın BTC-yə qoşulmasını gücləndirən ikinci arqument «BTC Co» konsorsiumunda təmsil olunan 4 şirkətin – İtaliyanın «ENİ» (15%), Fransanın «TotalFinaElf» (5%), Yaponiyanın «Inpex» (2,5%) və Amerikanın «ConocPhillips» (2,5%) şirkətlərinin Qazaxıstanda da işləməsidir. Bu isə bütövlükdə həmin şirkətlərin «BTC Co»da iştirak payının 15% olduğunu və əhəmiyyətli xüsusi çəkini ifadə edir. Onlar gələcəkdə

Qazaxıstanda hasil etdikləri nefti çox güman ki, məhz Bakı-Ceyhanla daşıyaçaqlar. Çünki bu şirkətlər tikintidə birbaşa iştirak etdiyindən onlara nəql zamanı tarif güzəştləri ediləcək. Bundan başqa, artıq Qazaxıstan milli neft şirkəti də ölkəsində çıxarılacaq nefti bu kəmərlə göndərməkdə maraqlıdır. İstənilən halda Qazaxıstanın BTC layihəsinə 2008-2009-cu ildən tez qoşulacağı gözlənilir.

75. Dübəndi neft terminalının ətraf ərazidə müəyyən xəstəliklərə səbəb olması barədə yayılan söz-söhbətlər həqiqətə uyğundurmu?

Neftin milyonlar gətirməsi həqiqət olduğu kimi, onun istehsalının ətraf mühitə və ekologiyaya ciddi zərər vurməsi də acı reallıqdır. Bir sıra mətbu orqanların apardıqları araşdırmalardan məlum olub ki, 1988-1998-ci illərdə ekoloji balansın pozulması üzündən əhalinin ömür müddəti 16 faiz azalıb. Eləcə də neft və kimyəvi maddələrlə daha çox çirkləndirilmiş ərazilərdə yaşayan əhali arasında xərcənc xəstəliyindən ölüm halları 9,1 faiz, ana və uşaq ölümü isə 6 faiz artıb.

«Yeni Azərbaycan» qəzetinin 7 iyun 2003-cü il tarixli sayında dərc olunmuş «Ekoloji durum ölü canlar ordusu yaradır» adlı məqalədə göstərilib ki, respublikaya kənardan gətirilən neftin tərkibində zərərli maddələr normadan olduqca çoxdur. Qəzetin yazdığına görə, tərkibində həddən artıq kükürd olan neft «Caspian trans co ing» şirkəti tərəfindən Dübəndi terminalında boşaldılır, orada sisternlərə doldurularaq dəmir yolu vasitəsi ilə xaricə daşınır. Bu neftdə kükürdlük faizi çox olduğundan nəinki firmada çalışan fəhlələr, hətta ərazidə yaşayan sakinlər də müxtəlif xəstəliklərə yoluxurlar. Terminalın yaxınlığında zərərli tullantıların basdırılması üçün anbar tikilir ki, bu da Dübəndi yaşayış məntəqəsinin sakinləri üçün böyük təhlükədir.

Digər tərəfdən isə burada çalışan fəhlələrin səhhətinə ciddi zərər dəyməsinə baxmayaraq, onların tibbi sığortası olmadığından şirkət xəstəliyə yoluxanların müalicəsinə vəsait

xərcləməkdən, yaxud müəyyən miqdarda kompensasiya ödəməkdən yaxa qurtarmış olur. Xəstələnlər terminaldan uzaqlaşdırılır və bir daha (müalicə olunub sağlamlıq haqqında həkim arayışı təqdim etsələr belə) yenidən işə bərpa edilmirlər. Ümumiyyətlə, terminalda işə qəbul olunan fəhlədən sağlamlıq haqqında arayış tələb olunmur. Bu isə şirkəti fəhlənin burada çalışdığı müddətdə xəstəliyə yoluxmasının məsuliyyətindən kənar qoyur.

Qəzetin yazdığına görə, aparılan curnalist təhqiqatı zamanı Dübəndi qəsəbəsindəki mənzərə də deyilənlərin həqiqət olduğundan xəbər verir. Yerli sakinlər bildirişlər ki, qəsəbədə dəhşətli iy-qoxudan dayanmaq mümkün olmur. Şikayət etdikləri dövlət qurumlarından isə onlara cavab verən olmayıb. İstər Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyindən, istərsə də Respublika Gigiyena və EpidimioLogiya Mərkəzindən bu məsələyə diqqət yetirilməməsi də xəstəlik haqqında deyilənlərin söz-söhbət olmadığını təsdiqləyir.

«Caspian trans co ing» şirkətinin rəhbərliyi isə, ümumiyyətlə, bu məsələyə diqqət yetirmir və bu yöndə hansısa bir informasiya almaq istəyən curnalisti kənardan içəri buraxmır. Xəstəliklə bağlı isə istənilən informasiya gizli saxlanılır.

ARDNF

76. ARDNF nə məqsədlə yaradılıb?

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra onun zəngin neft ehtiyatları dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin və iri beynəlxalq neft şirkətlərinin diqqət mərkəzinə düşüb. Qısa bir zaman – 1994-2003-cü illər - ərzində Azərbaycan neftinin hasilatı ilə əlaqədar xarici neft şirkətləri ilə 22 beynəlxalq müqavilə (bunlardan 16-sı dəniz, 6-sı isə quru sahələri üzrə) imzalanıb ki, bunlara əsasən ölkəmizin neft – qaz sənayesinə 60 mlrd. ABŞ dolları həcmində sərmayə qoyulmalıdır. Bu müqavilələrin reallaşması ölkəmizə böyük həcmərdə neft gəlirləri vəd edir.

Buna görə də ölkənin neft gəlirlərindən səmərəli istifadə məsələsi hazırda həm ölkə ictimaiyyətinin, həm də beynəlxalq təşkilatların diqqət mərkəzində olan başlıca mövzudur.

Ölkədə neft sektoru ilə yanaşı qeyri-neft sektorunun inkişafının da təmin edilməsi, yoxsulluğun azaldılmasında və getdikcə aradan qaldırılmasında neft gəlirlərinin rolunun artırılması, neft gəlirlərindən kiçik bir qrupun deyil, ölkənin bütün əhalisinin və həm də gələcək nəsillərin faydalanması üçün zəruri tədbirlərin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi həm hökumətin, həm də ölkə ictimaiyyətinin qarşısında duran mühüm vəzifələrdəndir. Bunun üçün ilk növbədə neft gəlirlərinin daxil olmasının və istifadəsinin şəffaflığı, bu proseslərə ictimai nəzarət təmin edilməlidir. Bu isə neft gəlirlərinin vahid fonda toplanmasını, fondun fəaliyyətinin isə ictimai nəzarətdə saxlanılmasını zəruri edir.

Ancaq hələ bu gəlirlər Azərbaycana daxil olmamış beynəlxalq maliyyə qurumları, xüsusilə də Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı neft gəlirlərinin səmərəli istifadəsinin qayğısına qalmaq, bu vəsaitlərdən istifadənin şəffaflığını təmin etmək zəruriliyini diqqət mərkəzinə çəkib, bu mövzu həmin qurumların Azərbaycan hökuməti ilə uzunmüddətli danışıqlarının predmeti olub. Beynəlxalq maliyyə təşkilatları neft gəlirlərinin ayrıca bir fonda (qurumda) toplanmasını onların daxil olmasına və istifadəsinə səmərəli nəzarəti təmin etmək baxımından zəruri hesab edirdilər. İlk dövrlərdə neft sazişləri çərçivəsində daxil olan vəsaitlər Azərbaycan Respublikasının Milli Bankının hesablarında toplanırdı ki, bu, doğrudan da, vəsaitlərin hərəkətinə səmərəli ictimai nəzarətə imkan vermirdi.

Nəhayət, dövlət başçısı 1999-cu il dekabrın 29-da «Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondunun yaradılması haqqında» 240 sayılı fərman imzaladı. Həmin fərmana əsasən, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu (ARDNF) «neft yataqlarının xarici şirkətlər ilə birgə işlənməsindən əldə edilən mənfəət neftinin satışından daxil olan valyuta vəsaitlərinin və digər gəlirlərin toplanması və səmərəli idarə edilməsi, həmin vəsaitlərin öncül sahələrin inkişafına və sosial-iqtisadi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən layihələrin həyata keçirilməsinə

yönəldilməsini təmin etmək məqsədi ilə» yaradılıb. Yəni, bu müəyyənlikdən aydın olur ki, neftlə zəngin olan digər ölkələrdən fərqli olaraq, Azərbaycanda neft fondunun yaradılmasında əsas məqsəd nə dövlət büdcəsinin və milli valyutanın böhran məqamlarında sabitləşdirilməsini təmin etmək, nə də gələcək nəsillər üçün yığım formalaşdırmaqdır. Neft gəlirlərini fonda cəmləməkdə məqsəd həmin vəsaitləri öncül sahələrin inkişafına və sosial-iqtisadi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən layihələrə yönəltməkdir. Başqa sözlə, ARDNF inkişaf fondudur. Həmin fərmanda həm də qeyd olunur ki, «...gözlənilən gəlirlərin Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi tərəqqisinə istiqamətləndirilməsi dövlət siyasətinin başlıca məqsədidir».

Dövlət başçısının eyni tarixli başqa bir fərmanı (29 dekabr 2002-ci il tarixli, 434 sayılı) ilə təsdiq edilən Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondunun Əsasnaməsində isə göstərilir ki, Fond «neft sazişlərinin həyata keçirilməsindən Azərbaycan Respublikasının əldə etdiyi vəsaitin səmərəli idarə olunması məqsədi ilə yaradılıb». Göründüyü kimi, burada məqsədin ifadəsi daha yaygın və qeyri-müəyyəndir.

Beləliklə, ARDNF-nin yaradılmasını və fəaliyyətini tənzimləyən mövcud qanunvericilikdə fondun məqsədi və təyinatı dəqiq müəyyən edilməyib.

77. Dövlət Neft Fondu necə idarə olunur?

ARDNF büdcədən kənar dövlət təsisatı olmaqla hüquqi şəxsdir, yalnız Azərbaycan Respublikasının prezidenti qarşısında hesabat verir və məsuliyyət daşıyır.

Fondun fəaliyyətinə operativ rəhbərliyi təyin edilən icraçı dipektor həyata keçirir.

Fondun icraçı direktoru:

- Fondun cari işini təşkil edir və ona rəhbərlik edir;
- Fondun vəsaitinin istifadə edilməsinin əsas istiqamətlərinə (proqramına) dair təkliflər hazırlayır və onu Müşahidə Şurasının rəyi ilə birlikdə təsdiq olunmaq üçün Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim edir;

-Fondun fəaliyyəti barədə illik hesabatı hazırlayır və onu Müşahidə Şurasının rəyi ilə birlikdə Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim edir;

-Fondun idarə edilməsi ilə bağlı (o cümlədən aparatın saxlanması üçün) xərclər smetasının layihəsini hazırlayır və təsdiq olunmaq üçün Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim edir;

-Azərbaycan Respublikası prezidentinin tapşırıqlarına əsasən materialların hazırlanmasını təmin edir;

-Fondun aparatının işçilərini qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada vəzifəyə təyin edir və vəzifədən azad edir, onlara münasibətdə həvəsləndirmə və tənbeh tədbirləri tətbiq edir;

-Azərbaycan Respublikasının təyin etdiyi auditor tərəfindən auditin keçirilməsi üçün zəruri şəraitin yaradılmasını təmin edir;

-Fondun illik fəaliyyətinin nəticələrini əks etdirən auditor rəyini mətbuatda dərc etdirir;

-Fondun fəaliyyəti ilə bağlı analitik arayışlar hazırlayır, onları Azərbaycan Respublikası prezidentinə və Müşahidə Şurasına təqdim edir;

-Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və Fondun Əsasnaməsinə müvafiq olaraq digər səlahiyyətləri həyata keçirir.

ADRNF-in vəsaitinin formalaşması və xərclənməsi üzərində ümumi nəzarət Müşahidə Şurası tərəfindən həyata keçirilir. Müşahidə Şurası icraçı direktorun təqdimatına əsasən Fondun vəsaitinin istifadə edilməsinin əsas istiqamətlərini (proqramını), onun illik hesabatını (ona əlavə olunmuş auditor rəyi ilə birlikdə) və balansını, habelə Fondun illik xərcləri smetasının layihəsini nəzərdən keçirir və onlara rəy verir. Müşahidə Şurası öz iclaslarını zərurət olduqca, lakin rübdə bir dəfədən az olmayaraq keçirir. Müşahidə Şurasının növbədən-kənar iclasları icraçı direktorun və ya Müşahidə Şurasının üzvlərinin yarısının təşəbbüsü ilə keçirilə bilər. Müşahidə Şurası üzvlərinin fəaliyyəti ictimai (əvəzi ödənilmədən) əsaslarla həyata keçirilir. Müşahidə Şurası Fondun vəsaitinin uçotu və istifadə edilməsi haqqında hesabatın tərtib edilməsi və aparılması qaydalarını da müəyyən etməlidir. Əsasnamədə nəzərdə tutulur ki, Müşahidə Şurası müvafiq dövlət orqanlarının və ictimai təşkilatların

nümayəndələrindən, habelə digər şəxslərdən ibarət formalaşdırılır. Müşahidə Şurasının üzvləri dövlət başçısı tərəfindən təsdiq edilir. Hazırda Müşahidə Şurasının 10 nəfər üzvü var (onlar Azərbaycan Respublikası prezidentinin 27 dekabr 2001-ci il tarixli, 855 saylı sərəncamı ilə təyin edilib) ki, bunlardan 2-si Milli Məclisin (qanunvericilik hakimiyyətinin), 6-sı hökumətin (icra hakimiyyətinin), 1-i Milli Bankın və 1-i də Milli Elmlər Akademiyasının nümayəndələridir.

Göründüyü kimi, fondun cari fəaliyyətinin idarə edilməsi tamamilə icraçı direktorun əlində cəmləşib. O isə yalnız prezidentə hesabat verir. Fondun fəaliyyətinə ölkənin qanunvericilik orqanının müdaxilə və ya nəzarət etmək imkanı yoxdur. Fondun rəhbəri Milli Məclisə hesabat vermir. Fondun vəsaitlərinin istifadə istiqamətlərini də ölkənin prezidenti müəyyənləşdirir və təsdiq edir. Fondun fəaliyyətini tənzimləyən bütün normativ sənədlər prezident tərəfindən təsdiq olunur.

78. Dövlət Neft Fondu hansı mənbələrdən formalaşır?

Qeyd edək ki, ARDNF-in fəaliyyətini tənzimləyən ilkin normativ sənədlərdə fondun vəsaitinin formalaşması mənbələri və istifadə həcmi ilə bağlı bir sıra ziddiyyətli məqamlar mövcud idi. ARDNF-in yaradılması haqqında olan 240 sayılı fərmanda fondun gəlir mənbələrinin sayı 6, ARDNF haqqında Əsasnamədə 7, Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 sentyabr 2001-ci il tarixli 579 sayılı fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun illik gəlir və xərclər proqramının (büdcəsinin) tərtibi və icrası Qaydaları»nda isə 9 idi. Bu ziddiyyətləri aradan qaldırmaq, fondun vəsaitinin formalaşma mənbələrini və istifadəsi qaydalarını təkmilləşdirmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının prezidenti 2003-cü il fevralın 7-də «Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun fəaliyyətini tənzimləyən bəzi qanunvericilik aktlarında dəyişikliklərin edilməsi haqqında» fərman imzalayıb. Həmin fərmanla Azərbaycan Respublikası prezidentinin 1999-cu il 29 dekabr tarixli 240 sayılı Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondunun yaradılması haqqında fərmanında, ARDNF

haqqında Əsasnamədə və Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun illik gəlir və xərclər proqramının (büdcəsinin) tərtibi və icrası Qaydalarında, fondun vəsaitinin formalaşma mənbələrini göstərən maddələrində dəyişiklik edilib. Fərmana əsasən, ARDNF-in aşağıdakı mənbələr hesabına formalaşdırılması müəyyən edilib:

- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti və ya səlahiyyətli dövlət orqanı ilə sərmayəçilər arasında bağlanmış Azərbaycan Respublikasında, o cümlədən Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsində neftin və qazın kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsünə dair sazişlərin həyata keçirilməsindən əldə edilən aşağıdakı gəlirlər:

- Azərbaycan Respublikasının payına düşən karbohidrogenlərin satışından əldə edilən xalis gəlirlər (karbohidrogenlərin nəql edilməsi üzrə məsrəflər, bank , gömrük rəsmiləşdirilməsi, müstəqil nəzarət (sörveyer), marketing və sığorta xərcləri çıxılmaq şərti ilə, habelə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinin sərmayəçisi, payçısı və ya tərəfdaşı olduğu layihələrdə onun sərmayəsinə və ya iştirak payına düşən gəlirlər istisna olmaqla);

- neft-qaz sazişlərinin imzalanması və ya icrası ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinə və ya səlahiyyətli dövlət orqanına sərmayəçilər tərəfindən ödənilən bonuslar (mükafatlar);

- karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi ilə əlaqədar sərmayəçilər tərəfindən müqavilə sahəsindən istifadə üçün Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinə və ya səlahiyyətli dövlət orqanına ödənilən akrhesabı ödənişlər;

- neft-qaz layihələrinin həyata keçirilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının payına düşən dividendlər və mənfəətin bölüşdürülməsindən əldə edilən gəlirlər (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinin sərmayəçisi, payçısı və ya tərəfdaşı olduğu layihələrdə onun sərmayəsinə və ya iştirak payına düşən gəlirlər istisna olmaqla);

- neftin və qazın Azərbaycan Respublikasının ərazisi ilə Bakı-Supsa, Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı –Tbilisi-Ərzurum ixrac boru kəmərləri vasitəsi ilə ötürülməsindən əldə edilən gəlirlər;

- neft-qaz sazişləri çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinə və ya səlahiyyətli dövlət orqanına sərmayəçilər tərəfindən verilən aktivlərdən əldə edilən gəlirlər;

- Fondun aktivlərinin yerləşdirilməsindən və idarə olunmasından əldə edilən gəlirlər, o cümlədən faiz gəlirləri, dividendlər, valyuta aktivlərinin yenidən qiymətləndirilməsindən alınan gəlirlər və sair;

- qrantlar və digər təmənnasız yardımlar;

- qanunvericiliyə uyğun olaraq digər gəlirlər və daxilolmalar.

79. Dövlət Neft Fonduna nə qədər vəsait toplanıb?

2003-cü ilin yanvarın 1-nə ARDNF-ə 3,387 trln. manat və ya 692 mln. dollar vəsait toplanıb. Bu, 2002-ci il yanvarın 1-nə olan vəsaitdən 200,6 mln. dollar çoxdur.

Fondun gəlirlərinin əsas hissəsini Azərbaycanın payına düşən xam neftin və qazın satışından əldə edilən gəlirlər təşkil edir. Məlum olduğu kimi, Azərbaycanda imzalanmış 22 beynəlxalq sazişdən hələlik yalnız biri – «Əsrin müqaviləsi» üzrə neft hasil olunur ki, həmin sazişdə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti 10 faizlik paya malikdir. 1999-cu ilin dekabrından başlayaraq Azərbaycan mənfəət neftinin satışından gəlir götürür. 1999-cu il dekabrın 29-dan 2000-ci il dekabrın 29-dək «Əsrin müqaviləsi»ndən Azərbaycanın payına düşən 967805 ton mənfəət nefti satılıb. Satılan neftin ümumi dəyəri 192,76 mln. dollar etsə də, qeyd olunan dövrdə onun 166,98 mln. dolları gəlib çıxıb. Həmin vəsaitdən qanunvericilikdə nəzərdə tutulan ödənişlər çıxıldıqdan sonra 162,3 mln. dolları (bunun 22,3 mln-u 1999-cu ilin payına, 140 mln. dolları isə 2000-ci ilin payına düşür) Neft Fonduna köçürülüb.

2001-ci ildə mənfəət neftinin satışından Neft Fonduna 177,8 mln. dollar, 2002-ci ildə isə 976 mlrd. manat vəsait daxil olub. Bu həcmərin ildən-ilə artması gözlənilir. Proqnozlara əsasən mənfəət neftinin satışından fonda daxilolmalar 2003-cü ildə 735 mlrd.manat, 2005-ci ildə isə 307 mln. dollar həcmində gözlənilir.

«Şahdəniz» yatağının tammiqyaslı işlənməsinə başlanmadığından Azərbaycanın hələ mənfəət qazı yoxdur. Mənfəət qazının satışından fonda vəsaitin daxil olması 2004-cü ilə gözlənilir.

Ümumiyyətlə, Fondun ümumi gəlirlərində mənfəət neftinin satışından daxilolmaların payı 2000-ci ildə 60, 2001-ci ildə 75 və 2002-ci ildə 66 faiz olub.

Fondun gəlirlərində mühüm paya malik ikinci mənbə bonus ödənişləridir. Azərbaycana bonuslar 1992-ci ildən ödənilməyə başlanıb. Belə ki, ilk bonus 30 mln. dollar həcmində 1992-ci ilin sentyabrında «BP\Statoyl» alyansı ilə imzalanan sazişə əsasən ödənilib.

Milli Bankın İdarə Heyətinin sədri E.Rüstəmovun məlumatına görə 1992-1999-cu illər ərzində ARDNŞ-in bank hesabına xarici şirkətlər tərəfindən 537,7 mln. dollar məbləğində imzalanma bonusları daxil olub. Bundan 43,6 mln. dolları 1998-ci ildə bir ədəd TU-154 və 2 ədəd BOİNQ-757 təyyarələrinin alınmasına avans köçürülməsi üçün istifadə edilib, 462,1 mln. dolları isə 1995-1999-cu illərdə Milli Bankın ehtiyatlarına köçürülüb.

2000-ci ildən başlayaraq daxil olan bonuslar Neft Fonduna toplanır. Həmin il bonus ödənişləri şəkildə fondun hesabına 100 mln. dollaradək vəsait daxil olub. Bunun 2 mln. dollarını 2000-ci ilin martında «Şell» şirkəti («İnam» bloku), 45 mln. dollarını «Ekson» şirkəti və 52 mln.-u «Konoko» şirkəti («Zəfər-Məşəl» bloku) həmin ilin aprelində, 1 mln. dollarını isə dekabr ayında «Monkrif» şirkəti («Padar» bloku) ödəyib. 2001-ci ildə isə bonus ödənişləri şəkildə fonda 6,4 mln. dollar daxil olub. 2002-ci ildə bonus ödənişi olmayıb.

Xarici neft şirkətləri neft mədənlərinin yerləşdikləri torpaq sahələrindən istifadəyə görə hökumətə akrhesabı ödənişlər həyata keçirirlər. 2001-ci ildə bu mənbə üzrə fonda 10,7 mln.dollar, 2002-ci ildə isə 48,5 mlrd.manat vəsait daxil olub.

Digər gəlir mənbələrinin fondun vəsaitinin formalaşdırılmasında rolu hələlik elə də böyük deyil. Bununla belə qeyd etmək lazımdır ki, fonda 2000-ci ildə Bakı-Supsa kəməri ilə neftin nəqlinə görə 8,3 mln. dollar, ofis icarəsi haqqı olaraq ABƏŞ-dən 360 min dollaradək vəsait daxil olub.

2002-ci ildə fondun gəlirləri 1474 mlrd. manat olub ki, bunun da 1093 mlrd. \$- manat, yaxud 74 faizi neft sazişlərindən (976 mlrd. manatı bilavasitə mənfəət neftinin satışından) daxilolmalardır. Həmin il fonda vəsaitlərin idarəedilməsindən 61 mlrd. manat, valyuta vəsaitlərinin yenidən qiymətləndirilməsindən isə 63 mlrd. manat vəsait daxil olub. Ötən il həmçinin Bakı-Ceyhan layihəsinin maliyyələşdirilməsi üzrə ölkə prezidentinin fərmanına əsasən Milli Bank 257 mlrd. manat həcmində bonus vəsaitini fondun hesabına köçürüb.

80. Dövlət Neft Fondunun büdcəsinin tərtibi, təsdiqi və icrası hansı qaydada həyata keçirilir?

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun illik gəlir və xərclər proqramının (büdcəsinin) tərtibi və icrası Qaydalarına əsasən Neft Fondunun büdcəsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq, Neft Fondunun qarşısında qoyulmuş məqsəd və vəzifələrin icrasını təmin etmək üçün tərtib edilən və Neft Fondunun gəlir və xərclərini əks etdirən illik maliyyə proqramıdır.

Neft Fondunun büdcəsi yanvarın 1-dən dekabrın 31-dək olan dövrü əhatə edən maliyyə ili üçün tərtib edilir.

Neft Fondunun büdcəsi gəlir maddələri və xərc maddələri bölmələrindən ibarətdir. Neft Fondunun büdcəsinin maddələrinin qruplaşdırılması Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin təsnifatı və beynəlxalq standartlara uyğun olaraq həyata keçirilir.

Neft Fondunun büdcəsinin gəlir maddələrini fondun vəsaitlərinin formalaşması mənbələri təşkil edir (bax: «Dövlət Neft Fondu hansı mənbələrdən formalaşır?» sualına).

Neft Fondunun büdcəsinin xərc maddələrini isə aşağıdakılar təşkil edir:

Neft Fondunun vəsaitinin istifadə edilməsinin əsas istiqamətlərinə (proqramına) uyğun olaraq layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan xərclər:

Neft Fondunun idarə edilməsi, o cümlədən aparatın saxlanması, xarici məsləhətçilərin cəlb edilməsi, valyuta aktivlərinin yenidən qiymətləndirilməsi ilə bağlı və digər xərclər.

Neft Fondunun büdcə layihəsinin tərtibi prosesini Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi ilə eyni zamanda, növbəti təqvim ilinə 11 ay qalmış başlanır və layihənin Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təsdiq olunmaq üçün təqdim edildiyi gündə olan dövrü əhatə edir. Dövlət idarəetmə sektorunun gəlir və xərclərinin ümumiləşdirilməsi prinsipinə uyğun olaraq, Neft Fondunun büdcə layihəsinin tərtibi Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin hazırlanması ilə əlaqəli şəkildə, Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi ilə Neft Fondu arasında sıx əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilir. Neft Fondunun büdcəsinin hazırlanması zamanı Fondun orta müddəti (üç illik) gəlir və xərclərinin proqnozları əsas kimi götürülür. Bu proqnozlar Neft Fondu tərəfindən Maliyyə Nazirliyi ilə əlaqələndirilməklə hazırlanır və nazirlik tərəfindən tərtib edilən orta müddətli xərclər proqramı ilə uzlaşdırılır.

Neft Fondunun büdcəsinin neft sənayesinin həyata keçirilməsi ilə bağlı gəlir maddələri dünya neft bazarlarında vəziyyətin təhlili, bu sahədə ixtisaslaşan nüfuzlu yerli və beynəlxalq təşkilat və elmi-tədqiqat mərkəzlərinin araşdırma, proqnoz və hesabatları, Azərbaycan Respublikasının energetika və iqtisadiyyat sahəsində fəaliyyət göstərən dövlət qurumlarının təqdim etdiyi məlumatlar və digər informasiyalar əsasında tərtib edilir. Bu zaman neft qiymətlərinin baza göstəricisi Neft Fondu ilə Maliyyə Nazirliyi arasında razılaşdırılır və Neft Fondunun büdcəsinin tərtibi zamanı dövlət büdcəsində əsas götürülmüş eyni göstəricidən istifadə edilir.

Neft Fondunun büdcəsinin tərtibi zamanı xərc maddələri əsasən Neft Fondunun cari ildə proqnozlaşdırılan gəlirinin həcmi çərçivəsində nəzərdə tutulur. Neft Fondunun vəsaitinin istifadə edilməsinin əsas istiqamətləri (proqramı) ilə bağlı xərc maddələri Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının makroiqtisadi proqnozları, iqtisadiyyat sahələrinin fəaliyyət göstəricilərinin təhlili və bunların əsasında bölgənin sosial-iqtisadi ehtiyaclarının qiymətləndirilməsi, milli iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafı və rəqabət qabiliyyətinin

artırılmasının zəruriliyi əsas götürülməklə, dövlət investisiya siyasətinə və Azərbaycan Respublikası prezidentinin müəyyən etdiyi öncül istiqamətlərə uyğun olaraq tərtib edilir.

Neft Fondunun idarə edilməsi ilə bağlı xərc maddələri Neft Fondunun səmərəli fəaliyyət göstərməsi məqsədilə növbəti il üçün proqnozlaşdırılan iş həcmi, ştat ehtiyacı və digər tələbatlar, habelə ötən il üzrə aparatın saxlanması üçün xərclər smetəsi nəzərə alınmaqla xərclərin hesablanması (kalkulyasiyası) əsasında tərtib edilir.

Neft Fondunun büdcəsi tərtib edildikdən sonra Neft Fondunun icraçı direktoru tərəfindən həmin layihəyə rəy vermək üçün hər il sentyabr ayının 5-dən gec olmayaraq fondun Müşahidə Şurasına təqdim edilir. Hər il sentyabr ayının 20-dək Neft Fondunun büdcə layihəsi, Müşahidə Şurasının rəyi ilə birlikdə, təsdiq olunmaq üçün Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim edilir.

Neft Fondunun büdcəsi hər il 1 dekabr tarixindən gec olmayaraq təsdiq edilir. Büdcə hər hansı səbəbdən 31 dekabr tarixinədək təsdiq edilmədikdə, növbəti maliyyə ilində fondun idarə edilməsi ilə bağlı xərclərin ödənilməsi üçün hər ay ötən ilin büdcəsində fondun idarə edilməsi ilə bağlı nəzərdə tutulmuş xərclərin 1/12 hissəsi həcmində vəsaitdən istifadə oluna bilər.

Neft Fondunun büdcəsi təsdiq edilən kimi mətbuatda dərc edilir. Fondun gəlirləri barədə məlumatlar rübdə bir dəfə mətbuatda dərc edilir.

Neft Fondunun büdcəsinin xərc maddələrinin icrası zamanı bütün xərclər təyinatı üzrə həyata keçirilir. Neft Fondunun vəsaitinin istifadə edilməsinin əsas istiqamətləri (proqramı) ilə bağlı xərc maddələrinin icrası dövlət xəzinadarlığı vasitəsi ilə qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirilir.

Neft Fondu dövlət xəzinadarlığı vasitəsi ilə maliyyələşdirilən layihələr çərçivəsində vəsaitin xəzinadarlıq tərəfindən təyinatı üzrə istifadə edilməsinə nəzarət etmək, o cümlədən, bununla əlaqədar xəzinadarlıqdan və maliyyə vəsaitinin alıcısı olan qurumlardan bütün zəruri məlumatları istəmək və almaq hüququna malikdir.

Xüsusi zərurət olduqda, Azərbaycan Respublikası prezidentinin qərarı ilə Neft Fondunun büdcəsində, dövlət

idarəetmə sektorunun ümumiləşdirilmiş gəlir və xərcləri də nəzərə alınmaqla, dəyişikliklər edilə bilər.

Neft Fondunun büdcəsinin icrası ilə bağlı rüblük hesabatlar tərtib edilərək Neft Fondunun Müşahidə Şurasına və Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim edilir.

Neft Fondunun büdcəsinin icrası ilə bağlı illik hesabat Maliyyə Nazirliyi ilə əlaqələndirilməklə tərtib edilir və hər növbəti ilin aprel ayının 30-dan gec olmayaraq Neft Fondunun Müşahidə Şurasının rəyi ilə birlikdə təsdiq olunmaq üçün Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim edilir.

Dövlət Neft Fondunun büdcəsinin illik gəlir və xərcləri dövlətin illik icmal büdcəsinə daxil edilməklə Milli Məclisə təqdim olunur. Dövlət Neft Fondunun büdcəsinin auditü qanunvericiliyə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası tərəfindən aparılır.

81. Dövlət Neft Fondunun vəsaitləri harada saxlanır?

ARDNF-in valyuta vəsaitinin saxlanması, yerləşdirilməsi və idarə edilməsi haqqında Qaydalara əsasən Azərbaycan Respublikasında Neft Fondunun hesablaşma hesabları yalnız Azərbaycan Respublikasının Milli Bankında açılır.

Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənar (xaricində) Neft Fondunun hesablaşma hesabları «Standard ənd Purs» («Standard & Roors»), «Mudiz» («Moody's») və «Fiç» («Fitch») beynəlxalq reyting agentliklərinin aşağıda göstərilən uzunmüddətli kredit reytingindən aşağı olmayan reytingə malik olan banklarda açıla bilər:

«AA» - «Standard ənd Purs» («Standard & Roors»), «Fiç» («Fitch»)

«Aa3» - «Mudiz» («Moody's»)

Neft Fondunun beynəlxalq maliyyə bazarlarında tərəf müqabili «A» («Standard ənd Purs», «Fiç») və ya «A2» («Mudiz») kredit reytingindən aşağı olmayan uzunmüddətli

reytingə malik olan kommersiya bankları və digər maliyyə təsisatları, daxili maliyyə bazarında isə, Neft Fondunun investisiya portfelinin 5%-indən artıq olmayan həcmdə vəsaitinin yerləşdirilməsi şərti ilə, nizamnamə kapitalının və aktivlərinin həcminə görə ən iri və kredit reytinginə görə ən etibarlı kommersiya bankları ola bilər.

Neft Fonduna qiymətli kağızlar üzrə depozitar xidmətləri mərkəzi (milli) banklar və «AA» («Standard ənd Purs», «Fiç») və ya «Aa3» («Mudiz») kredit reytingindən aşağı olmayan uzunmüddətli reytingə malik olan kommersiya bankları və digər maliyyə təsisatları tərəfindən göstərilə bilər.

Fondun vəsaitinin valyuta tərkibinə aşağıdakı ölkələrin valyutaları və (və ya) bu valyutalarda ifadə olunmuş investisiya aktivləri daxil ola bilər:

- Avropa Valyuta Birliyinə daxil olan ölkələr;
- Amerika Birləşmiş Ştatları;
- Yaponiya;
- Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı.

Bundan başqa, fondun investisiya profilinə həmçinin profilin 5%-dən artıq olmayan həcmində «A» («Standard ənd Purs», «Fiç») və ya «A2» («Mudiz») kredit reytingindən aşağı olmayan uzunmüddətli ölkə (süveren borc) reytinginə malik olan ölkələrin valyutalarında ifadə olunan investisiya aktivləri də daxil ola bilər. Neft Fondunun vəsaitinin bu tip aktivlərə investisiya edilməsi, valyuta bazarlarında qiymətin və ya məzənnənin dəyişməsi ilə bağlı mümkün risklərdən müdafiə əməliyyatı ilə müşayiət edilməlidir.

ARDNF-in prezidenti S.Şərifovun bildirdiyinə görə, 2002-ci ildə fondun valyuta ehtiyatlarının saxlanılmasının orta faiz dərəcəsi 2,15 faiz olub. 2003-cü ildə isə 1,5 faizlik gəlirlilik dərəcəsi proqnozlaşdırılıb. Valyuta vəsaitlərinin xarici banklarda depozitə qoyulmasından gələn gəlirlərin, yəni depozit faizinin 2003-cü ildə azalması ABŞ və ümumiyyətlə, dünya iqtisadiyyatında davam edən tənəzzül və durğunluqla bağlıdır. Burada ABŞ-ın Mərkəzi Ehtiyatlar Sistemini faiz dərəcəsinə çox aşağı salması (1,25 faizədək) də həlledici rol oynayıb. Buna görə də, belə bir vəziyyətdə depozitə qoyulan ehtiyatların valyuta tərkibinin diversifikasiyasının və vəsaitin bir hissəsinin Avropa

valyutalarına keçirilməsi zəruri addımdır. 2003-cü ildən valyuta ehtiyatları diversifikasiyalaşdırılır. Belə ki, valyuta ehtiyatlarının 65 faizi ABŞ dollarında, 30 faizi avroda, 5 faizi isə funtsterlinqdə saxlanılır.

82. Dövlət Neft Fondu ləğv oluna bilərmi?

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə əsasən hüquqi şəxslərin təsisçiləri hüquqi şəxsləri ləğv və ya yenidən təşkil etmək səlahiyyətinə malikdirlər.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun təsisçisi qismində çıxış edən Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2000-ci il 29 dekabr tarixli, 434 sayılı fərmanı ilə təsdiq olunmuş "Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu haqqında Əsasnamə"yə əsasən fond Azərbaycan Respublikası prezidentinin qərarı ilə yenidən təşkil və ləğv edilə bilər.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 60-cı və 61-ci maddələrinə əsasən fond ləğv olunarkən bu barədə Ədliyyə Nazirliyinə ləngimədən məlumat verilməlidir. Fondun ləğvi işlərini başa çatdırmaq üçün ləğvetmə komissiyası yaradılır. Ləğvetmə komissiyasının təyin edildiyi andan hüquqi şəxsin işlərini idarə etmək səlahiyyətləri ona keçir. Hüquqi şəxsin ləğvi bu barədə qeydin hüquqi şəxslərin dövlət reyestrinə daxil edildiyi andan başa çatmış, hüquqi şəxsin mövcudluğuna isə son qoyulmuş sayılır.

83. Dövlət Neft Fondunun fəaliyyətini hansı təşkilat yoxlaya bilər?

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2000-ci il 29 dekabr tarixli 434 sayılı fərmanı ilə təsdiq olunmuş "Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu haqqında Əsasnamə"nin 6-cı bəndinə müvafiq olaraq fond qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada mühasibat uçotu və statistik hesabatlar aparır. Fondun illik maliyyə fəaliyyəti haqqında hesabat Azərbaycan

Respublikasının prezidenti tərəfindən təyin olunan müstəqil auditor tərəfindən yoxlanılmalı və təsdiq olunmalıdır.

"Auditor xidməti haqqında" Azərbaycan Respublikasının 1994-cü il 16 sentyabr tarixli Qanununa əsasən audit – əmtəə istehsalı və satışı, xidmət göstərilməsi və iş görülməsi ilə məşğul olan təsərrüfat subyektlərində mühasibat uçotunun dəqiq və dürüst aparılmasının, mühasibat və maliyyə hesabatlarının müstəqil yoxlanmasıdır. Müstəqil auditor Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyinə əsasən dövlət qeydiyyatından keçmiş Azərbaycan Respublikasının və ya xarici dövlətlərin fiziki və ya hüquqi şəxsləri ola bilərlər.

Auditor rəyi auditorun (auditor təşkilatının) imzası və möhürü ilə təsdiq olunmuş, audit aparılan təsərrüfat subyektinin maliyyə vəziyyətinə, maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarının qanuniliyinə, illik mühasibat hesabatları maddələrinin doğruluğuna, mühasibat uçotunun ümumi vəziyyətinə verdiyi qiyməti əks etdirən və bütün hüquqi və fiziki şəxslər, dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanları, habelə məhkəmə orqanları üçün hüquqi əhəmiyyəti olan rəsmi sənəddir. Səlahiyyətli dövlət orqanlarının qərarına əsasən keçirilmiş yoxlamanın nəticələrini əks etdirən auditor rəyi Azərbaycan Respublikası prosesual qanunvericiliyinə uyğun olaraq təyin edilmiş ekspertizanın rəyi ilə bərabər tutulur.

84. Dövlət Neft Fondunun vəsaitləri hara xərclənir?

ARDNF-in vəsaitlərinin istifadəsi istiqamətləri və prinsipləri fondun Əsasnaməsində aşağıda ki kimi müəyyənləşdirilib:

-fondun vəsaiti ölkənin sosial-iqtisadi tərəqqisi naminə ən mühüm ümummilliy problemlərin həllinə və strateji əhəmiyyətli infrastruktur obyektlərinin inşa və rekonstruksiya edilməsinə istifadə oluna bilər;

-fondun vəsaitinin istifadə edilməsi (xərclənməsi) onun maliyyə ili ərzində xərclərinin gəlirləri üstələməməsi prinsipinə əsaslanır;

-fondun vəsaitinin istifadəsi Azərbaycan Respublikası prezidentinin sərəncamları ilə hər il üçün təsdiq edilmiş əsas istiqamətlərə (proqrama) uyğun olaraq həyata keçirilir;

-fondun vəsaiti dövlət hakimiyyəti orqanlarına, dövlət və qeyri-dövlət müəssisələrinə (təşkilatlarına) kredit (borc) verilməsinə, eləcə də Azərbaycan Respublikasının yurisdiksiyasında olan hər hansı bir subyektin borcunun (öhdəliyinin, təminatının) və yaxud digər yüklənməsinin girovu qismində istifadə oluna bilməz. Neft fondunun büdcəsinin tərtibi zamanı xərc maddələri əsasən fondun proqnozlaşdırılan gəlirin həcmi çərçivəsində nəzərdə tutulmalıdır. Fondun vəsaitinin istifadə edilməsinin əsas istiqamətləri (proqramı) ilə bağlı xərc maddələri ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının makroiqtisadi proqnozları, iqtisadiyyat sahələrinin fəaliyyət göstəricilərinin təhlili və bunların əsasında ölkənin sosial-iqtisadi ehtiyaclarının qiymətləndirilməsi, milli iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafı və rəqabət qabiliyyətinin artırılmasının zəruriliyi əsas götürülməklə, dövlət investisiya siyasətinə və Azərbaycan Respublikası prezidentinin müəyyən etdiyi prioritetlərə uyğun olaraq tərtib edilir.

ARDNF-in vəsaitlərinin istifadəsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının prezidenti aşağıdakı fərmanları imzalayıb:

«Erməni millətçilərinin apardığı etnik təmizləmə nəticəsində Ermənistan ərazisindəki öz tarixi torpaqlarından didərgin salınmış azərbaycanlıların məskunlaşması problemlərinin həlli haqqında» 2001-ci il 22 avqust tarixli, 562 sayılı fərmanla əsaslı tikinti məqsədləri üçün Neft Fondundan 83 mlrd. manat vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulub.

Azərbaycan torpaqlarının erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğalı nəticəsində Ağdam və Füzuli rayonlarından didərgin düşmüş və çadır düşərgələrində müvəqqəti yerləşdirilmiş məcburi köçkünlərin bir qisminin həmin rayonların ərazisində məskunlaşdırılması ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında» 2001-ci il 7 sentyabr tarixli, 577 sayılı fərmanla 84 mlrd. manat vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulub.

«Biləsuvar rayonu ərazisində yerləşən beş çadır düşərgəsində məskunlaşmış məcburi köçkünlərin sosial məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı tədbirlər haqqında» 2002-ci il 13 may

tarixli, 700 sayılı fərmanda bu məqsədlərə Neft Fondundan 192 mlrd. manat ayrılmasına dair göstəriş var.

«Bakı-Tibilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri layihəsində Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin iştirak payının maliyyələşdirilməsi haqqında» 2002-ci il 30 iyul tarixli, 739 sayılı fərmanla həmin payın maliyyələşdirilməsinin Neft Fondunun vəsaiti hesabına (180 mln. dollar həcmində) həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.

ARDNF-in 2002-ci il büdcəsinin başlıca xərc istiqamətlərini məhz qeyd olunan fərmanların icrası ilə əlaqədar xərclər və bir də fondun idarə edilməsi ilə bağlı xərclər təşkil edib. 2002-ci ildə Bakı-Ceyhan layihəsinin maliyyələşdirilməsi üçün Milli Bankın ARDNF-in hesabına köçürdüyü 257 mlrd. manat bonus vəsaitinin 242 mlrd. manatı konsorsiumun hesabına keçirilib. Məcburi qaçqın və köçkünlərin məskunlaşdırılması ilə bağlı 3 fərmanın icrası ilə bağlı xərclər 219 mlrd. manat proqnoza qarşı 189 mlrd. manat olub. Neft Fondunun idarə edilməsi ilə bağlı xərclər isə 3 mlrd. manat təşkil edib. Beləliklə, 2002-ci ildə ARDNF-in faktiki xərcləri nəzərdə tutulan 522 mlrd. manat əvəzinə 434 mlrd. manat olub.

2003-cü ildə fondun budcəsinin xərc istiqamətləri aşağıdakı kimidir:

1. Məcburi qaçqın və köçkünlərin məskunlaşması ilə bağlı 3 fərmanın icrası ilə əlaqədar xərclər -136,4 mlrd. manat;
2. BTC layihəsindəki payın maliyyələşdirilməsi ilə bağlı xərclər – 576,0 mlrd. manat;
3. Azərbaycan Respublikasının 2003-cü il dövlət büdcəsinə transfert – 500.0 mlrd. manat;
4. Fondun idarə edilməsi ilə bağlı xərclər -5,34 mlrd. manat.

BTC

85. "Bakı-Tbilisi-Ceyhan" neft kəməri ilə ildə nə qədər neft ixrac olunacaq?

Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəməri "Əsrin müqaviləsi" üzrə istehsal olunan Azərbaycan neftinin dünya bazarına çıxışını təmin edəcək. Üç ölkənin ərazisindən keçəcək kəmərin uzunluğu 1750 km-dir.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri ilə ildə minimum 40, maksimum 60 milyon ton neft ixrac olunacaq. Kəmərin istismar müddəti 40 il, orta ötürücülük gücü 50 milyon ton nəzərdə tutulub.

86. "Bakı-Tbilisi-Ceyhan" neft kəmərinin kim maliyyələşdirir?

Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) kəmərinin dəyəri 2,95 milyard dollar məbləğində qiymətləndirilir. BTC-nin tikintisi üçün lazım olan vəsaitin 30 faizini sponsor qrupundakı paya uyğun olaraq iştirakçı şirkətlər ayıracaq. Qalan 10 faiz isə beynəlxalq maliyyə institutlarından kredit kimi alınacaq. Layihənin maliyyələşdirilməsində Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası və Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Yaponiyanın və ABŞ-in ixrac-idxal bankları, Almaniyanın «Hermeş» bankı, ORİC özəl xarici investisiyalar üzrə Amerika agentliyi də iştirak etmək niyyətindədir.

BTC şirkətinin rəhbəri Maykl Tauzəndin sözlərinə görə, aparılan danışıqlar nəticəsində layihə üçün tələb olunan 3 milyard dollarlıq vəsaitin 2 milyard 200 milyon dolları artıq vəd edilib. 2003-ci ilin iyuluna qədər kəmərin tikintisinə 600 mln. dollar vəsait xərclənib. BP-nin prezidenti Devid Vudvord həmin ilin mayında bildirmişdi ki, əgər əlavə maliyyə təminatı olmazsa, onda kəmərin tikintisi iyun ayında dayandırıla bilər. Çünki kəmərin sponsorları qrupunda təmsil olunan şirkətlərin xüsusi vəsaitləri tikintinin o vaxta qədər davam etdirilməsinə kifayət

edir. İyun ayından sonrakı dövrdə isə borc vəsaitlərinin cəlb edilməsinə ehtiyac yaranacaq. Bu sahədə müvafiq danışıqlar aparılır.

87. "Bakı-Tbilisi-Ceyhan" neft kəmərinin keçdiyi ərazilərdə xüsusi torpaq sahələrinin taleyi necə olacaq?

Azərbaycan ərazisində bir-birindən 28 metr aralıda yerləşəcək kəmərlərin 58 metrlik mühafizə zolağına düşən 6673 hektar torpağın 4268 hektarı xüsusi torpaq mülkiyyətçilərinə məxsusdur. Xüsusi torpaqlara görə cəmi 4149 mülkiyyətçi və istifadəçiyə 14 milyon 73 min dollar kompensasiya ödənilib. Bununla bağlı xüsusi torpaq mülkiyyətçi və istifadəçiləri ilə 4207 icarə müqaviləsi imzalanıb, kompensasiyaların köçürülməsi üçün Beynəlxalq Bankda müvafiq bank hesabları açılıb.

Azərbaycan ərazisində özəl torpaqların minimal icarə məbləği 145 dollar, maksimum icarə məbləği isə 185 min. dollar olub.

Azərbaycanda kəmərlər boyunca 58 metrlik mühafizə zolağının 44 metrlik tikinti dəhlizinə düşən torpaqlar üç il müddətinə tam icarəyə götürülüb. Bundan sonra 60 il müddətinə həmin ərazilərdə torpaqdan istifadəyə məhdudiyətlər qoyulacaq.

88. BTC-nin Azərbaycan üçün əhəmiyyəti nədən ibarətdir?

Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri regionda son 10 ilin ən böyük layihəsidir. Aydın məsələdir ki, bu layihənin həyata keçirilməsindən ən çox gəlir götürən Azərbaycan Respublikası olacaq. Ölkəmizin BTC-dən götürəcəyi dividenti şərti olaraq 2 qrupa bölmək olar:

- iqtisadi-sosial
- siyasi

Əvvəlcə Azərbaycanın maddi gəlirləri üzərində dayanacaq. Hər şeydən əvvəl əsas ixrac kəməri Xəzərin Azərbaycan sektorunda hasil olunacaq karbohidrogen ehtiyatlarını dünya bazarlarına çıxaracaq. Deməli, Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri olmasa ildə 50

milyon ton Azərbaycan neftini dünya bazarlarına çatdırmaq mümkün olmaz.

İkincisi, Bakı-Tbilisi-Ceyhanın tikinti və istismarından Azərbaycan böyük gəlirlər əldə edəcək. BP-nin məlumatlarına əsasən, layihənin reallaşmasına sərf olunacaq vəsaitin 600 milyon dolları Azərbaycandan keçən 443 km uzunluğunda kəmərin çəkilməsinə sərf olunacaq. Bu o deməkdir ki, 600 milyon dolların, əsas avadanlıq, borular və podratçı şirkətin gəlirləri çıxılmaqla, 1/3-i müxtəlif formada Azərbaycana çatacaq. Bura subpodratçı təşkilatların gəlirləri, tikintidə çalışanların əmək haqları, büdcəyə yönəldiləcək vergilər və sosial müdafiə fonduna ayırmalar daxildir. Bundan başqa, kəmərin keçəcəyi ərazilərdə torpaq sahibləri də torpaqdan istifadəyə görə kompensasiya alıblar. 4101 sahibkar üst-üstə 10 milyon dollara yaxın kompensasiya əldə edib. Onların gəlirləri isə torpağın məhsuldarlığından, orda əkilən bitki və ağacın növündən asılıdır. Layihənin əməliyyatçısı olan «bp» şirkəti artıq bəyan edib ki, kəmərböyü ərazilərdə məskunlaşmış əhaliyə 1 milyon dollarlıq sosial yardım göstəriləcək. Bu, həm birbaşa yardımlar, həm də infrastrukturun bərpasını, sosial obyektlərin tikintisini və maarifləndirmə-trening kurslarını nəzərdə tutur.

Unutmaq olmaz ki, Azərbaycan tikinti işlərindən 2 il 6 ay ərzində gəlir götürəcəksə, kəmərin istismarından 40 il mənfəət əldə edəcək.

Siyasi dividendlərə gəlincə, bura ölkənin regional təhlükəsizliyi. Qarabağ məsələsinin həlli müstəvisində Azərbaycanın üstün imkanlar qazanması, Xəzərin hüquqi statusunun müəyyənləşməsinin sürətlənməsi qeyd edilməlidir.

Bakı-Tbilisi-Ceyhanın üstünlük və çatışmazlıqlarını siyasi müstəvidə qiymətləndirərkən ən tutarlı arqumentlər müsbət səciyyə daşıyır. Əvvəla, BTC-nin reallaşdırılmasında ən maraqlı tərəf kimi Qərbin ciddi təmsilçisi olan ABŞ-in çıxış etməsi Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin toxunulmazlığında ən etibarlı qarantiyadır. Digər tərəfdən, məhz bu boru kəməri vasitəsilə onun keçdiyi ərazilərə məxsus bölgəyə münasibətində ABŞ-in təsir imkanları çoxalır ki, bu da Qafqaz iqtisadi məkanının formalaşması çərçivəsində Ermənistan-Azərbaycan münəqişəsinin sürətli həllinə yeni şans verir.

Bu müstəvidə çatışmazlığı şərtləndirən başlıca amillərdən birincisi əks arqument üzərində köklənir ki, onu da Rusiya hökumətinin neqativ reaksiyası nəticəsində Ermənistan-Azərbaycan və Abxaziya-Gürcüstan münəqişəsinin yenidən qızışması ilə izah etmək olar.

89. BTC-nin iqtisadi baxımdan əlverişsiz olması barədə deyilənlər doğrudurmu?

BTC-nin iqtisadi cəhətdən səmərəsiz olması barədə deyilənlər doğru deyil. İqtisadi müstəvidə BTC-nin üstünlüklərini aşağıdakı amillər şərtləndirir:

BTC-nin ən mühüm üstünlüyü Azərbaycan neftinin dünyanın ən dərin və böyük hövzəsinə - birinci dərəcəli limanına çatdırılmasıdır. Bu kəmər Azərbaycan neftinin ünvanına çatdırılması xərclərini xeyli azaldacaq. Bu limanın imkanlarına uyğun olaraq «Nə qədər böyük həcm, bir o qədər az xərc» prinsipi və mexanikanın qızıl qaydası əsasında həyata keçirilən daşınma əməliyyatları xeyli cəlbədicə və sərfəlidir.

Tanker limanı olan Ceyhan İraqdan Türkiyəyə gələn ixrac kəmərinin əsas terminalıdır. Bu liman 70-ci illərdə istimara verilib. Ceyhan tanker limanı 2 kilometrlik körpüyə və 2 yanılma bərəsinə malikdir ki, bu da eyni zamanda 4 tankerin (yük tutumu 15-dən 300 min tonadək olan) yüklənməsinə imkan verir. Həmin tankərlər nə Xəzər dənizində, nə də ki, Bosfor boğazında üzə bilmədiyindən Ceyhan terminalı bu üstünlüyü ilə özünün ən yaxın rəqiblərini xərc məsələsində geridə qoyur. Bu, miqyasın effekti baxımından klassik qənaət üsuluna görə baş verir. Bir böyük tanker 10 kiçik tankerdən ucuz daşıma xərclərinə malikdir.

Bu marşrutun ikinci böyük üstünlüyü neft daşınmasının Bosfor boğazından yan keçirilməsidir. Əks təqdirdə Bosfor boğazının yüklənməsi səbəbindən baş verən hər hansı bir qəza bu marşrut üzrə daşınma qrafikini poza və sifarişlərin vaxtında yerinə yetirilmə öhdəliyinə mane ola bilər.

Üçüncüsü, Ceyhandan Rotterdamadək neftin daşınması Qara dəniz yolu ilə nəzərdə tutulan alternativ variantlarla müqayisədə 2 dəfə ucuz başa gəlir.

BTC-nin iqtisadi cəhətdən səmərəsiz olmasını bildirənlər fikirlərini layihənin baha başa gəlməsi ilə əlaqələndirirlər. Bu bahalıq boru kəmərinin uzunluğu və onun tikintisinin relyef nöqtəyi-nəzərindən əlavə xərclər tələb etməsi ilə izah oluna bilər. Belə məsafədə yalnız böyük həcmərdə neft daşınmasının həyata keçirilməsi səmərə verə bilər. Bu isə Qazaxıstan neftinin də BTC ilə daşınmasının həyata keçirilməsi zamanı mümkündür. Hazırda ən çox aktualıq kəsb edən məsələ məhz BTC-nin tam gücü ilə işləməsi üçün imkanların qiymətləndirilməsidir. Əks təqdirdə Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəmərinə rentabelli etmək mümkün deyil.

90. Nə üçün Rusiya "Bakı-Tbilisi-Ceyhan" layihəsinin reallaşmasını istəmir?

Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsinin reallaşması Rusiyanın Cənubi Qafqazda mövqelərinin xeyli zəifləməsinə gətirib çıxarır. Bu proses öz-özlüyündə Rusiyanın itirdiyi mövqelərin hesabına Qərbin bu bölgədə nüfuzunu artırır. Ermənistanın Qarabağ münaqişəsinə münasibətdə qərəzli mövqeyinə görə bu kontraktın kənarında qalması da Rusiyanın siyasi maraqlarına cavab vermir. Çünki, bununla Rusiya nəinki kəməre, hətta region üçün əhəmiyyət kəsb edən digər proseslərə də təsir imkanlarını itirir.

Digər tərəfdən də Xəzər neftinin dünya bazarlarına Rusiya ərazisindən yan keçən kəmərlər vasitəsilə daşınması maliyyə nöqtəyi-nəzərdən Rusiyanın bu proseddən bəhrələnmək imkanlarını tamamilə məhdudlaşdırır.

Bütün bunlara görə Rusiya Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəmərinin reallaşmasında maraqlı deyil.

91. "Bakı-Tbilisi-Ceyhan" net kəmərinin təhlükəsizliyi necə təmin olunur?

Boru kəmərinin Azərbaycan-Ermənistan sərhəddinə və İraq kürdlərinin münaqişə zonasına yaxınlığı onun təhlükəsizliyi ilə bağlı narahatlıq yaradır. Ermənilərin törədə biləcəkləri mümkün fəsadlar Azərbaycan -Gürcüstan sərhədində və Gürcüstan ərazisində, kürd ekstremistlərinin təhlükəsi isə Türkiyə ərzisində qeydə alınır. Bu narahatlığın aradan qaldırılması istiqamətində «Təchizat və təlim» proqramı çərçivəsində Amerika təlimatçıları tərəfindən Gürcüstan hərbi batalyonunun hazırlanması işi gedir. Gürcüstanda artıq proqramın birinci mərhələsi başa çatıb. Bu proqramın Azərbaycan və Türkiyədə də tətbiqi gözlənilir. Hər üç ölkədə təhlükəsizliklə bağlı problemlərin həlli üçün Silahlı Qüvvələrin imkanlarının səfərbər olunması nəzərdə tutulur. Bununla yanaşı Ukrayna Silahlı Qüvvələrinin də bu proseddə iştirak etmək arzusunu Ukraynanın müdafiə naziri, ordu generalı Vladimir Şkidçenko bildirib.

Kontraktın maliyyə təhlükəsizliyini təmin etmək üçün onun sığortalanması da nəzərdə tutulub. Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəmərinin sığorta qrupunun iştirakçılarından biri "AIG Caspian" Azərbaycan-Amerika şirkəti olacaq. Layihənin icbari sığortasının zəruriliyi barədə "BTC Co." şirkətinin ekoloci və sosial proqramlar üzrə meneceri Fil Midlton bildirib.

92. ARDNŞ-in neft sənayesindəki rolu nədən ibarətdir?

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ) neft və qaz yataqlarının kəşfiyyatından, hazırlanmasından və işlənilməsindən tutmuş istehlakçıya çatdırılmasınadək bütün istehsal tsiklini əhatə edən şaquli integrasiyalı müəssisədir. Onun tərkibində neft və qazçıxarma, geoloji kəşfiyyat, neft emalı, nəqliyyat, tikinti müəssisələri, elmi-tədqiqat institutları, müxtəlif təşkilatlar fəaliyyət göstərir. Bu nəhəng dövlət müəssisəsi hazırda Azərbaycanda neft və qaz hasilatı sahəsində fəaliyyət göstərən yeganə yerli müəssisədir. Azərbaycan üçün xüsusilə strateji

əhəmiyyət daşıyan bu fəaliyyət sahəsi hələlik ARDNŞ-in təmsalında dövlətin inhisarındadır.

ARDNŞ-in Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2003-cü il 24 yanvar tarixli, 844 nömrəli fərmanı ilə təsdiq edilmiş Nizamnaməsinə əsasən şirkətin fəaliyyəti neft və qaz sənayesinin vahid kompleks kimi səmərəli fəaliyyətinin və inkişafının təmin edilməsindən, istehlakçıların enerji daşıyıcılarına olan tələbatının etibarlı ödənilməsindən ibarətdir. Şirkət kommersiya fəaliyyətini həyata keçirir. Şirkət hasil edilmiş bütün karbohidrogenlərə və onların emalından alınan neft və qaz məhsullarına münasibətdə sahibliyi həyata keçirir.

Şirkətin əsas məqsədi Azərbaycan Respublikası ərazisində, quru və dəniz sahələri də daxil olmaqla, neft və qaz yataqlarının axtarışının, kəşfiyyatının, hazırlanmasının, işlənməsinin, neftin, qazın, kondensatın və onlardan alınan məhsulların nəql edilməsinin, emalının, satışının, istehlakçıların müvafiq enerji daşıyıcılarına olan tələbatının sabit və dayanıqlı ödənilməsinin, digər işlərin və xidmətlərin həyata keçirilməsindən və gəlir əldə edilməsindən ibarətdir.

Son Nizamnaməyə əsasən, şirkət onun əsas vəzifələrini yerinə yetirmək üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada aşağıdakı fəaliyyət növlərini həyata keçirir:

- sahənin inkişafına dair uzunmüddətli proqnozların, məqsədli kompleks elmi-texniki, iqtisadi və sosial proqramların işlənilib hazırlanması;

- istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi, enerjiyə və material ehtiyatlarına qənaət siyasətinin həyata keçirilməsi, sahə müəssisələri arasında əlverişli istehsal-texnoloji və təsərrüfat əlaqələrinin yaradılması;

- sahənin perspektiv inkişafının müəyyən edilməsində şirkətlə müvafiq səlahiyyətli dövlət hakimiyyəti orqanları arasında qarşılıqlı əlaqələrin təmin edilməsi;

- sahənin istehsal və sosial bazasının inkişafı, şirkətin tərkibinə daxil olan müəssisələrin modernləşdirilməsi, genişləndirilməsi, yenidən qurulması, onların yeni texnika və texnologiyalarla təchiz edilməsi üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada investisiya fəaliyyəti;

- müasir tikinti texnologiyasından və texniki vasitələrdən istifadə edilməklə geoloji-kəşfiyyat işlərinin aparılması, yataqların istismarının səmərəliliyinin yüksəldilməsi, neft və qaz buruqlarının tikintisinin sürətləndirilməsi, həmçinin, yerin təkindən istifadə edilməsi və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində mövcud olan qanunvericiliyə riayət etməklə yataqların istismara hazırlanmasının keyfiyyətinin və sürətinin artırılması;

- təsərrüfatçılıq üsullarının və formalarının təkmilləşdirilməsi, elmi nailiyyətlərin istehsalatda tətbiq edilməsi;

- iqtisadi və istehsal-texniki proqramların həyata keçirilməsi üçün bankların, o cümlədən xarici bankların və digər mənbələrdən kredit vəsaitlərinin cəlb olunması;

- kadr siyasətinin həyata keçirilməsi, respublikada və xaricdə kadrların hazırlanmasının və ixtisasının artırılmasının təşkili;

- sosial sahənin maddi bazasının möhkəmləndirilməsi hesabına müəssisə kollektivlərinin sosial inkişafı üçün əlverişli imkanlar yaradılması;

- dövlət orqanları, xarici şirkətlər və sahibkarlarla qarşılıqlı əlaqəli fəaliyyət göstərilməsi;

- geofiziki, geoloji axtarış-kəşfiyyat işlərinin əsas istiqamətlərinin işlənilib hazırlanmasının və müvafiq qaydada təsdiq edilməsinin təmin edilməsi;

- yeni kəşf olunmuş yataqların işlənməyə verilməsi haqqında qərarların qəbul edilməsi, müəssisələr tərəfindən istismar olunan yataqların təcrübə-sənaye istismar layihələrinin, texnoloji sxemlərinin, neft, qaz və qaz kondensatlı yataqların işlənməsi layihələrinin hazırlanması və müvafiq qaydada təsdiq edilməsi;

- neft və qazçıxarma müəssisələrinin illik iş proqramlarının təsdiq edilməsi və bu proqramlara uyğun olaraq onların illik büdcə vəsaitlərinin müəyyənləşdirilməsi;

- hasil edilmiş xam neftin və təbii qazın nəqlinin təşkil edilməsi və xidmətə görə nəql müəssisələrinə müəyyən edilmiş nəql haqqının ödənilməsi;

- xam neftin və təbii qazın emalının təşkil edilməsi, neft və qaz emalı müəssisələrinə şirkət tərəfindən göstərilən xidmətlərə görə müəyyən edilmiş emal xərclərinin ödənilməsi;

- xam neft, təbii qaz, neft və qaz məhsullarının satışının təşkil edilməsi və onların təchizat xərclərinin müvafiq qaydada ödənilməsi;

- torpaqların rekultivasiyası və ətraf mühitin mühafizəsi üçün lazımı tədbirlərin görülməsi;

- qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada xarici iqtisadi əlaqələrin həyata keçirilməsi (o cümlədən, beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafını və sahəyə xarici sərmayələrin cəlb edilməsini təmin edən tədbirlərin həyata keçirilməsi; qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada şirkətin fəaliyyətinə aid müvafiq sazişlərin layihələrinin hazırlanması, bu sazişlər üzrə danışıqların aparılması (və ya danışıqların aparılmasında iştirak edilməsi), müəyyən edildikdə onların imzalanması və icrasına nəzarətin təmin edilməsi, habelə digər məsələlərin həyata keçirilməsi;

- qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada xaricdə nümayəndəliklərin və filialların açılması, hüquqi şəxslərin yaradılması;

- qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada şirkətin istehsal etdiyi məhsulların xaricə satışının təşkil edilməsi və istehsal-təsərrüfat ehtiyaclarını təmin etmək üçün malların (işlərin, xidmətlərin) satın alınması üzrə əməliyyatların həyata keçirilməsi;

- xarici şirkətlərin müştərək fəaliyyətə cəlb edilməsi; xarici şirkətlərin iştiraki ilə Azərbaycan Respublikasında və eləcə də xaricdə tikiləcək obyektlərin layihə və smeta sənədlərinin ekspertizasının həyata keçirilməsi;

- beynəlxalq konqres, simpozium və digər toplantılarda iştirak edilməsi və şirkətin xaricdə yaratdığı qurumlarda işləmək üçün mütəxəssislərin ezam edilməsi; şirkətin müəssisələrində xarici iqtisadi əlaqələrə aid bütün məsələlərin təşkilinin, baxılmasının və həllinin mərkəzləşdirilmiş qaydada həyata keçirilməsi;

- qanunvericiliyə əsasən neft və qaz sənayesi sahəsində digər fəaliyyət növlərinin həyata keçirilməsi.

Azərbaycan neftinin hasilatı ilə əlaqədar xarici neft şirkətləri ilə imzalanmış bütün sazişlərdə (cəmi 22 saziş) Azərbaycanı ARDNŞ təmsil edir.

93. ARDNŞ Azərbaycanın dövlət büdcəsinə nə qədər vəsait ödəyir?

Mübaligəsiz demək olar ki, ARDNŞ hazırda ölkə iqtisadiyyatının bel sütunudur.

Şirkətin və onun tərkibinə daxil olan müəssisələrin əmlakı dövlət mülkiyyətindədir. Şirkət onda olan dövlət əmlakına münasibətdə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada və hədlərdə sahibliyi, istifadəni və sərəncam verilməsini həyata keçirir.

Şirkətin əmlakı əsas fondlardan, dövriyyə vəsaitlərindən, digər maddi və qeyri-maddi aktivlərdən ibarətdir. Şirkətin əmlakı onun müstəqil balansında əks olunur. Şirkətin əmlakı aşağıda göstərilən mənbələr hesabına təşkil olunur:

- mülkiyyətçi və ya mülkiyyətçi tərəfindən səlahiyyətləndirilmiş orqan tərəfindən verilən əmlak;

- kommersiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsindən əldə edilən gəlir;

- bankların və digər kreditorların kreditləri;

- qanunvericiliklə qadağan olunmayan digər mənbələr.

Şirkət qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş vergiləri və digər məcburi ödənişləri müəyyən edilmiş qaydada ödədikdən sonra, fəaliyyətdən əldə etdiyi gəlirə müstəqil sərəncam verir.

ARDNŞ dövlət büdcəsinə daxil olan bütün vəsaitlərin yarısına qədərini verir. Belə ki, Vergilər Nazirliyinin məlumatına görə, dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarında ARDNŞ-in payı 1996 - 2002-ci illərdə aşağıdakı kimi olub:

1996 - 2002-ci illərdə dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarında ARDNŞ-in payı

İllər	Məbləğ (mlrd.manat)	Ümumi daxilolmalarda xüsusi çəkisi, %
1996	757.2	46.0
1997	1064.8	50.8
1998	608.8	35.8
1999	724.9	37.4
2000	1055.8	41.4
2001	1338.5	46.2
2002	1660.1	48.8

2003-cü ilin büdcə proqnozuna əsasən, ARDNŞ 2003-cü ildə büdcəyə 1862 mlrd. manat vəsait köçürməlidir ki, bu da bütün büdcə gəlirlərinin 30,6 faizi, dövlət sektorundan büdcəyə bütün daxilolmaların (2464 mlrd. manat) isə 75,6 faizi qədərdir.

94. ARDNŞ-in hansı struktur bölmələri var?

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2003-cü il 24 yanvar tarixli, 844 nömrəli fərmanına əsasən ARDNŞ-in tərkibinə aşağıdakı müəssisələr daxildir:

1. «Azneft» İstehsalat Birliyi;
2. «Geofizika və mühəndis geologiyası» İstehsalat Birliyi;
3. «Neft kəmərləri» İdarəsi;
4. «Marketinq və iqtisadi əməliyyatlar» İdarəsi;
5. «Xarici sərmayələr» İdarəsi;
6. «Azərneftyağ» neft emalı zavodu;
7. «Azərneftyanacaq» neft emalı zavodu;
8. Bakı dərin özüllər zavodu.

Şirkətin tərkibinə daxil olan müəssisələr, habelə şirkət tərəfindən Nizamnaməyə uyğun olaraq yaradılan hüquqi şəxslər və hüquqi şəxs statusuna malik olmayan qurumlar vasitəsi ilə neft və qaz yataqlarının kəşfiyyatı, tikintisi, işlənməsi, neftin, qazın, kondensatın və onlardan alınan məhsulların nəql edilməsi, emalı, satışı, servis xidmətlərinin yerinə yetirilməsi və şirkətin digər vəzifələrinin və fəaliyyət növlərinin həyata keçirilməsini təmin edir.

Şirkətin tərkibinə daxil olan (Azərbaycan Respublikasının prezidenti tərəfindən təsdiq edilən siyahıya əsasən müəyyən edilmiş müəssisələr istisna olmaqla) hüquqi şəxslər və hüquqi şəxs statusuna malik olmayan qurumlar şirkətin prezidenti tərəfindən qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada yaradılır, yenidən təşkil edilir və ləğv edilir.

Şirkət onun tərkibinə daxil olan müəssisələrlə qarşılıqlı hesablaşmaların aparılmasını özünün mərkəzləşdirilmiş mühasibatlığı tərəfindən həyata keçirir.

Şirkət onun fəaliyyətinin predmetinə daxil olan bəzi fəaliyyət növlərinin həyata keçirilməsini tam və ya qismən onun strukturuna daxil olan müəssisələrə həvalə edə bilər.

Şirkətin tərkibinə daxil olan müəssisələrin müvafiq olaraq blanklarında, möhür və şampalarında, digər fərqləndirici nişanlarında həmin müəssisələrin adı ilə yanaşı ARDNŞ-in adı göstərilməlidir. Şirkətin tərkibinə daxil olan müəssisələr şirkətin Nizamnaməsinə əməl etməli, öz fəaliyyəti barədə şirkətə hesabat verməli, şirkət tərəfindən təsdiq edilmiş iş proqramlarının və büdcəsinin icrasını təmin etməli, şirkət tərəfindən keçirilən tədbirlərdə və şirkətin qarşısında duran vəzifələrin həllində iştirak etməli, qanunvericiliyə uyğun olaraq digər vəzifələri yerinə yetirməlidir.

95. ARDNŞ necə idarə olunur?

Əvvəla, qeyd edək ki, ARDNŞ yaradıldığı ildən (1992) bəri onun idarəetmə strukturları dəfələrlə dəyişikliklərə məruz qalıb.

ARDNŞ-in Azərbaycan Respublikası prezidentinin 14 noyabr 1992-ci il tarixli, 312 sayılı fərmanı ilə təsdiq edilən Nizamnaməsinə əsasən, Direktorlar Şurası, şirkətin prezidenti və İdarə Heyəti şirkətin rəhbər orqanları hesab olunurdu.

O vaxtlar idarəetmənin ali orqanı Direktorlar Şurası idi. Direktorlar Şurasının iclası hər yarım ildə bir dəfədən az olmayaraq çağrılır və iclasda şirkətin fəaliyyətinin ən mühüm istiqamətləri və perspektivləri ilə əlaqədar qərarlar qəbul edilir, şirkətin İdarə Heyətinin və prezidentin hesabatları dinlənirdi. Şuranın tərkibi Azərbaycan Respublikasının prezidenti tərəfindən təsdiq edilirdi. Buraya şirkətin prezidenti, onun müavirləri, hökumətin və ictimaiyyətin təmsilçiləri daxil edilirdi.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 20 noyabr 1992-ci il tarixli, 212 sayılı sərəncamı ilə ARDNŞ-in Direktorlar Şurasının tərkibi təsdiq edilmişdi. Şuranın tərkibinə şirkətin prezidenti, onun birinci müavini, 4 müavini, Azərbaycan Respublikasının maliyyə naziri, dövlət müşaviri, Azərbaycan Respublikası prezidentinin mətbuat xidmətinin rəhbəri, Elmlər

Akademiyasının nümayəndəsi, Bakı Dövlət Universitetinin rektoru və «Oğuz eli» qəzetinin baş redaktoru daxil idi. Şuranın belə tərkibi ARDNŞ kimi nəhəng bir qurumun fəaliyyətini həm hökumətin, həm də ictimaiyyətin nəzarətində saxlamağa imkan verirdi. Yeri gəlmişkən qeyd etməliyik ki, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsində də bu cür iri dövlət şirkətlərinin idarə edilməsi tərkibinə həm hökumətin və həm də ictimaiyyətin nümayəndələrinin daxil edildiyi Direktorlar Şurasına həvalə olunur. Məsələn, Norveçin «Statoil» şirkətinin Direktorlar Şurasının 9 üzvündən 3-ü ictimaiyyətin təmsilçiləridir.

Nizamnaməyə əsasən, şirkətin İdarə Heyətinə prezident, vitse-prezidentlər, şirkətin Azərbaycan Respublikası prezidenti tərəfindən təsdiq edilən baş idarəetmə strukturuna daxil olan bütün baş idarələrin, idarə və şöbələrin birinci rəhbərləri daxil olurdular. İdarə Heyəti (İH) struktur bölmələrinin tərkibini və işçilərinin sayını, onların əməyinin ödənilməsi fondunu, şərtlərini və sistemini müəyyənləşdirir, şirkətin planlarının yerinə yetirilməsinə rəhbərlik edir, mənfəətin bölüşdürülməsi qaydaları barəsində qərarlar qəbul edir, şirkətin struktur vahidləri rəhbərlərinin hesabatlarını dinləyir və müvafiq qərarlar qəbul edirdi. İH-nin qərarları şirkətin bütün iştirakçıları tərəfindən icra üçün məcburidir. O dövrdə İH-nin iclasları ayda ən azı bir dəfə çağırılırdı.

Nizamnaməyə əsasən şirkətin prezidentini və vitse-prezidentlərini Azərbaycan Respublikasının prezidenti təyin edir və vəzifədən götürürdü. Şirkətin prezidenti Direktorlar Şurasının və şirkətin İdarə Heyətinin işinə rəhbərlik edir, şirkəti təmsil edir, şirkətin cari fəaliyyətinin təşkilinə rəhbərlik və nəzarət edirdi.

Cari rəhbərlik funksiyalarının həyata keçirilməsi, İH-nin işinin təmin edilməsi, ümumi təsərrüfat funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün şirkətin prezidenti yanında aparat yaradılırdı.

Bundan başqa, birinci Nizamnamədə Təftiş və Arbitraj komissiyalarının yaradılması nəzərdə tutulurdu. Təftiş komissiyası şirkətin struktur vahidləri və şöbələrinin fəaliyyətini təftiş etmək üçün yaradılırdı. Komissiyanın sədri və üzvləri Direktorlar Şurasının qərarı ilə vəzifəyə təyin edilir və vəzifədən azad olunurdular. Təftiş Komissiyasının üzvləri Direktorlar Şurasının və İH-nin üzvləri ola bilməzdilər.

Arbitraj Komissiyası isə Direktorlar Şurası tərəfindən şirkətin struktur vahidləri arasında yaranan ixtilafı (İqtisad Məhkəməsinin səlahiyyətlərini tələb etməyən məsələlər üzrə) operativ həll etmək məqsədi ilə yaradılırdı.

Dövlət başçısının 10 yanvar 1994-cü il tarixli sərəncamı ilə ARDNŞ-in yeni idarəetmə strukturunu, daha sonra isə 5 aprel 1994-cü il tarixli fərmanı ilə ARDNŞ-in Nizamnaməsinin yeni redaksiyası təsdiq edilib.

Əslində, Nizamnamənin bu yeni redaksiyası ilə əvvəlki arasında prinsipal fərq məhz şirkətin idarəetmə strukturunu ilə bağlı idi. Belə ki, yeni strukturda Direktorlar Şurası və İdarə Heyəti yox idi.

Nizamnamənin yeni redaksiyasına əsasən, şirkətin prezidenti (işçi apardı ilə birlikdə) və Şirkətin Şurası şirkətin rəhbər orqanları sayılırdı. Şirkətin Şurasının tərkibinə prezident, vitse-prezidentlər və şirkətin prezidenti tərəfindən təyin olunmuş şəxslər daxil olurdu. Şuranın iclası hər ay bir dəfədən az olmayaraq çağırılır və şirkətin cari və perspektiv fəaliyyətinin mühüm istiqamətləri ilə əlaqədar məsələlərə baxır, qərarlar qəbul edirdi.

Şirkətin prezidenti dövlət başçısının fərmanı ilə təyin olunurdu. O, Şirkətin Şurasına sədrlik edir, şirkətin işinin təşkilinə rəhbərlik edirdi və s.

Şirkətin prezidentinin iki birinci vitse-prezidenti və iki vitse-prezidenti vardı. Vitse-prezidentlər şirkətin prezidentinin təqdimatına əsasən dövlət başçısının sərəncamları ilə təyin edilir və vəzifədən azad olunurdular.

Nəhayət, Azərbaycan Respublikası prezidentinin 24 yanvar 2003-cü il tarixli fərmanı ilə ARDNŞ-nin yeni Nizamnaməsi və yeni strukturunu təsdiq edilib.

Əgər ikinci Nizamnamə şirkətin idarə edilməsində kollegial orqanın (Şirkətin Şurasının) imkanlarını son dərəcədə məhdudlaşdırmışdısa, yeni Nizamnamə kollegial idarəetməni demək olar ki, tamamilə aradan qaldırıb. Bundan belə Şirkətin Şurası şirkətin prezidenti yanında fəaliyyət göstərən məşvəətçi orqandır. Eyni zamanda şirkətin prezidentinin və vitse-prezidentlərinin səlahiyyətləri genişləndirilib. Dövlət başçısının təsdiq etdiyi ARDNŞ-in yeni idarəetmə strukturunda vitse-

prezidentlərin sayı 4-dən 3-ə endirilib. Hazırda şirkətdə bir birinci vitse-prezident və iki vitse-prezident fəaliyyət göstərir.

Yeni Nizamnaməyə əsasən, ARDNŞ-in idarə edilməsi demək olar ki, tamamilə şirkətin prezidentinin (habelə birinci vitse-prezidentin) əlində cəmləşib.

Nizamnaməyə uyğun olaraq təsdiq edilmiş şirkətin idarəetmə strukturuna şirkətin prezidenti, şirkətin birinci vitse-prezidenti və şirkətin iki vitse-prezidenti, habelə şirkətin aparatı daxildir. Şirkətin prezidenti, birinci vitse-prezidenti və vitse-prezidentləri Azərbaycan Respublikasının prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin edilir və vəzifədən azad edilir.

ARDNŞ-in prezidenti şirkətin işini təşkil edir, şirkətin qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsini təmin edir və şirkətin fəaliyyətinə rəhbərlik edir.

Şirkətin prezidenti:

- Şirkətin aparatının və şirkətin strukturunun tərkibinə daxil olan müəssisələrin səmərəli fəaliyyət göstərməsini təmin edir;

- Şirkətin qərarlarının yerinə yetirilməsinə nəzarəti təşkil edir;

- Şirkətin aparatının strukturunu və ştat cədvəlini təsdiq edir, aparatın struktur bölmələrinin Əsasnamələrini təsdiq edir, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada aparatın işçilərini vəzifəyə təyin edir və vəzifədən azad edir, onlar barəsində həvəsləndirmə və tənbeh tədbirləri tətbiq edir;

- Şirkətin strukturuna daxil olan müəssisələrin rəhbərlərini və onların müavinlərini vəzifəyə təyin edir və vəzifədən azad edir, həmin müəssisələrin müvafiq olaraq Nizamnamələrini və Əsasnamələrini təsdiq edir;

- Səlahiyyətləri daxilində qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada hüquqi şəxslərin və hüquqi şəxs olmayan qurumların yaradılması, yenidən təşkili və ləğv edilməsi haqqında qərar qəbul edir;

- Şirkətin Şurasının işini təşkil edir və ona rəhbərlik edir;

- Şirkətin adından vəkalətnaməsiz fəaliyyət göstərir, dövlət hakimiyyəti orqanları ilə, yerli və xarici hüquqi şəxslərlə, idarə və

təşkilatlarla, beynəlxalq təşkilatlarla münasibətdə şirkəti təmsil edir;

- Müəyyən edilmiş qaydada müqavilələr (o cümlədən, xarici şirkətlərlə) bağlayır və bunların yerinə yetirilməsini təmin edir;

- Vəkalətnamələr verir, hesabları və tədiyyə tapşırıqlarını imzalayır;

- Şirkətin əmlakı barəsində qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada sərəncam verir;

- Şirkətin idarə olunması ilə əlaqədar sərəncamlar və əmrlər verir;

- Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər hüquqları həyata keçirir.

- Şirkətin vitse-prezidentləri şirkətin prezidentinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikasının prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin edilir və vəzifədən azad olunur. Şirkətin birinci vitse-prezidenti və vitse-prezidentləri səlahiyyət bölgüsünə əsasən şirkətin adından vəkalətnaməsiz fəaliyyət göstərir, dövlət hakimiyyəti orqanları ilə, yerli və xarici hüquqi şəxslərlə, idarə və təşkilatlarla, beynəlxalq təşkilatlarla münasibətdə şirkəti təmsil edir, etibarnamələr verir və digər hüquqlara malik olur.

Şirkətin Şurası şirkətin prezidenti yanında fəaliyyət göstərən məşvərətçi orqandır. Şirkətin Şurasının iclaslarına şirkətin prezidenti sədrlik edir. Şirkətin Şurasının tərkibinə şirkətin vitse-prezidentləri və şirkətin prezidenti tərəfindən təyin olunmuş şirkətin digər vəzifəli şəxsləri daxildir. Şirkətin Şurasının iclası ayda bir dəfədən az olmayaraq keçirilir. Şirkətin Şurasının növbədənkənar iclası şirkətin prezidenti tərəfindən çağrılır. Şirkətin Şurasının iclasları onun tərkibinə daxil olan şəxslərin yarından çoxu iştirak etdikdə səlahiyyətlidir. Şirkətin Şurasının qərarları açıq səsvermə yolu ilə adi səs çoxluğu ilə qəbul olunur. Səslər bərabər bölündükdə şirkətin prezidentinin (şirkətin prezidenti olmadıqda birinci vitse-prezidentinin) səsi həlledicidir.

Şirkətin Şurasının iclasında aşağıdakı məsələlər müzakirə oluna bilər:

- Şirkətin tərkibinə daxil olan müəssisələrin fəaliyyətinə dair illik iş proqramları və onların yerinə yetirilməsi haqqında hesabatlar;

- Şirkətin mərkəzləşdirilmiş fondlarının yaradılması və istifadə olunması qaydaları;

- Şirkətin tərkibinə daxil olan müəssisələrin qarşılıqlı münasibətlərinin, məhsul, xidmət və işlərin hesablama qiymətləri;

- Şirkətin tərkibinə daxil olan müəssisələrin istehsal və təsərrüfat funksiyalarının tam və ya qismən mərkəzləşdirilməsi;

- Şirkətin xarici şirkətlərlə birgə işinin məqsədəuyğunluğu;

- Şirkətin tərkibinə daxil olan müəssisələr arasındakı münasibətlərdə yaranan mübahisələr;

- Şirkətin fəaliyyətinə aid olan digər məsələlər.

Şirkətin Şurasının iclasları müvafiq qaydada protokollaşdırılır və müzakirə edilmiş məsələlər üzrə qərarlar qəbul edilir.

Şirkətin Şurasının qərarları şirkətin prezidenti tərəfindən imzalandıqdan sonra qüvvəyə minir.

Yeni Nizamnamədə Təftiş Komissiyasının yaradılması və fəaliyyəti nəzərdə tutulmur. Yəni, bu qurum ləğv olunur.

ABƏŞ

96. ABƏŞ nə məqsədlə yaradılıb?

ABƏŞ (Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti) 1994-cü ildə Xarici Neft Şirkətləri konsorsiumu ilə ARDNŞ arasında «Çıraq», «Azəri» neft yataqlarının və «Günəşli» yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənməsi və Neft Hasilatının Pay Bölgüsü haqqında Saziş (HPBS) imzalandıqdan sonra sazişi həyata keçirmək üçün illik İş Proqramlarının icrası məqsədi ilə yaradılıb. ABƏŞ gəlirsiz və büdcəsində kəsiri olmayan bir əməliyyat şirkətidir. Onun büdcəsi və iş proqramları hər il Azərbaycan hökuməti, ARDNŞ və xarici neft şirkətləri nümayəndələrindən ibarət Rəhbər Komitə tərəfindən təsdiq olunur. Komplektləşdirilmiş ştat sayına malikdir və Azərbaycan hökuməti qarşısında yerli işçilərin işə götürülməsi ilə bağlı öhdəliyi var.

İndiyədək ABƏŞ xətti ilə tammiqyaslı işlənmə fazalarına qədər iki ilkin proqram həyata keçirilib. Bunlardan birincisi Məcburi İşlərin Minimum Proqramı, ikincisi isə İlkin Neft Layihəsi olub.

Birinci layihə ABƏŞ-in ilkin iş proqramının əsasını təşkil edib. Bu proqrama görə, ABƏŞ öz üzərinə 9 öhdəlik götürüb və onları yerinə yetirib. Öhdəliklər çərçivəsində kontrakt sahəsində (31 min xətti kv. km) sahədə üçölçülü seysmik tədqiqat aparılıb, ərazidə geofiziki və geotexniki tədqiqat işlərindən ibarət mürəkkəb proqram həyata keçirilib, «Çıraq-1» platforması yoxlanıb, sahədə ətraf mühitin ilkin tədqiqatı aparılıb, 3 qiymətləndirmə quyusu qazılıb. Bundan başqa ilkin ixrac kəmərləri müəyyənləşdirilib. 1996-cı ilin yanvarında Rusiya ilə, martında isə Gürcüstanla hökumətlərarası nəqliyyat sənədləri imzalanıb.

İkinci layihə 1995-ci ilin ortalarından 1997-ci ilin sonlarına olan dövrü əhatə edib. Proqramın məqsədi «Çıraq-1» platformasından ilk neft hasilatını təmin etmək, ilkin kəmərlərin çəkilişi və neftin Qara dənizə ixracını reallaşdırmaq olub. Layihə hasilat platforması, neft və qaz boru xətlərindən istifadə etməklə ixrac sisteminin qurulması, Səngəçaldə və Supsada yeni terminalların tikintisi və ilkin neftin daşınması üçün iki ixrac kəmərinin çəkilməsini nəzərdə tutub. Proqramın əsas nəticəsi 1997-ci il noyabrın 7-də «Çıraq-1» platformasından ilkin neftin hasilatı olub.

Hazırda ABƏŞ «Əsrin müqaviləsi» çərçivəsində tammiqyaslı işlənmə layihəsinin 1 və 2-ci Fazasını həyata keçirir.

97. ABƏŞ-də çalışanların neçə faizini azərbaycanlılar təşkil edir?

Azərbaycanın bağladığı Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişlərində (HPBS) Azərbaycan Respublikası üçün əlverişli şərtlərdən biri kimi Podratçının əməliyyatların səmərəliliyi tələblərini nəzərə alaraq ağlabatan və mümkün hədlərdə Birgə Əməliyyat Şirkətlərindən Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının işə götürülməsinə üstünlük verilməsini tələb etmək hüququ

vurgulanır. Vətəndaşların işə götürülməsi Birgə Əməliyyat Şirkətinin vaxtaşırı təqdim etdiyi siyahıya əsasən ARDNŞ-in tövsiyəsi üzrə baş verir. Bu zaman ARDNŞ-in tövsiyə etdiyi namizədlər işə qəbul edildikdən sonra boş yerlər qalarsa, Birgə Əməliyyat Şirkətinin ixtiyarı var ki, Birgə Əməliyyat Şirkətində və ya subpodratçıların təşkilatlarında öz mülahizəsi üzrə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarını işə qəbul etsin.

Birgə Əməliyyat Şirkətində çalışacaq işçi heyətində Azərbaycan vətəndaşlarının sayı aşağıdakı nisbətdə olmalıdır:

Yataqların tam miqyasda işlənilməsində:

Mühəndis Texniki İşçilər	30% - 50%
Fəhlə heyəti	70%

Yataqların tam miqyasda işlənilməsi ilə hasilat başlananda:

Mühəndis Texniki İşçilər	75%
Fəhlə heyəti	85%

Yataqların tam miqyasda işlənilməsi ilə hasilatın başlanmasından 5 il sonra:

Mühəndis Texniki İşçilər	90%
Fəhlə heyəti	95%

İşçi heyətinin tərkibinin bu istiqamətdə müəyyənləşdirilməsi sazişlərin uzunmüddətli olması baxımından çox əlverişlidir. Lakin əgər nəzərə alınsa ki, Azərbaycan vətəndaşları işə ARDNŞ-in tövsiyəsi ilə götürülmələr və bu prosedur özü kifayət qədər şəffaf deyil, onda işəgötürülmənin obyektiv və hamı üçün bərabər imkanlar səviyyəsində keçirilməsi barədə danışımaq mümkün deyil.

Podratçı Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları olan kadrlara neft-qaz əməliyyatları ilə bağlı peşə öyrədilməsini (o cümlədən təkrar peşə təlimini) təmin edir. Podratçının bu məqsədlərlə bağlı çəkəcəyi xərclər Rəhbər Komitə tərəfindən

təsdiq olunur və bunlar neft-qaz əməliyyatları üçün məsrəflərə daxil edilir.

2003-cü ilin may ayına qədər ABƏŞ-də 1000 nəfər işçi çalışıb, onlardan 800-ü yerli vətəndaş olub. 2003-cü il ərzində əlavə olaraq 100 nəfərin işə götürülməyi planlaşdırılıb ki, onların da hamısı yerli vətəndaşlar olacaq.

98. ABƏŞ-də əcnəbi mütəxəssislərlə yerli neftçilərin əməkhaqları arasında fərq varmı?

İctimaiyyət arasında neft şirkətlərində və onların yardımçı bölmələrində çalışan əcnəbilərin Azərbaycan vətəndaşlarına nisbətən həddən artıq yüksək maaş almaları barədə narazılıqlar müşahidə olunur. Bu fərqi də məhz vətəndaşlıq mənsubiyyəti ilə əlaqədar yaranması vurğulanır. Qeyd etmək lazımdır ki, əməyin ödənilməsinin vətəndaşlıq və ya digər siyasi əsaslara görə müəyyən olunmasının nə Beynəlxalq Əmək Təşkilatının konvensiya və protokolları, nə də milli qanunvericilik baxımından hüquqi bazası yoxdur. İşəgötürənlər əmək haqlarını peşəkarlıq səviyyəsi, əmək vərdişləri, çoxillik təcrübə nəzərə alınmaqla müvafiq ixtisaslar, sənətlər, peşələr üzrə müəyyənləşdirilməlidirlər.

Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin və Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən, işəgötürənlərin əmək münasibətləri ilə əlaqədar təqdim etdikləri hesabatlarında həmin müəssisədə çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqları göstərilir. Rəsmi statistikaya görə, neft şirkətlərinin də daxil olduğu mədənçıxarma sahəsində 2002-ci il üzrə işçilərin orta əmək haqları dövlət müəssisələrində 1 milyon 235 min manat, qeyri-dövlət müəssisələrində isə 4 milyon 936 min manat olub.

Xarici neft şirkətlərinin rəhbərliyi bildirir ki, neft sazişlərinin həyata keçirilməsi zamanı lazımı vərdişlərin olmaması səbəbindən işlərə əcnəbi mütəxəssislər dəvət edilir. Bu zaman həmin mütəxəssislərə onların mənsub olduğu ölkədə onların işi müqabilində verilən əmək haqqından az olmayaraq əmək haqqı

ödənilir. Yerli və əcnəbi işçilərin əmək haqları arasında fərq bir sıra hallarda 4-5 dəfədən çox olur.

99. ABƏŞ dövlət büdcəsinə ildə nə qədər vəsait ödəyir?

Azərbaycanın «Əsrin müqaviləsi» çərçivəsində gəlirləri təkcə mənfəət neftindən əldə etdiyi gəlirlərdən deyil, həm də xarici neft şirkətlərindən aldığı bonuslar, vergi ödəmələri, yerli podratçılara sifarişlərdən formalaşır. Bu baxımdan mühüm maliyyə mənbələrindən biri də əməliyyat şirkətinin vergi ödəmələridir. ABƏŞ son illərdə Azərbaycan büdcəsinin əsas donörlarından birinə çevrilib. İndiyə qədər ABƏŞ dövlət büdcəsinə 115 mln. dollardan yuxarı vergi, sosial ödənişlər formasında isə 310 mln. dollardan yuxarı vəsait ödəyib. 2002-ci ildə ABƏŞ-in dövlət büdcəsinə keçirdiyi verginin məbləği 60,5 mlrd. manat olub.

100. ABƏŞ xətti ilə Azərbaycanın neft sektoruna nə qədər investisiya qoyulub?

«Əsrin müqaviləsi» layihəsi çərçivəsində yatırılan sərmayənin həcmi 2003-cü ilin iyuluna qədər 5 mlrd. dollardan yuxarı olub. Xərclər bütövlükdə iki istiqamətdə təsnifatlaşdırılır: əməliyyat və kapital xərcləri. Hər bir layihə başa çatdıqdan sonra, məsələn, İlk Neft Layihəsi, Faza-1 və s. ilk növbədə sahədən əldə edilən neft tam həcmdə əməliyyat xərclərinin ödənilməsinə yönəldilir. Əməliyyat xərcləri tam qapandıqdan sonra əldə edilən neft 50 faiz kapital xərclərinin örtülməsinə, qalan 50 faiz isə mənfəət nefti formasında bölüşdürülməyə yönəldilir.

Beləliklə, indiyədək ABƏŞ iki layihəni başa çatdırıb. Bu Məcburi İşlərin Minimum Proqramı (MİMP) və İlk Neft Layihəsidir (İNL). ABƏŞ-in ilkin iş proqramının əsasını təşkil edən MİMP-ə görə, ABƏŞ üzərinə 9 öhdəlik götürmüşdü. Öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə 1995-ci ildə illik proqram üzrə 77,6 mln., 1996-cı ildə 93 mln., 1997-ci ildə 66 mln. dollar təsdiqlənmiş büdcə ayrılıb. 1995-ci ilin ortalarından 1997-ci ilin

sonlarına olan dövrü əhatə edən İNL-nin isə məqsədi «Çıraq-1» platformasından ilk neft hasilatına nail olmaq, ilkin kəmərlərin çəkilişi və neftin Qara dənizə ixracını təmin etmək idi. 1995-ci ildə İNL-nin büdcəsi çərçivəsində 48,6 mln., 1996-cı ildə 321,7 mln., 1997-ci ildə 566 mln. dollar dəyərində vəsait ayrılıb. İlk Neft Layihəsinin ən mühüm cəhətlərindən biri indiyədək hər barrel neftə 2 dollardan az xərc çəkməklə layihəyə 2 milyard dollar sərmayə qoyulmasıdır ki, həmin məbləğin də təxminən yarısı dənizdəki əməliyyatlara sərf olunub. 1997-ci ilin noyabrında ilkin neft hasilatının başlanmasından sonra «Çıraq-1» platformasından 200 mln. barrel və ya 28 mln. ton neft hasil edilib. Hazırda Faza-1 layihəsi üzrə kapital qoyuluşları gedir.

Aşağıda ABƏŞ-in illər üzrə xərclər smetası verilib (son beş ildə):

Xərclər/ İllər	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Əməliyyat xərcləri	131	107	91	81	88	100
Kapital xərcləri	467	212	158	248	1172	2052
Ümumi xərclər	598	319	249	329	1260	2152

QEYDLƏR ÜÇÜN

QEYDLƏR ÜÇÜN

QEYDLƏR ÜÇÜN

QEYDLƏR ÜÇÜN

Qeydiyyatçı
Mərkəzi İdarəetmə
Mərkəzi

Qeydiyyatçı

Yığılmağa verilib: 24.10..2003
Çapa imzalanıb: 28.11.2003
Format 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiz. çap vərəqi: 9,75
Ofset çapı. Sifariş 126. Tiraj 1000 ədəd.

mətbəəsində çap olunmuşdur